



EKONOMIJA SRBIJE PRAĆENA OPTIKOM MAT-A U PERIODU 2000-2012

dr Ivan Nikolić

dr Ivan Nikolić

EKONOMIJA
SRBIJE PRAĆENA
OPTIKOM MAT-A
U PERIODU 2000-2012

Ekonomski institut a.d.

dr Ivan Nikolić

EKONOMIJA SRBIJE PRAĆENA
OPTIKOM MAT-A U PERIODU 2000-2012

Izdavač:

Ekonomski institut ad
Beograd, ulica kralja Milana 16
tel: +381 3613 407
www.ecinst.org.rs

Za izdavača: mr Dragan Šagovnović, direktor Ekonomskog instituta

Recenzenti:

Prof. dr Miladin Kovačević, naučni savetnik
Prof. dr Sanja Filipović, naučni savetnik
dr Goran Nikolić, naučni savetnik

ISBN-978-86-7329-117-8

Štampa:

Čigoja štampa, Beograd

Tiraž: 300 primeraka

Beograd, 2023. godine

SADRŽAJ

Sadržaj.....	1
Predgovor.....	3
EKONOMSKI ODNOSI SA OKRUŽENJEM I MEĐUNARODNA SARADNJA.....	4
Balkanski blok u najavi.....	5
CEFTA sporazum - krizni period i promena stava EU prema širenju na Zapadni Balkan.....	9
Koliko još do članstva u STO?.....	13
Stagnacija Srbije u međunarodnim izveštajima.....	18
Srbija kaska i za okruženjem.....	24
Alternativne mere suzbijanja globalne krize - primer iz okruženja.....	29
Nekonkurentnost evropske auto-industrije kao razvojna šansa.....	33
Rezultati privatizacije u Republici Srpskoj.....	37
EKONOMSKA AKTIVNOST.....	40
Industrija Srbije - između dve promene vlasti 2000-2012.....	41
Kriza realnog sektora tokom finansijske krize uočena već sredinom 2008.....	47
O svojoj ekonomiji i potcenjenom BDP-u.....	50
Prednosti i nedostaci turističke industrije.....	55
Uporedni pregled nekoliko energetskih pokazatelja.....	61
REFORMSKI PROCESI U PRVOJ FAZI TRANZICIJE.....	66
Alternativna aproksimacija reformskog kapaciteta Vlada u Srbiji do 2013.....	67
Dileme oko ekonomske politike u 2009. godini.....	71
Efikasna država kao ključan preduslov ekonomskog napretka.....	76
Kako sa manje uraditi više u osnovnom obrazovanju?.....	86
Visok rast zarada potkopavao je stabilnost.....	90

Standard građana Srbije nakon prve decenije reformi	95
Multilateralna kompenzacija kao izlazna strategija za nelikvidna preduzeća	98
JAVNI SEKTOR I FISKALNA POLITIKA.....	101
Promena strategije finansiranja budžetskog deficita 2011.	102
Akcizni akcident	104
Racionalizacija broja zaposlenih u javnom sektoru	108
Investiranje je izvodivo i uz ograničene fiskalne podsticaje	114
Subvencije u poljoprivredi.....	118
INFLACIJA, VALUTNA KRIZA I MONETARNA POLITIKA	123
Promena guvernera kao uzrok nestabilnosti finansijskog sistema - primer Srbije i okruženja	124
Da li su devizne rezerve u Srbiji početkom 2007. bile adekvatne?.....	132
Destabilizacija deviznog tržišta vs. očuvanje deviznih rezervi	137
Prvi signali valutne krize u Srbiji	142
Istiskivanje vs. depresijacija dinara.....	146
Inflacija i paradoksi domaće monetarne politike	148
Srbija evropski rekorder po rastu cena tokom 2005-2007	154
Kakva je veza države s maloprodajnom cenom goriva?	158
Sumnja da je Beograd najjeftiniji grad u regionu	167
Literatura	172
Lista slika i tabela	179
Lista slika.....	179
Lista tabela.....	183
O autoru	185

PREDGOVOR

Ovo je prva knjiga iz serijala "Ekonomija Srbije praćena optikom MAT-a". Nastala je kao rezultat mog istraživačkog angažmana u domaćem stručnom časopisu iz oblasti makroekonomskih istraživanja "MAT - Makroekonomske analize i trendovi", čiji sam koautor od aprila 2002. i urednik od avgusta 2015. godine.

Monografija se sastoji iz trideset i tri svedene i konzistentne analize ekonomskih izazova i problema, iz perioda prve faze tranzicije, koje su grupisane u pet međusobno povezanih celina. Početak tranzicionog procesa u Srbiji obeležen je velikim očekivanjima od brzog ulaska u EU i uključivanja u globalne robne, finansijske, razvojne, naučne i tehnološke tokove. Slede reformska lutanja i nekonzistentnosti usled političkih previranja koja pojačavaju i neefikasne i neizgrađene institucije. Ako pratimo platni bilans, hroničan deficit registrovan na računu tekućih transakcija se ignorisao dok je bilo dotoka inostranog kapitala. Izvozni prihodi postaju nedovoljni za potrebe servisa spoljnog duga, dok se rizici dodatno multiplikuju deprecijacijom koja će uslediti od 2008. godine. Uporedo sa rastom inflacije, u tom periodu beležimo i prvu epizodu valutne krize. Uz nekonzistentne i partikularne pokušaje osiguranja makroekonomske stabilnosti i promene tekućih mera ekonomske politike među ekonomistima u jednom trenutku prevladava stav o neophodnosti prelaska na potpuno novu dugoročnu strategiju razvoja koja bi se oslonila, pre svega, na izvoz i rast investicija.

Časopis MAT, već tri decenije, kontinuirano analizira tekuće ekonomske trendove, efekte mera makroekonomske politike i daje kratkoročne projekcije ključnih ekonomskih agregata i indikatora, u mesečnoj dinamici. Publikuje ga združeno Ekonomski institut a.d. i Privredna komora Srbije. Zahvaljujući objektivnom i konstruktivnom stavu, analizama i projekcijama koje se baziraju na bogatoj statističkoj građi i savremenim kvantitativnim modelima, časopis je sve ovo vreme održao izuzetan uticaj ne samo na kreatore domaće ekonomske politike već i na najširu javnost. Autorski tim MAT-a koji sam zatekao početkom 2002. kao pripravnik uključivao je Stojana Stamenkovića (tada urednika i koordinatora istraživačkog programa), Miladina Kovačevića i Gordanu Vukotić-Cotić. Trio koji je jedini tu bio od prvog broja. Ostatak redakcije činili su: Boško Živković, Milena Jovičić, Davor Savin, Vladimir Vučković, Miroslav Zdravković, Veselin Pješčić, Srđan Bogosavljević... Saradnici koje svaki mladi čovek može poželeti. Stoga svima njima dugujem neizmernu zahvalnost što su korisnim savetima, komentarima i sugestijama posredno pomogli da ovaj rukopis bude pristupačniji.

Ukoliko su ostale neke greške i propusti, unapred se izvinjavam. Uživajte u knjizi!

EKONOMSKI ODNOSI SA OKRUŽENJEM I
MEĐUNARODNA SARADNJA

Balkanski blok u najavi

Sredinom juna 2005. (MAT br. 118) predstavnici zemalja jugoistočne Evrope (JIE) usvojili su u Sofiji ministarsku deklaraciju kojom najavljuju stvaranje regionalnog trgovinskog bloka, odnosno stvaranje zone slobodne trgovine u regiji. Novi multilateralni ugovor o stvaranju zone slobodne trgovine trebao je da zameni tada aktuelnu mrežu 29 bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini, koje su zemlje regije sklapale ranijih godina. Deklaraciju su u Sofiji usvojili predstavnici Albanije, BiH, Bugarske, Hrvatske, Makedonije, Moldavije, Rumunije, Srbije i Crne Gore i UNMIK-a (Kosovo).

Postavljeni cilj bila je dodatna liberalizacija trgovine među zemljama i stvaranje regionalnog tržišta koje bi privuklo strane ulagače, s multilateralni ugovor bi osim ukidanja carina na trgovinu robom, trebalo da obuhvati i liberalizaciju trgovine uslugama, javne nabavke i investicije.

Novi ugovor o slobodnoj trgovini u regiji zasnivao bi se na CEFTA-ugovoru¹. Naime, ukoliko Bugarska i Rumunija pristupe EU, u CEFTA-i ostaje samo Hrvatska i Makedonija, za koju je planirano da uskoro uđe u ovaj trgovinski blok, dok bi Albanija, BiH i SCG ostale izvan njega. Stoga je predloženo da se ide na sklapanje novog multilateralnog ugovora o slobodnoj trgovini, koji obuhvata i pomenute zemlje, a o čijem bi se sadržaju, kao i uslovima pristupanja i nazivu, tek pregovaralo. To je, naravno, pored same zastarelosti i prevaziđenosti CEFTA-ugovora, jedan od osnovnih razloga zbog koga se išlo na sklapanje novog multilateralnog ugovora o slobodnoj trgovini, ovog puta s balkanskim preznakom.

¹ Osnovni ciljevi CEFTA-e (Sporazuma o osnivanju centralnoevropske zone slobodne trgovine) su: usklađivanje razvoja ekonomskih odnosa između zemalja potpisnica putem razvoja trgovine, ubrzanja razvoja komercijalnih aktivnosti, podizanja životnog standarda i osiguranja boljih mogućnosti zapošljavanja, povećanje produktivnosti, i postizanje finansijske stabilnosti. Sporazum o slobodnoj trgovini centralne Evrope potpisale su u decembru 1992. godine tadašnja Čehoslovačka, Mađarska i Poljska. U januaru 1996. godine, Sporazum je potpisala Slovenija, a u julu 1997. i Rumunija. Pre potpisivanja ovog sporazuma, prve četiri zemlje (Češka, Mađarska, Poljska i Slovačka) već su potpisale ugovore o pridruživanju sa EU, pa CEFTA deluje kao jedna od pripremnih aktivnosti na putu ka punopravnom članstvu u EU. Članstvo u CEFTA uslovljeno je: potpisivanjem Ugovora o pridruživanju s EU, članstvom u Svetskoj trgovinskoj organizaciji i pristankom svih članica CEFTA-e.

Tabela 1. Neki indikatori veličine i ekonomskog razvoja zemalja JIE

Zemlja	Broj stanovnika (u milionima)	Površina (u 000. km²)	pc. BDP ('03) (u USA dolarima)
Albanija	3.2	28.7	1942
BiH	3.8	51	1849
Bugarska	7.8	111	2531
Hrvatska	4.4	87.6	6518
Makedonija	2.0	26	2341
Moldavija	4.3	33.8	451
Rumunija	21.7	238	2624
SCG	8.3	102	2492
Turska	73.2	770	7350

Izvor: Transition Report 2004.

U to vreme se špekulisalo da će novi trgovinski blok najverovatnije izostaviti Bugarsku i Rumuniju, budući da se one nalaze pred ulaskom u EU. U tom slučaju, blok bi obuhvatio pet zemalja "zapadnog Balkana" i eventualno Moldaviju². Kako su naredne godine predviđeni pregovori o sadržaju samog ugovora, nakon čega slede i njegovo potpisivanje i ratifikacija, nova bi zona slobodne trgovine operativno zaživela 2007. godine³.

Ideju stvaranja "balkanske zone" slobodne trgovine zamagljuje tri činjenice. Prvo, zamisao zamene brojnih bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini među zemljama JIE jednim multilateralnim, za SCG svakako ne mora biti loša, premda je naša privreda dovoljno konkurentna za ovaj region. Međutim, dosadašnja praksa je pokazala da neke zemlje regije (ovde pre svega mislimo na Bosnu i Hercegovinu⁴) nisu u stanju da se nose ni s obavezama koje su preuzele bilateralnim ugovorima o slobodnoj trgovini. Zato je još teže očekivati da će biti u stanju da ispune obaveze koje nosi multilateralni ugovor. Drugo, SCG i BiH još nisu

² Crudu et al. (2018). Central European Free Trade Agreement: did the initiative prove its commitments?, *Eastern Journal of European Studies*, 9(1), issue , p. 45-62.

³ Djukanović, D., Kovačević, M., Nikolić, I. (2008). *The Current Status Quo and Prospects for Serbia's European Integration – Analysis of Political and Economic Aspects*, Studies on International Issues B 07, Slovak Foreign Policy Association, Bratislava, ISBN 978-80-89356-01-0, EAN 9788089356010, p. 48

⁴ Pogledati: *Udar na zonu slobodne trgovine u jugoistočnoj Evropi*, MAT br. 15 iz 2005. godine.

ušle u Svetsku trgovinsku organizaciju⁵, ali prema tadašnjem stavu Pakta stabilnosti za JIE, odnosno Evropske komisije, članstvo u ovoj organizaciji ne mora biti uslov za ulazak u regionalnu zonu slobodne trgovine. Ovako liberalan pristup komisije (posebno, ako znamo da je članstvo u STO bio jedan od glavnih uslova ulaska u CEFTA) nas neposredno upućuje na treće i najvažnije pitanje, koje bi moglo da glasi: Da li je podsticaj za sklapanje ovog multilateralnog ugovora direktno došao od EU? Odnosno, kakva je perspektiva zemalja JIE sa aspekta njihove integracije u EU?

Odgovor smo potražili u istraživanju *The Economist Intelligence Unit-a (EIU)* o budućnosti EU nakon što su Francuska i Holandija na referendumu odbacili ustav Unije, pod nazivom "Dvadeset pitanja o budućnosti Evrope: EU nakon francuskog i holandskog "ne"⁶. Prema ovom istraživanju kazati "da" Bugarskoj i Rumuniji, a "ne" Hrvatskoj, koja je takođe kandidat i nalazi se pred otvaranjem pregovora o pridruživanju bilo bi veoma teško. Međutim, prihvatiti Hrvatsku, ali zatvoriti vrata Makedoniji, koja očekuje mišljenje Evropske komisije o svojoj kandidaturi, ili Srbiji i drugima, bilo bi provokativno i moglo bi destabilizovati ceo region zapadnog Balkana. Zaključak studije je da odbacivanje ustava EU ne bi trebalo značajnije da se odrazi na Bugarsku i Rumuniju, koje su već potpisale pristupni ugovor s EU, a ovoj bi integraciji trebalo da pristupe 2007. godine. U najgorem slučaju bi se moglo dogoditi da Bukurešt i Sofija u EU uđu godinu kasnije - tim pre što su obe zemlje uključene u ugovor iz Nice, koji osigurava funkcionisanje proširene Unije. Izgledi da se ulazak Bugarske i Rumunije odloži na duže vreme, ili da čak ostanu izvan Unije, vrlo su mali, iako ih ne treba u potpunosti isključiti.

S druge strane, potpuno drugačiji narativ postoji za zemlje zapadnog Balkana, među kojima jedino Hrvatska u to vreme ima status kandidata. Premda je malo velovatno da će EU zatvoriti vrata zemljama na istočnoj obali Jadrana, budući da je svesna da bi to proizvelo gubitak njenog uticaja u regiji i doprinelo rastu nestabilnosti, realno je očekivati da će posledica ustavne krize u Uniji biti usporavanje

⁵ Realno je očekivati da Srbija za dve do tri godine (tj. 2007 - 2008.) udje u Svetsku trgovinsku organizaciju (STO). 2015. godina je ključna godina za pregovore, a na osnovu već podnetog Memoranduma o spoljnotrgovinskom režimu, očekuje se da pregovori počnu do kraja godine. Da bi Srbija ušla u STO moraju se napraviti koncesije koje ta organizacija traži od članica, a pre svega mora se smanjiti nivo carinske zaštite proizvoda između jedne četvrtine i jedne trećine sadašnjih nivoa. Nakon odluke Generalnog saveta STO, Srbiji je u februaru 2015. godine odobren poseban pristup toj organizaciji, a početkom marta predat je Memorandum o ponuđenom spoljnotrgovinskom režimu. STO za sada broji 148 zemalja članica, dok na prijem čeka još 30 zemalja.

⁶ Twenty Questions on the Future of Europe: The EU after "non" and "nee". June 2005. The Economist Intelligence Unit

ulaska tih zemalja u EU. To će se postići dodatnim uslovljavanjem i usporavanjem svakog koraka koje zemlje regije preduzimaju na putu ka punopravnom članstvu. U to vreme, situaciju dodatno komplikuje najava Francuske da će se o proširenjima Unije nakon 2007. njeni građani neposredno izjašnjavati na referendumu.

Kada je reč o Turskoj, male su šanse da će ova zemlje nakon francuskog i holandskog "ne" Ustavu, u EU ikada ući, kako se to dosad očekivalo!

Analitičari EIU-a razvili su pet mogućih scenarija daljeg funkcionisanja Unije, od kojih svaki uključuje i naznake njenog budućeg širenja. Prema prvom scenariju, koji podrazumeva *status quo*, EU bi nastavila da funkcioniše na dosadašnji način, a Turska i zemlje zapadnog Balkana, s mogućim izuzetkom Hrvatske, pristupile bi joj do 2020. godine⁷. Ovom scenariju u EIU-u daju 40 posto šansi. Drugi scenario, koji ima daleko manje šansi za realizaciju, podrazumevao bi "razvodnjavanje" EU i jačanje nacionalnih vlasti. U slučaju realizacije ovog scenarija, EU bi se do 2020. proširila na Tursku i zapadni Balkan, ali i Rusiju, Ukrajinu, Belorusiju i Moldaviju. U trećem scenariju došlo bi do znatnog jačanja institucija i vlasti zemalja članica, što bi za rezultat imalo zaustavljanje daljeg širenja EU. Ovaj scenario ima manje šansi za uspeh, kao i četvrti scenario, koji podrazumeva stvaranje zasebnog "jezgra" unutar EU, u sklopu kojeg bi se pojedine članice brže integrisale od ostatka Unije. U tom slučaju, EU bi do 2020. nastavila širenje, a pristupile bi joj kako Turska i zemlje zapadnog Balkana, tako i Ukrajina i zemlje EFTA-e. Petom scenariju, koji podrazumeva ponovno oživljavanje zamrznutog procesa integracije unutar EU, analitičari EIU-a davali su samo 10 posto šansi za uspeh. U slučaju oživotvorenja ovog scenarija, zemlje zapadnog Balkana pristupile bi Uniji u razdoblju između 2010. i 2020. godine, dok bi Turska i Ukrajina, napravile značajne korake ka članstvu.

⁷ Ovaj scenario se ostvario - od zemalja zapadnog Balkana jedino je Hrvatska primnjena u članstvo EU 1. jula 2013.

CEFTA sporazum - krizni period i promena stava EU prema širenju na Zapadni Balkan

Na sastanku ministara inostranih poslova zemalja članica EU u Salzburgu sredinom marta 2006. doneta je odluka da se podrži inicijativa daljeg jačanja saradnje zemalja jugoistočne Evrope u okviru CEFTA-e (Sporazum o slobodnoj trgovini zemalja Centralne i Istočne Evrope). O tome će se u MAT-u promptno pisati u broju 137 (mart 2006). Mart 2006. je bitan jer smo tada po prvi put čuli nagoveštaj promene stava EU u pogledu procesa proširenja na zapadni Balkan.

Primena CEFTA sporazuma još malo će pričekati. On zvanično stupa na snagu 22. novembra 2007. godine, zamenivši mrežu od 32 bilateralna sporazuma o slobodnoj trgovini u regionu jugoistočne Evrope, koji su bili u primeni od 2001. godine i doprineli liberalizaciji i olakšanju uslova trgovine. Sporazum je predstavljao izmenjenu i modernizovanu verziju ranijeg CEFTA sporazuma koji su primenjivale zemlje centralne Evrope. CEFTA donosi prednosti u odnosu na bilateralne sporazume - nudi harmonizovane odnose u trgovini unutar regiona, za razliku od bilateralnih sporazuma koji su zbog različite šeme liberalizacije, stvarali komplikovane trgovinske odnose. Poboľšan je mehanizam za rešavanje sporova do kojih dolazi u toku primene sporazuma, što je, inače, bio veliki nedostatak bilateralnih sporazuma. Ključna prednost CEFTA je u promociji i atraktivnosti regiona za strana ulaganja, s obzirom da se uspostavlja zajednički pravni okvir za investiranje.

Uprkos tome, CEFTA već u proleće 2009. zapada u krizu. Bosna i Hercegovina zaustavlja uvoz govedeg i živinskog mesa kao i sveže ribe iz Republike Hrvatske uz obrazloženje da je mera iznuđena ranijim odlukama Hrvatske koja je prva prekršila Sporazum. Hrvatska je nešto ranije zabranila uvoz goveda i govedeg mesa iz BiH, zatim ribe, a na kraju i brojlera i svih ostalih živinarskih proizvoda (spisak zabranjenih proizvoda je proširen ranijim problemima oko izvoza mleka).

Srbiju u tom trenutku sankcije mimoilaze uprkos velikom negodovanju naših suseda zbog primene sanitarnih i fito-sanitarnih mera suprotnih članu 12. sporazuma. Time je u prethodne tri godine iz BiH u potpunosti blokiran uvoz goveda i proizvoda koji u sebi sadrže goveđe meso. BiH je negodovala što Srbija odobrava uvoz proizvoda od govedeg mesa samo u slučaju kada uvoznik dokaže da su goveda kupljena u Srbiji.

Zanimljivo je da je BiH imala pritužbe i na Crnu Goru i Makedoniju za koje se tvrdilo da CEFTA sporazum krše u vezi sa članom o pravilima o poreklu, navodeći da sirovinску bazu uvoze iz Brazila, Argentine i zemalja EU te uz neznatnu preradu i uz obrasce koje im izdaju države, finalne proizvode koje kao domaće, bez carina, plasiraju u BiH i time stvaraju nelojalnu konkurenciju.

Ovakve stvari se dešavaju jer, uprkos CEFTA Sporazumu, u to vreme i dalje ne postoje potpisani ugovori o međusobnom priznavanju sertifikata i o uređivanju granica. Standardi su bili neusklađeni a ne postoje ni akreditovane institucije koje bi se pozabavile ovim pitanjima. Iz tog razloga navedene probleme možemo smestiti i u domen tehničkih barijera koje su se rešavale u hodu.

Daleko veća opasnost po opstanak CEFTA poticao je od strukturnih nedostataka i hronične nekonkurentnosti pojedinih zemalja njenih članica. Ovde, najpre, mislimo na BiH, tj. na predlog Zakona o zaštiti domaće proizvodnje koji se sredinom 2009. našao u parlamentarnoj proceduri BiH. Zakon je podrazumevao uvođenje pune carinske stope iz carinske tarife na 947 tarifnih linija, a glavni razlozi za predlaganje zakona bio je deficit koji BiH beleži u robnoj razmeni sa Hrvatskom i Srbijom. Kontra mere koje bi neminovno usledile nakon njegovog donošenja ne samo da bi trajno narušile pravila CEFTA, već bi i formalno poništile sporazum.

Kako je definisano Članom 5. predloga Zakona, carinske vlasti BiH će na robu iz carinskih glava carinske tarife 02 (Meso i jestivi klanični proizvodi), 04 (Mleko i drugi mlečni proizvodi; jaja; prirodni med; jestivi proizvodi od životinjskog porekla), 16.01 i 16.02 (Kobasice i slični proizvodi, odnosno Ostali konzervirani proizvodi od mesa), 20 (Proizvodi od povrća i voća) i 22 (Pića, alkoholi i sirće) poreklom iz Hrvatske i Srbije prilikom uvoza naplaćivati pune carine, koje su *de facto* postojale pre stupanja na snagu Sporazuma CEFTA (i koje se kreću oko 15%). Iz sledeće tabele se može videti da bi usvajanjem takvog predloga u Srbiji najviše štete pretrpeli proizodači pića koja na tržište BiH plasiraju više od polovine svog celokupnog izvoza.

Problemi sa BiH se moraju rešavati pažljivo. Ovo tržište je od izuzetnog značaja za srpski izvoz. Podsećamo da je Srbija u 2008. u robnoj razmeni sa BiH zabeležila suficit od 460 miliona evra, a suficit je bio veći još samo u razmeni sa Crnom Gorom. Ako tome pridodamo i Makedoniju to bi bile i jedine tri zemlje s kojima je Srbija u tom periodu beležila suficit u trgovinskoj razmeni.

**Tabela 2. Spoljnotrgovinska razmena poljoprivrednih proizvoda
BiH sa Srbijom i Hrvatskom u 2007. u hilj. evra (glave 1-24 carinske tarife)**

CT glava	2007		Pokriv. (%)	UVOZ 2007		UČEŠĆE (%)	
	UVOZ	IZVOZ		Srbija	Hrvatska	Srbija	Hrvatska
1	29.179,9	509,8	1,7	9.298,7	8.709,9	31,9	29,8
2	33.346,7	1.425,0	4,3	868,1	8.136,8	2,6	24,4
3	10.764,5	8.820,5	81,9	507,0	3.156,4	4,7	29,3
4	62.007,4	21.622,8	34,9	6.322,6	28.451,6	10,2	45,9
5	959,8	256,4	26,7	138,2	129,5	14,4	13,5
6	9.146,5	306,9	3,4	1.177,7	308,9	12,9	3,4
7	28.197,5	9.642,7	34,2	2.964,5	4.482,6	10,5	15,9
8	53.465,3	12.464,7	23,3	3.068,7	11.846,5	5,7	22,2
9	39.404,4	2.283,8	5,8	1.015,9	6.997,3	2,6	17,8
10	112.962,0	925,8	0,8	29.004,5	45.337,9	25,7	40,1
11	27.921,9	1.246,3	4,5	18.787,7	5.616,9	67,3	20,1
12	34.478,7	2.175,7	6,3	2.222,1	10.347,7	6,4	30,0
13	640,0	304,2	47,5	52,8	115,8	8,2	18,1
14	128,1	63,5	49,6	16,2	2,7	12,7	2,1
15	49.227,4	19.019,0	38,6	10.939,0	14.884,4	22,2	30,2
16	45.619,7	11.223,5	24,6	9.238,7	20.848,7	20,3	45,7
17	68.733,2	17.241,3	25,1	4.043,2	17.440,8	5,9	25,4
18	56.548,8	5.787,8	10,2	16.935,5	21.499,2	29,9	38,0
19	66.985,9	15.605,4	23,3	23.467,4	17.292,7	35,0	25,8
20	23.603,0	12.233,5	51,8	3.046,0	6.199,3	12,9	26,3
21	89.688,1	7.926,7	8,8	9.981,2	34.355,8	11,1	38,3
22	151.032,8	10.847,0	7,2	56.342,2	54.634,3	37,3	36,2
23	65.801,3	5.206,6	7,9	9.346,5	9.994,9	14,2	15,2
24	70.666,2	4.975,5	7,0	1.388,9	44.356,0	2,0	62,8
Ukupno (1-24)	1.130.508,9	172.114,5	15,2	220.173,3	375.146,7	19,5	33,2
UKUPNO	6.966.520,6	3.108.743,7	44,6	740.258,5	1.558.180,0	10,6	22,4
% (1-24)	16,2	5,5		29,7	24,1		

Izvor: podaci RZS; kalkulacija autora

Kao što je u uvodu napomenuto, mart 2006. ostaje zabeležen i po zvaničnoj promeni stava EU prema ovom regionu u pogledu proširenja. Na neformalnom samitu ministara spoljnih poslova EU, održanog u Salzburgu 10. i 11. marta, zemlje Z.Balkana su prvi put čule da će se od tog trenutka „apsorpcioni kapaciteti“ same Unije uzeti u obzir pri novim proširenjima. Dok je ovakav princip bio poznat u

odnosima između EU i Turske, po prvi put je i zemljama Zapadnog Balkana stavljeno do znanja da će prijem zavisiti od unutrašnjih pitanja Unije i da vrata Unije nisu širom otvorena za balkanske zemlje, čak i kada one budu potpuno spremne za članstvo!

Još dve činjenice su ubedljivo ukazivale da je samit u Salzburgu nagoveštavao prekretnicu u stavovima EU u pogledu procesa proširenja. Prvo, ubeđivanje i pritisak ministara balkanskih zemalja – da se završni dokument pojača stavom da je na kraju puta svakako punopravno članstvo – trajali su jako dugo. U radnoj verziji dokumenta izbegavano je korišćenje termina „članstvo“. Drugo, evropski zvaničnici imaju evidentno oprečne stavove i znatno su rezervisaniji prema prijemu balkanskih zemalja. Sa jedne strane, nakon samita se kaže „Evropsko jedinstvo je nekompletno bez Balkana... Zemlje imaju jasnu evropsku perspektivu... Cilj je članstvo u Uniji za sve zemlje Balkana“ (Ursula Plasnik, austrijska ministarka spoljnih poslova) ili „Ja ne mogu da zamislim EU bez Zapadnog Balkana“ (Dimitrij Rupel, slovenački ministar spoljnih poslova). Sa druge strane, francuski i holandski ministri su oprezniji i proširenje povezuju sa raspoloženjem u svojim zemljama: „Ne možemo se ponašati kao da ljudi ne postoje... Ne smemo srljati u novo proširenje“ (Blasi) i „Ne smemo žuriti, moramo obratiti pažnju na naše javno mnjenje... Pred nama je vrlo dug proces“ (Bot). Pesimističke tonove definitivno su potvrdili najviši nemački i francuski zvaničnici⁸. Nekoliko dana nakon samita ministara nemački kancelar Angela Merkel je kazala da evropska perspektiva iz njenog ugla ne znači obavezno punopravno članstvo i da je „jedna od opcija za veze između zemalja Balkana i EU privilegovano partnerstvo“, a mnogi su se podsetili januarske izjave francuskog premijera Dominika de Vilpena da „Evropa nema obavezu da se unedogled širi“⁹.

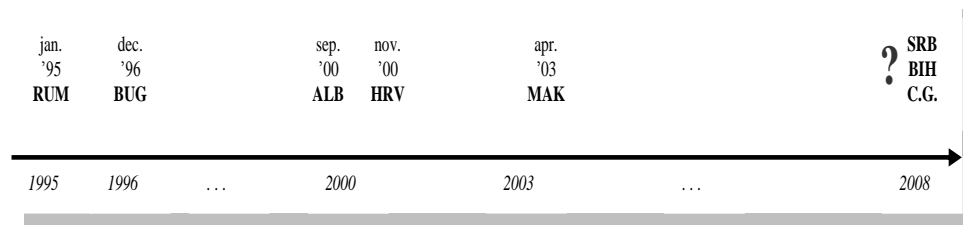
⁸ European Parliament (2006), Committee on Foreign Affairs, November 2006.

⁹ Bechev, D. (2022). What Has Stopped EU Enlargement in the Western Balkans? Carnegie Europe

Koliko još do članstva u STO?

Vlada Republike Srbije je u novembru 2004. godine donela odluku o podnošenju zahteva za članstvo Republike Srbije u Svetskoj trgovinskoj organizaciji (STO). Odluka je doneta na principu „dvostrukog koloseka“ i imajući u vidu punu autonomiju spoljnotrgovinske politike Republike Srbije u tom momentu (u to vreme Srbija je još uvek bila u zajednici sa Crnom Gorom). Članstvo u STO predstavlja jedan od ključnih koraka integracije zemlje u moderne međunarodne ekonomske odnose. Istovremeno je to i važan element podrške procesu unutrašnjih ekonomskih reformi, kao i neophodan korak u procesu pridruživanja i pristupanja Evropskoj uniji, koji je nakon potpisivanja Sporazuma o pridruživanju i saradnji još više dobijao na značaju. U tom smislu, pristupanje STO predstavlja i važan element razvojne strategije zemalja u tranziciji, kao i zemalja u razvoju. Iz tog razloga ovoj temi je posvećena analiza u MAT-u br. 162.

Slika 1. Godina pristupanja zemalja JIE Svetskoj trgovinskoj organizaciji



Izvor: kalkulacija autora

Prednosti članstva u STO su:

- mogućnost pristupa tržištima drugih zemalja pod povoljnijim uslovima,
- izuzetno važan signal stranim investitorima o stabilnosti i predvidivosti ekonomskog sistema – smanjuje se faktor rizika za potencijalne ulagače,
- podsticaj za izgradnju tržišne privrede i podsticaj modernizaciji i reformi privrednog zakonodavstva,

- promovisanje poverenja i saradnje u trgovini,
- podsticaj razvoju javne uprave, kao i smanjenju pritisaka koje na državne organe (tj. spoljnotrgovinsku politiku) vrše interesne grupe (lobiji),
- dugoročno podsticanje ekonomskog razvoja i trgovine,
- podsticaj za pregovore o članstvu sa EU-om.

S druge strane, negativni efekti se odnose na izvesno, makar kratkoročno, nazadovanje konkurentnosti domaće industrije premda se postojeći nivo carinske zaštite redukuje naniže (mada se mora voditi računa da se time istovremeno umanjuju i troškovi inputa za proizvodnju). Smanjenje carinske stope umanjuje i fiskalne prihode. Subvencije poljoprivredi, iako relativno male, dobrim su delom vezane za proizvod, što po pravilima STO treba napustiti i preći na druge, proizvodno nevezane subvencije od kojih su najznačajniji programi ruralnog razvoja.

Ipak, dugoročno posmatrano, ima više koristi nego negativnih efekata, čak i u prvih nekoliko godina po pristupanju STO. To potvrđuje i iskustvo zemalja iz našeg regiona, posebno Hrvatske i Slovenije.

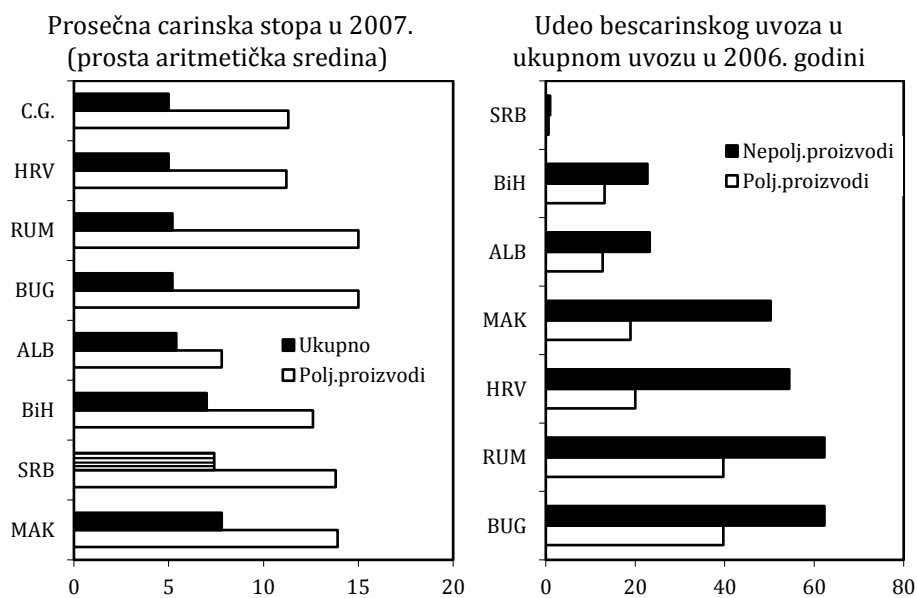
Nakon prihvatanja zahteva za pristupanje Republike Srbije STO sredinom februara 2005. godine, Generalni savet STO je oformio Radnu grupu za pristupanje Republike Srbije STO. Mandat Radne grupe je da ispita trgovinsku politiku Srbije sa stanovišta njene usaglašenosti sa pravilima STO i saglasnosti sa obimom obaveza koje će se kroz bilateralne pregovore preuzeti prema svim članicama ove organizacije u vezi sa liberalizacijom tržišta industrijskih i poljoprivrednih proizvoda i tržišta usluga.

Do kraja 2007. godine STO članice su, u četiri runde pregovora, podnale više od 500 pitanja na Memorandum o spoljnotrgovinskom režimu Republike Srbije¹⁰.

U okviru multilateralnih pregovora unutar Radne grupe za pristupanje Republike Srbije (RG), koji se odnose na razmatranje spoljnotrgovinskog režima Srbije, do kraja 2007. razmatrane su tri oblasti:

¹⁰ Memorandum o spoljnotrgovinskom režimu Republike Srbije Vlada je usvojila u proleće 2005. godine kada je i dostavljen Sekretarijatu STO. Memorandum o spoljnotrgovinskom režimu ima standardan format za sve zemlje i daje prikaz ne samo spoljnotrgovinskog sistema, nego i drugih aspekata ekonomske politike i zakonodavstva koje je od uticaja na trgovinu.

- režim uvoznih dozvola;
- tehničke barijere trgovini, odnosno tehnički propisi i standardi, te
- sanitarne i fitosanitarne mere.



Slika 2. Prosečna carinska stopa u 2007. i udeo bescarinskog uvoza

Izvor: Statistika Svetske trgovinske organizacije

Bitno je istaći da su predstavnici SAD-a i EU izrazili zabrinutost zbog velikog broja nerešenih pitanja u ovim oblastima i sugerisali brzo donošenje adekvatne regulative, kako ne bi došlo do zastoja u procesu pristupanja, a kojom bi se obezbedilo:

- pojednostavljenje režima izdavanja uvoznih dozvola i usklađivanja sa pravilima STO;
- reformiranje sistema standarda i tehničkih propisa;
- osnivanje informativnog punkta i tela za notifikaciju u vezi sa tehničkim barijerama trgovini i za sanitarne i fitosanitarne mere;

- razgraničenje nadležnosti Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i podoprivrede i Ministarstva zdravlja (predloženo je što skorije donošenje Zakona o bezbednosti hrane i Zakona o zaštiti zdravlja bilja).

Ostala pitanja na koja je traženo pojašnjenje su se uglavnom odnosila na: (1) proces i strategiju privatizacije državnih, a posebno javnih preduzeća, sa akcentom na stvaranje uslova za konkurenciju, odnosno za poslovanje stranih preduzeća, uz eliminisanje monopolskog položaja javnih preduzeća; (2) kontrolu cena lekova i derivata nafte; (3) funkcionisanje Republičke direkcije za robne rezerve; (4) kontrolu kvaliteta poljoprivrednih proizvoda i lekova; (5) izjednačavanje visine putarine za domaće i strane prevoznike; (6) preferiranje domaćih učesnika u postupku javnih nabavki; (7) uvoz i tranzit nafte i derivata; (8) izvozne subvencije u poljoprivredi; (9) uslove za obavljanje uvoza i izvoza u Srbiji (obaveze registracije, mogućnosti za tzv. importer of record); (10) pitanja iz oblasti zaštite intelektualne svojine i pitanja iz oblasti trgovine uslugama.

U 2008. godini su bila planirana dva sastanka Radne grupe za pristupanje Republike Srbije STO. Međutim, njihovo održavanje je zavisilo od napretka u donošenju nove regulative u zemlji koja je usklađena sa pravilima STO i zahtevima njenih članica, odnosno od rešavanja definisanih otvorenih pitanja u zemlji, kako bi se i multilateralni i bilateralni pregovori okončali do kraja 2008.

Naime, ta godina je trebala da bude prelomna za pregovore te se očekivala intenzivnija aktivnost na unutrašnjim reformama, kako bi se ubrzao proces pristupanja. Plan je bio ambiciozan, ali moguć, ukoliko bi se postigla politička saglasnost Vlade (one koja će se formirati nakon okončanja vanrednih parlamentarnih izbora za narodne poslanike zakazanih za 11. maj 2008. godine) o: (a) tome da je pristupanje Republike Srbije STO apsolutni prioritet u okviru međunarodne ekonomske politike zemlje i (b) aljem stepenu liberalizacije u sektorima koji su navedeni u zahtevima članica STO, na način i u meri u kojoj je to u interesu Srbije.

Na osnovu prethodnog toka pregovora bilo je predviđeno da bi Crna Gora mogla da ih okonča brzo i da pristupi STO tokom 2009. godine. S druge strane, i BiH je u pregovorima stigla do finalne faze, jer su preostale obaveze vezane samo za bilateralne odnose sa državama članicama.

Imajući to u vidu, činilo se uputno da i Srbija ne zaostaje za ovim zemljama regiona pogotovo ako se ima u vidu da su sve ostale zemlje u okruženju odavno u članstvu STO (Rumunija i Bugarska od sredine devedesetih godina, Albanija i Hrvatska od 2000. godine, Moldavija od 2001, a Makedonija od 2003. godine). Procena pristupanja Crne Gore STO bila je nešto optimističnija premda je ona postala njena članica nešto kasnije (tačnije 29. aprila 2012. i to kao 154 članica ove organizacije, s tim da je protokol o pristupanju potpisan krajem 2011. godine).

Za razliku od Crne Gore, Republici Srbiji to nije pošlo za rukom. Srbija se praktično nije pomakla u pristupnim pregovorima od 2008. iako u javnosti možemo čuti kako smo u završnoj fazi pomenutog procesa. Ključna prepreka ostaje tretman genetski modifikovanih proizvoda (GMO) tj. usvajanje zakona o zabrani GMO iz 2009. godine, koji onemogućava nesmetan promet takvih proizvoda - jedno od pravila STO je da ne postoji apsolutna zabrana prometa bilo kojeg proizvoda.

U Evropi jedine zemlje koje nisu članice STO, osim Srbije, su BiH, Kosovo i Metohija i Belorusija. S tim što Kosovo i Metohija još nije apliciralo za članstvo. Članstvo u STO je takođe uslov za pristupanje Evropskoj uniji (EU), čemu Srbija teži.

Osim multilateralnih pregovora sa STO, koji se tiču usklađivanja nacionalnih zakonodavstava sa pravilima ove organizacije, i države članice imaju pravo da sa kandidatima pregovaraju bilateralno o nivou liberalizacije pristupa tržištima robe i usluga. U tom smislu zanimljivo je što su uz SAD i Brazil, bilateralne pregovore sa Srbijom otvorile istovremeno Rusija i Ukrajina. Razlozi Rusije nisu u potpunosti jasni. Štaviše, Srbija ima Sporazum o slobodnoj trgovini sa Rusijom, odnosno Evroazijskom ekonomskom unijom koji rešava pitanje carina.

Kako bilo, do sredine 2022. godine Srbija je imala potpisane ugovore o slobodnoj trgovini sa zemljama CEFTA (Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini) i EFTA (Evropska asocijacija za slobodnu trgovinu), zatim sa Turskom i Evroazijskom ekonomskom unijom (EAEU) kojoj pripada i Rusija, dok povlastice u trgovini ima sa EU, SAD, Japanom i Australijom¹¹. Srbija je takođe snažan promoter inicijative "Otvoreni Balkan" o slobodnom protoku ljudi, robe, usluga i kapitala. Ova Inicijativa, koja se prvobitno zvala "Mini Šengen", pokrenuta je u novembru 2019. od strane predsednika Republike Srbije, Albanije i Severne Makedonije. Inicijativa će vrlo brzo postati izuzetno bitna za ekonomsko ukрупnjavanje regiona Zapadnog Balkana i poboljšanje sveukupnih regionalnih odnosa.

¹¹ Sporazumi o slobodnoj trgovini, Razvojna agencija Srbije, link: <https://ras.gov.rs/podrska-izvozu/sporazumi-o-slobodnoj-trgovini>

Stagnacija Srbije u međunarodnim izveštajima

Jesen je, po nekakvom nepisanom pravilu, bila period godine kada su međunarodne institucije prezentovale izveštaje u cilju preciznijeg merenja dostignutog nivoa i brzine reformi tranzicionih zemalja. Takvi izveštaji su bili odličan izvor informacija za investitore i poslovnu zajednicu. U tom smislu Srbija je želela da se njeni reformski rezultati u njima prikažu u što boljem svetlu. Nažalost, od 2005. do 2008. u očima međunarodnih institucija Srbija stagnira. Rezultati su ukazivali na velike probleme sa korupcijom, dok se kao „usko grlo“ javio i nedovoljan kapacitet državne uprave, koja nije ojačala u meri u kojoj bi udovoljila rastućim zahtevima u sferi ekonomskih reformi, postavljajući se više kao barijera nego kao podsticaj bržem razvoju privatnog sektora.

Ovom prilikom osvrnućemo se na dva istraživanja Svetske banke: "Poslovanje u 2009" i "Upravljanje je važno VII: indikatori državnog upravljanja 1996 – 2007", odnosno na Indeks korumpiranosti (Transparens internationala) i Izveštaj o ekonomskim slobodama u svetu, Frejzer instituta.

1. *Međunarodna finansijska korporacija*¹² (IFC) Svetske banke, je publikovala godišnji izveštaj koji se odnosi na regulative, procedure i troškove vezane za poslovanje preduzeća u njegovom celokupnom životnom ciklusu, dakle, od osnivanja pa do zatvaranja. Istraživanje je bilo dragoceno ne samo za kreatore politika, već i za privatni sektor, civilno društvo, akademsku zajednicu, novinare i druge, šireći razumevanje mnogih globalnih pitanja i dilema. Nekoliko godina kasnije, nakon utvrđenih nepravilnosti u podacima o poslovanju tokom 2018. i 2020. koje su interno registrovane sredinom 2020. godine, menadžment Svetske banke je obustavio dalje izveštavanje o poslovanju i pokrenuo seriju pregleda i revizija prethodnih izveštaja i utvrđene metodologije¹³.

Pun naziv izveštaja iz 2009. je: Poslovanje u 2009. i u njemu su obrađeni sledeći indikatori poslovnog okruženja: otvaranje novog preduzeća, dobijanje dozvola, zapošljavanje i otpuštanje radnika, registrovanje svojine, mogućnost dobijanja kredita, zaštita investitora, plaćanje poreza, prekogranična trgovina, izvršenje

¹² deo Grupe Svetske Banke koji kreditira privatni sektor.

¹³ World Bank Group to Discontinue Doing Business Report, zvanično saopštenje Svetske banke od 16. septembra 2021. godine, izvor: <https://www.worldbank.org/en/news/statement/2021/09/16/world-bank-group-to-discontinue-doing-business-report>

ugovora i zatvaranje preduzeća. Istraživanjem je obuhvaćena 181 zemlja, a snimanje se vršilo od jula 2007. do juna 2008. Srbija je prema lakoći poslovanja u tom izveštaju zauzela 94. poziciju, izgubivši u odnosu na istraživanje iz 2008. 3 mesta (za toliko je te godine povećan i obuhvat istraživanja tako da se može reći da je nastavljena stagnacija, ali i relativno pogoršanje reformskih dostignuća).

Sudeći prema Svetskoj banci, ozbiljne reforme u Srbiji su stale 2005. godine kada smo, setimo se, proglašeni za top reformatora u svetu, jer je nakon toga rang ostao manje više nepromenjen. Susedne zemlje se reformišu brže i preduzimaju dinamičnije korake na unapređenju poslovnog okruženja. Stoga Srbija mora ubrzati reforme u ovoj oblasti ukoliko želi privući kapital i otvoriti nova radna mesta.

Tabela 3. Rang lista zemalja JIE prema izveštaju Svetske banke: Poslovanje u 2009.

	Indeks lakoće poslovanja	Započinjanje posla	Dobijanje dozvola	Zapošljavanje /otpuštanje	Registracija imovine	Dobijanje kredita
1	45 (BUG)	12 (MAK)	76 (MAK)	60 (BUG)	50 (MOL)	5 (BUG)
2	47 (RUM)	26 (RUM)	90 (RUM)	91 (SRB)	59 (BUG)	12 (RUM)
3	71 (MAK)	67 (ALB)	103 (BUG)	104 (CG)	62 (ALB)	12 (ALB)
4	86 (ALB)	81 (BUG)	113 (CG)	108 (ALB)	88 (MAK)	28 (SRB)
5	90 (CG)	89 (MOL)	149 (SRB)	117 (BiH)	97 (SRB)	43 (CG)
6	94 (SRB)	105 (CG)	150 (BiH)	119 (MOL)	109 (HRV)	43 (MAK)
7	103 (MOL)	106 (SRB)	153 (MOL)	125 (MAK)	114 (RUM)	59 (BiH)
8	106 (HRV)	117 (HRV)	162 (HRV)	143 (RUM)	123 (CG)	68 (HRV)
9	119 (BiH)	161 (BiH)	168 (ALB)	146 (HRV)	144 (BiH)	84 (MOL)
1		14 (ALB)	27 (MAK)	40 (RUM)	17 (MOL)	42 (CG)
2		24 (CG)	33 (HRV)	55 (BiH)	31 (RUM)	60 (BiH)
3		38 (RUM)	94 (BUG)	62 (SRB)	44 (HRV)	75 (BUG)
4		38 (BUG)	123 (MOL)	64 (MAK)	70 (MAK)	79 (HRV)
5		70 (SRB)	126 (SRB)	77 (ALB)	86 (BUG)	85 (RUM)
6		88 (MAK)	139 (CG)	97 (HRV)	89 (ALB)	88 (MOL)
7		88 (BiH)	143 (ALB)	102 (BUG)	96 (SRB)	99 (SRB)
8		104 (MOL)	146 (RUM)	125 (CG)	123 (BiH)	129 (MAK)
9		126 (HRV)	154 (BiH)	135 (MOL)	130 (CG)	-

Izvor: Doing Business 2009, IFC-World Bank; Napomena: broj pored imena zemlje označava mesto koje zemlja zauzima na listi od 181 zemlje koje su bile predmet istraživanja

Od zemalja JIE te godine najbolje je bila pozicionirana Bugarska (45. mesto), zatim slede Rumunija i Makedonija. Najniži rang imale su BiH i Hrvatska, koje se nalaze na 119. odnosno na 106. mestu. U izveštaju Albanija je proglašena za najboljeg reformatora u regionu; napredovala je za čak 49 mesta i našla se na 86. poziciji što je samo dokaz da se i u jednoj godini može značajno promeniti položaj na listi ukoliko se primene prave reforme. Albanija je sprovela reforme u četiri od 10 područja koja se analiziraju u publikaciji Doing Business.

Od deset prikazanih indikatora Srbija je u odnosu na 2008. godinu napredovala samo u jednom. Značajnije je olakšana procedura registracije imovine. Međutim, istovremeno uknjižili smo negativne reforme u oblasti izdavanja građevinskih dozvola tako da je pozitivan rezultat time neutralisan.

Tabela 4. Neki od pokazatelja poslovanja u zemljama JIE u 2009.

	Indikatori	ALB	BiH	BUG	HRV	MAK	RUM	SRB	SRB u 2003
	GNI per capita (US\$)	2.990	3.580	4.590	10,46	3.460	6,150	4,73	1910
	Broj stanovnika (u milionima)	3,2	3,9	7,7	4,4	2,0	21,5	7,4	7,4
	<i>GNI per capita predstavlja bruto nacionalni dohodak po stanovniku</i>								
Osnivanje preduzeća	Broj procedura	6	12	4	8	7	6	11	11
	Trajanje (dana)	8	60	49	40	9	10	23	51
	Trošak (% GNI per capita)	25,8	30,8	2	11,5	3,8	3,6	7,6	9,5
	Min. kapitala (% GNI per	32,3	36,3	47,8	16,6	0	1,1	6,9	120,3
Zapošljavanje i otpuštanje	Indeks teškoće zapošljavanja	44	67	17	61	50	67	67	28
	Indeks teškoće otpuštanja	20	30	10	50	30	40	30	40
	Trošak otpuštanja (u	56	31	9	39	26	8	25	21
	<i>Indeksi se kreću u rasponu od nule do 100 bodova, a veći indeks znači i više regulative.</i>								
	Broj procedura	39	38	39	38	38	31	36	36

	Indikatori	ALB	BiH	BUG	HRV	MAK	RUM	SRB	SRB u 2003
Primudna realizacija uvoza	Trajanje (dana)	390	595	564	561	385	512	635	1.028
	Trošak (%GNI per capita)	38,7	38,4	23,8	13,8	33,1	19,9	28,9	23
Prekogranična trgovina	Broj dokumenata potrebnih za	7	6	5	7	6	5	6	-
	Trajanje izvoza (dana)	21	16	23	20	17	12	12	-
	Troškovi izvoza (US\$ po	770	1.070	1.626	1.281	1.315	1.275	1.39	-
	Broj dokumenata potrebnih za	9	7	7	8	6	6	6	-
	Trajanja uvoza (dana)	22	16	21	16	15	13	14	-
	Troškovi uvoza (US\$ po	775	1.035	1.776	1.141	1.325	1.175	1.55	-
Registrowanje vlasništva	Broj procedura	6	7	8	5	6	8	6	6
	Trajanje (dana)	42	128	19	174	66	83	111	186
	Trošak (% vlasništva per	34	5,2	2,3	5	3,4	2,4	2,9	5,5
Zatvaranje preduzeća	Aktuelno vreme (u godinama)	-	3,3	3,3	3,1	3,7	3,3	2,7	2,6
	Trošak (% imovine)	-	9	9	15	28	9	23	23
	Stopa naplate potraživanja	-	35,9	32,1	30,5	16,7	29,5	25,4	20,8

Izvor: *ibidem*

2. Izostanak ozbiljnih reformi tih godina u Srbiji se moglo pratiti i iz izveštaja: "Upravljanje je važno: Indikatori državnog upravljanja 1996 – 2007¹⁴". Te godine obuhvatio je 212 zemalja i teritorija sa rezultatima koji se oslanjaju na 35 različitih izvora podataka koje su dale 32 ugledne institucije poput Instituta za upravljanje i razvoj, Svetskog ekonomskog foruma, Evropske banke za obnovu i razvoj, Gallupa, Fondacije Heritage, Reportera bez granica i PriceWaterhouseCoopersa.

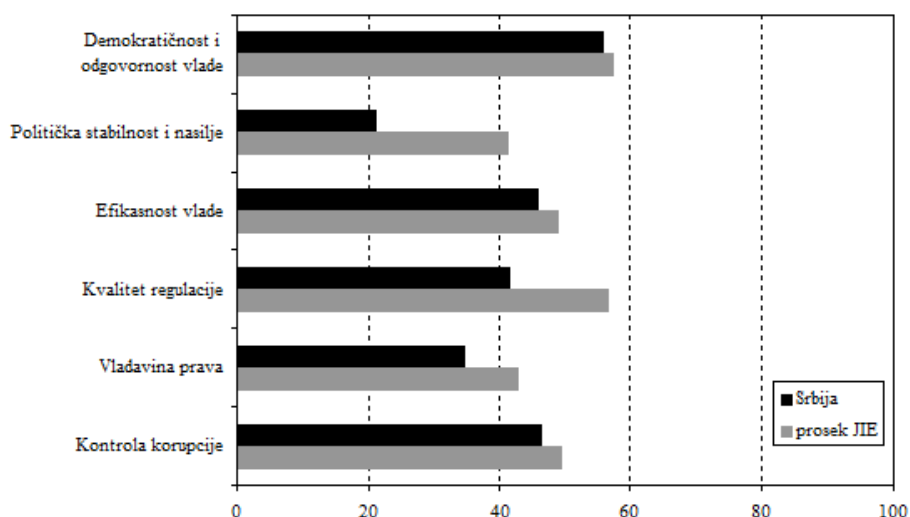
Svetska banka je koristila šest indikatora za merenje kvaliteta javnog upravljanja: demokratičnost i odgovornost vlade, političku stabilnost i nasilje, efektivnost vlade, kvalitet regulacije koja meri neodgovarajući uticaj vlasti na tržište, vladavinu prava i kontrolu korupcije. Ocene vladavine imaju normalan raspored

¹⁴ Governance Matters VII: Governance Indicators 1996–2006. The World Bank.

sa aritmetičkom sredinom koja je jednaka nuli i jediničnom standardnom devijacijom za svaki period, što se odrazilo i na vrednost samih pokazatelja, koji su se kretale u rasponu od 2,5 do -2,5; veća vrednost je značila i bolji kvalitet vladavine, pri čemu nula predstavlja sredinu.

U odnosu na izveštaj iz prethodne godine ocenjeno je da je u Srbiji povećan politički rizik, smanjena efikasnost vlade uz rast stepena korupcije. Značajniji pozitivni pomak je zabeležen jedino u pogledu porasta demokratičnosti i odgovornosti vlade. Na narednom grafikonu data je rangiranost kvaliteta vladanja u Srbiji u odnosu na prosek regiona JIE.

Slika 3. Upporedni prikaz rangiranosti kvaliteta vladanja u Srbiji u odnosu na prosek zemalja JIE u 2007. godini



Izvor: *Governance Matters VII: Governance Indicators 1996-2007*, The World Bank, jul 2008.

3. Srbija je u očima međunarodnih institucija bila zemlja sa veoma izraženim problemom korupcije. Prema listi Transparensi internešenela iz 2008. godine¹⁵, od 180 zemalja Indeks percepcije korupcije u Srbiji je bio 3,4 (nepromenjen u odnosu na 2007. godinu), tako da je Srbija, koja je prethodne godine bila na 79. poziciji, pala na 85. mesto, primaknuvši se Crnoj Gori i Albaniji, od zemalja u

¹⁵ The Transparency International Corruption Perceptions Index 2008, link: <https://www.transparency.org/en/cpi/2008>

okruženju. Najkorumpiranija zemlja regiona JIE te godine bila je BiH sa ocenom 3,2, odnosno 93. mestom. Zauzevši 62 poziciju na lestvici i s vrednošću indeksa od 4,4, Hrvatska je bila najbolje plasirana zemlja regiona. Slede, Rumunija na 70. (indeks 3,8) i Bugarska i Makedonija koje su podelile 72. poziciju (indeks 3,6).

Napominjemo da Indeks percepcije korupcije rangira države od one s najmanjim stepenom korupcije do zemalja u kojima je korupcija najprisutnija, na osnovu ocene za svaku pojedinačno. Ocene se kreću u rasponu od 10 (bez korupcije), do 1 (apsolutno korumpirana zemlja), kakva je recimo Somalija. Indeksi su sačinjeni na osnovu najmanje tri od 13 istraživanja sprovedenih u poslednje dve godine, uglavnom među poslovnim ljudima i investitorima. U tom smislu, Srbija je u izveštaju iz 2009. rangirana na osnovu podataka iz šest istraživanja koja su zasnovana na podacima iz 2007. i 2008. godine.

4. Gotovo istovremeno je i kanadski Fraser Institute objavio izveštaj o Ekonomskim slobodama u svetu¹⁶. Njihov indeks (IES) je merio koliko politika i institucije jedne zemlje podržavaju ekonomske slobode. Afirmacijom IES omogućava monitoring ekonomskih sloboda u različitim zemljama u svetu, kao i merenje njihovog uticaja na ekonomski razvoj i ostale indikatore ekonomskog rasta (investicije, efikasnost itd.) u dužem vremenskom periodu. Opšteprihvaćeni koncept ekonomskih sloboda podrazumeva minimalnu državu, čija je uloga ograničena na uspostavljanje vladavine prava (ljudska i vlasnička prava); zaštitu ugovora, kao i obezbeđenje određenih javnih dobara. Stabilan novac, sloboda međunarodne razmene i nizak nivo regulacije biznisa su sastavni elementi ekonomskih sloboda. Povećanje uloge države iznad tog nivoa predstavlja narušavanje ekonomskih sloboda.

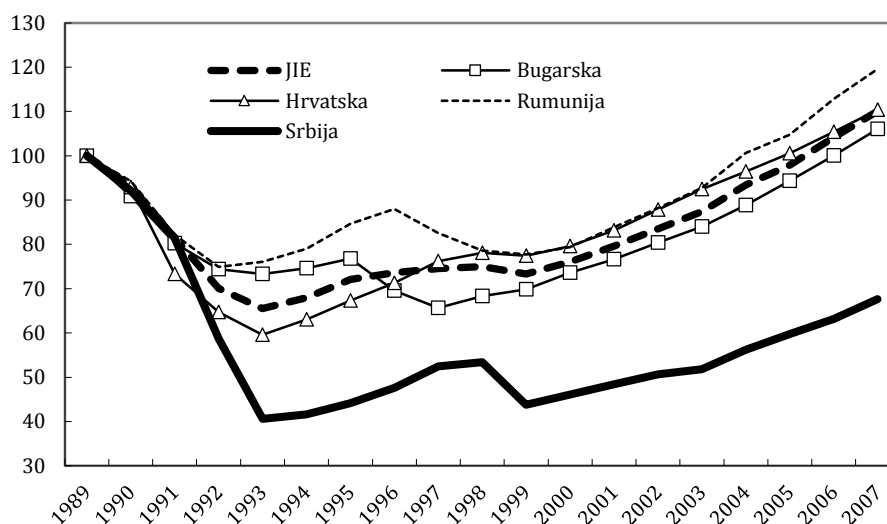
IES se formirao na bazi 42 podindikatora, svrstanih u pet oblasti: visina javne potrošnje, zakonska struktura i svojinska prava, pristup novcu, sloboda trgovanja i kreditno-poslovno-radno zakonodavstvo. Nažalost i po ovom pokazatelju Srbija je te 2008. zajedno sa BiH bila rangirana na samom začelju regiona JIE, istina za razliku od prethodnog izveštaja pretekla je BiH. Od 141 zemlje koliko ih je obuhvaćeno istraživanjem Srbija je zauzela 98. poziciju dok je BiH 105. Najbolji rezultat zabeležila je Crna Gora (58). Slede Albanija (65), Bugarska (68) i Rumunija (74), dok su Hrvatska i Turska podelile 90 mesto.

¹⁶ Economic Freedom of the World: 2008 Annual Report, Fraser Institute

Srbija kaska i za okruženjem

Smanjivanje razlika u dohocima po stanovniku u odnosu na razvijene zemlje sveta predstavlja za svaku zemlju složen proces i samo one koje imaju potrebne ekonomske i institucionalne kapacitete mogu u njemu biti uspešne. Zahvaljujući odgovarajućim politikama postoji mogućnost da se značajno smanji zaostajanje u odnosu na ekonomski razvijene zemlje. To važi i za zemlje u tranziciji. Empirijski podaci pokazuju da na rast povoljno deluju stabilno makroekonomsko okruženje u okviru tržišno usmerene infrastrukture, visoka štednja i investicije, dobro obrazovana radna snaga, visoka otvorenost privrede, i nisko opterećenje države u okviru stabilnog socijalno-političkog okruženja.

Slika 4. Realni rast BDP-a Srbije i izabranih zemalja u tranziciji, indeksi 1989=100



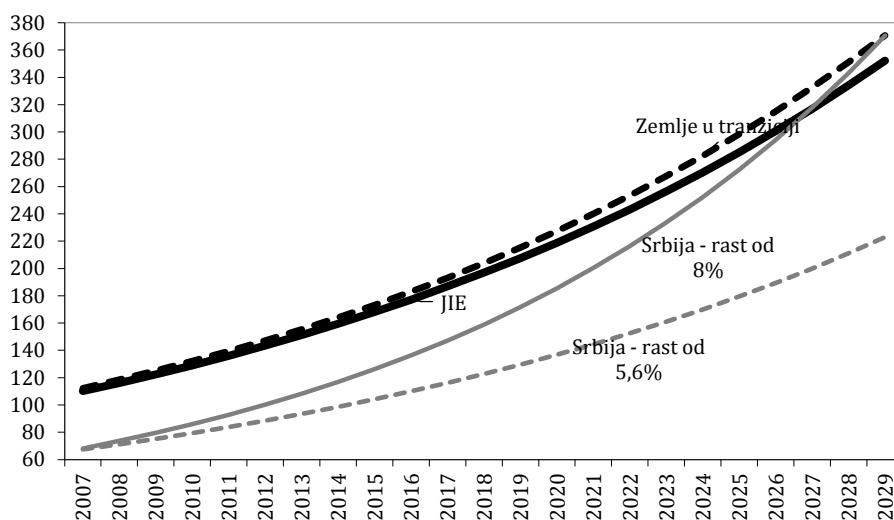
Izvor: podaci EBRD-a; kalkulacija autora

Nastojanja Srbije da od početka tranzicije ekonomski sustigne Evropu ostali su bezuspešni, iz mnogo razloga. Međutim, Srbija je u prvih deset godina reformi i dodatno pokvarila svoj relativan položaj u odnosu na zemlje u tranziciji, odnosno ekonomije jugoistočne Evrope – JIE. Naročito je alarmantna činjenica da jaz u

razvoju nastao početkom devedesetih¹⁷, i koji je produbljen NATO agresijom 1999. godine, ne samo da nije smanjen nakon promene vlasti 2000-te godine, već se makaze koje formiraju linije realnog rasta BDP-a Srbije i pomenutih zemalja dodatno raširile.

Srbija je u 2006. godini ostvarila relativno visok rast BDP-a. Međutim, treba imati u vidu da je prosečna stopa rasta u grupi privreda u tranziciji te godine čak iznosila 6,9%, odnosno 6,4% u zemljama JIE. Rast BDP-a Srbije tokom naredne 2007. je procenjen od strane EBRD-a na 6%, a rast zemalja u tranziciji na 6,5% iz čega sledi da se proces zaostajanja Srbije za zemljama u tranziciji nastavlja.

Slika 5. Dva scenarija razvoja Srbije



Izvor: kalkulacija autora

U 2007. Srbija se nalazila tek na nešto više od dve trećine stvarnog BDP-a iz 1989. godine¹⁸, s tim da bi se prosečnim rastom od 5,6% u narednim godinama, koliko

¹⁷ U dvovekovnoj istoriji Srbije doba Slobodana Miloševića predstavlja najupadljivije razdoblje divergencije u ekonomiji u odnosu na Evropu. U vremenu u kome je od kontrolisao srpsku ekonomiju 1991-2000, stvarni BDP je prepolovljen, s tim da je 1993. sveden na jedva dve petine nivoa iz 1989.

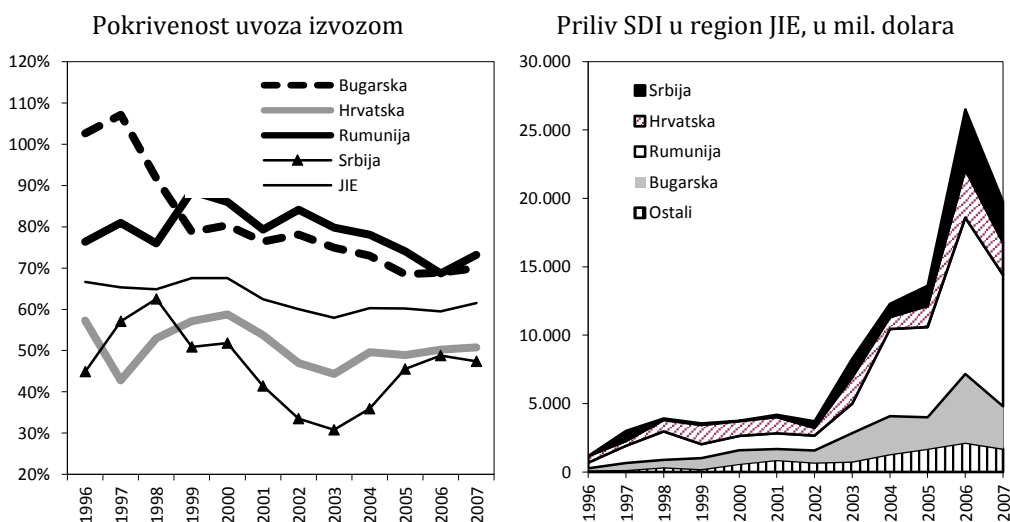
¹⁸ Slabiji rezultat od zemalja regiona ostvarila je samo Moldavija, a u grupi zemalja u tranziciji Gruzija, kod kojih se očekuje da vrednost BDP u 2007. dostigne 51,8% tj. 57%, respektivno, stvarnog BDP-a iz 1989.

je iznosila prosečna stopa rasta u periodu 2001-2006, obezbedilo dostizanje nivoa BDP-a iz 1989. tek 2015. godine. S takve pozicije proistekla je kvantifikacija alternativnih razvojnih scenarija Srbije priložena u MAT-u br. 151 (maj 2007).

Na grafičkom prikazu uočavaju se dva scenarija mogućeg razvoja Srbije. Interpolacijom prosečnog trendog rasta u periodu 2001-2007, za Srbiju i zemlje u tranziciji, odnosno zemlje JIE, jasno se pokazuje da stopa rasta od 5%, koja često figurira u publikacijama MMF-a, pa i u Strategiji privrednog razvoja Srbije do 2012. godine, kao donja prihvatljiva granica ekonomskog razvoja, apsolutno ne obezbeđuje zatvaranje pomenutog jaza, i nikako ne može biti dovoljna.

Garant vraćanja Srbije na pređašnju poziciju je jedino stopa rasta od 8%, pri čemu moramo imati u vidu da bi nam i u tom slučaju za sustizanje zemalja u regionu trebalo najmanje 20 godina.

S obzirom na to da je ovako visoka stopa rasta na dugi rok teško održiva (iako su ekonomska čuda moguća, na primer Kina), možemo zaključiti da je *povratak Srbije na raniju poziciju teško osvariv, ili bolje rečeno, nepovratno izgubljen ekonomskim sunovratom koji smo preživeli u prethodnoj deceniji.*



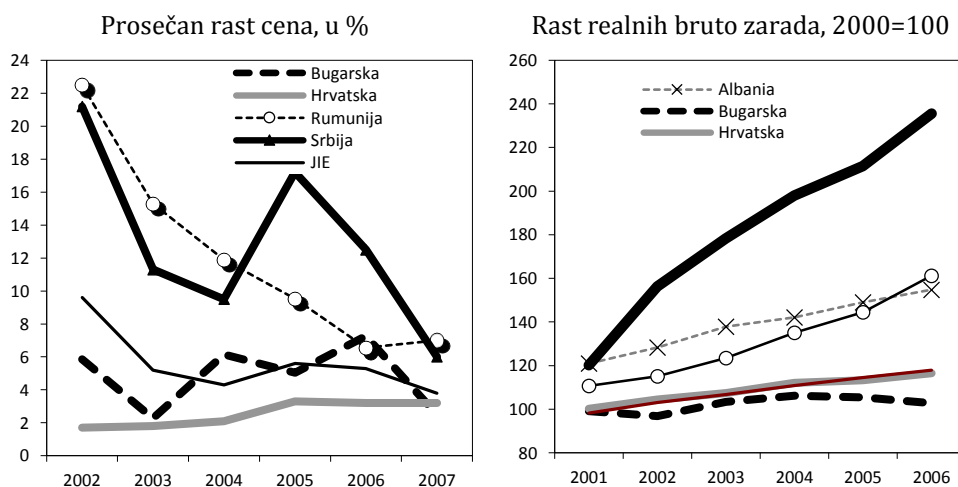
Slika 6. Pokrivenost uvoza izvozom i priliv SDI u region JIE

Izvor: podaci EBRD, kalkulacija autora

Kada je reč o Srbiji, rast BDP-a mora generisati, pre svega, izvozna ekspanzija, a rast izvoza je direktno zavisano od povećanja konkurentnosti. Ali, kako povećati konkurentnost kada se iz godine u godinu vodi „kreni-stani“ politika, puna olako datih „populističkih“ obećanja, bez jasne spremnosti da se preuzme odgovornost za ključne i najbolnije reformske korake?

U Srbiji se potrošnja od 2000. godine apsolutno otela kontroli (pogledati narednu ilustraciju). U strukturi agregatne tražnje došlo je do promene u korist potrošnje, na račun štednje. Potrošnja je rasla iznad okvira raspoloživog BDP-a, s jedne strane, podstaknuta nasleđem koje seže više decenija unazad ali, s druge strane, i kao posledica nespemnosti da se suštinski sprovode ekonomske reforme. Kako divergentna kretanja potrošnje i BDP-a nisu trajno održiva, pritisak na rast cena je bio ogroman, i eskalirao je u vidu visoke inflacije i/ili visokog spoljnotrgovinskog deficita.

To je u ekonomskoj teoriji abeceda. Kada tražnja, zbog rasta potrošnje, premaši ponudu koja postoji na tržištu, tada neminovno dolazi do rasta cena i/ili uvoza. Srbiji se upravo to i dogodilo. *Rast koji je ostvaren tokom prethodnih godina prelišen je u potrošnju, a ne u novi razvoj.*



Slika 7. Prosečan rast cena i realnih bruto zarada

Izvor: *ibidem*

U širokoj javnosti i medijima nije afirmisana svest da je privreda isuviše slaba da bi mogla da izdržava tako velike potrošačke apetite. Na taj način se guši ključna motivacija poslovnih krugova – njima ne ostaje dovoljno profita za reinvestiranje

i otvaranje novih radnih mesta i samim tim gube interes za vođenje biznisa ili za njegovo proširenje.

Stopa investicija, kao pokazatelj raspoloživog potencijala za nova ulaganja i otvaranje novih radnih mesta, u Srbiji je u tom trenutku bila oko 18% što je znatno niže od uspešnih zemalja u tranziciji¹⁹. Potencijalni profit je preliven u potrošnju kroz visoke državne namete, te su investicije istisnute iz privatnog sektora. Između ostalog to je razlog zašto brojna domaća preduzeća i domaći poslovni krugovi nisu spremni da proširuju svoj biznis i otvaraju nova radna mesta.

¹⁹ Stameković, S... Nikolić, I., et al. (2010). POSTKRIZNI model ekonomskog rasta i razvoja Srbije: 2011-2020. Beograd: USAID, SEGA projekat, ISBN 978-86-912915-3-2, COBISS.SR-ID 178989068, str. 370

Alternativne mere suzbijanja globalne krize - primer iz okruženja

Krajem prve dekade ovog milenijuma ekonomska struka i na ovim našim prostorima se trudila da adekvatno odgovori na negativne efekte globalne krize. U tom smislu, u aprilu 2010. susedna Hrvatska usvaja dva veoma interesantna antikrizna dokumenta koji su, prema cilju delovanja, nosila konfliktni potencijal na šta je ukazano u MAT-u br. 186. Prvi, predlog Smernica za pomoć preduzećima u problemima, koji je predviđao i pretvaranje potraživanja države u udeo u kapitalu, i drugi, znatno sveobuhvatniji, Program ekonomskog oporavka²⁰, gde je cilj upravo smanjenje uplitanja države u privredne tokove.

Budući da je u fokusu analize potonji dokument, o Smernicama za pomoć preduzećima u problemima još samo toliko da je želja da im se pomogne na dva načina: punim ili delimičnim otpisom duga prema državi, te pretvaranjem potraživanja države u vlasnički kapital, odnosno dokapitalizacijom. Reč je, dakle, o zajmovima, porezima, doprinosima, carinama i sličnim dugovanjima preduzeća. Nažalost, odgovori na ostala bitna pitanja su izostali: ko bi i na osnovu čega odlučivao o tome hoće li se dug prema državi otpisati ili pretvoriti u deo države u kapitalu? Ili, šta se tačno podrazumeva pod „preduzećem u problemima“, što otvara prostor za arbitrarno odlučivanje i korupciju.

Program ekonomskog oporavka je idejno dobro skrojen. Aktivnosti su konzistentne i komplementarne. U njemu je obuhvaćeno: od povlačenja države iz privrede, sprovođenja nužnih strukturnih reformi, racionalizacije i povećanja efikasnosti javne uprave, smanjivanja budžetskih rashoda, pa do odgovornosti za buduće naraštaje, odnosno unapređenja nauke i obrazovanja i zaštite životne sredine. Međutim, kao i kod prethodnog dokumenta nije sasvim jasno kako se on operacionalizuje, jer nije precizirao ko je konkretno odgovoran za sprovođenje pojedinih aktivnosti, u kojim rokovima, koliko će to koštati i odakle izvori za njihovo sprovođenje?

Bazični cilj Programa ekonomskog oporavka je stvaranje konkurentne privrede za ostvarenje visokog standarda i kvaliteta života. Cilj se rukovodi načelima:

- Stabilnosti – ekonomski oporavak i rast mora biti stabilan, zasnovan na rastu produktivnosti, što podrazumeva nužnost ublažavanja

²⁰ Okrugli sto hrvatskog društva ekonomista održan povodom 60 dana Vladinog Programa ekonomskog oporavka, EKONOMSKI PREGLED, vol. 61 (7-8) 487-508 (2010)

makroekonomskih neravnoteža, a posebno postupno smanjivanje spoljne zaduženosti i budžetskog deficita;

- Održivosti – uzimajući u obzir hrvatske razvojne potencijale, od prioritetnog je značaja za razvoj privrede briga o načinu korišćenja prostora i očuvanja okoline te uvažavanje ekonomskih efekata demografskih promena; i
- Socijalne pravednosti - pažnju treba posvetiti osiguranju dostojnih uslova života posebno ranjivih grupa stanovništva – nezaposlenih, siromašnih i osoba sa posebnim potrebama i starijih osoba.

Za realizaciju bazičnog cilja država koristi pet poluga:

1. smanjenje izdataka javnog sektora, uz povećanje efikasnosti i transparentnosti u radu;
2. preusmeravanje budžetskih sredstava, od neracionalne potrošnje prema ciljanim socijalnim transferima i ekonomski opravdanim kapitalnim ulaganjima;
3. smanjenje uplitanja države u privredne tokove: daljom privatizacijom, te profesionalizacijom upravljanja javnim preduzećima i državnim ustanovama;
4. pokretanje novog investicionog ciklusa s ekonomski merljivim dugoročnim efektima, uz maksimalno učestvovanje privatnog sektora;
5. ubrzanje sprovođenja reformi: pravosuđe, zdravstvo, penzijsko osiguranje, državna i lokalna uprava.

Fiskalna politika u narednom periodu će za cilj imati: (1) fiskalnu konsolidaciju i (2) postupno smanjenje udela i rashoda i prihoda države u BDP-u za 3 procentna poena.

Ciljevi fiskalne politike se ostvaruju sledećim aktivnostima:

- ukidanjem kriznog poreza na zarade iznad 800 evra;
- ukidanjem svih poreskih olakšica u sistemu poreza na dohodak, osim poreskih podsticaja za istraživanje i razvoj;
- izradom plana smanjenja državnih rashoda;
- prodajom udela države u privrednim društvima, manjih od 25%;
- smanjenjem, odnosno uklanjanjem raznoraznih neporeskih davanja;
- pripremom ostalih izmena poreskog sistema usmerenih na: jačanje uloge efikasnijih poreskih podsticaja i olakšica, smanjenje broja i visine stopa

poreza na dohodak (tri stope: 12%, 25% i 40%), rasterećenje i kadrovsko jačanje poreske uprave;

- analizom efikasnosti najznačajnijih horizontalnih državnih subvencija; i slično.

Postavljeni ciljevi fiskalne politike će se realizovati i: (a) donošenjem zakona o fiskalnoj odgovornosti sa ograničavanjem nivoa fiskalnog deficita; (b) unapređenjem sistema upravljanja javnim dugom i potencijalnim obavezama države radi smanjenja fiskalnih rizika; (c) uvođenjem ekoloških kriterijuma u oporezivanju; (d) promenom sistema podsticaja u poljoprivredi; (e) doslednom primenom propisa EU u pogledu vertikalnih državnih subvencija.

Cilj je i da se racionalizuje sistem javne uprave uz povećanje efikasnosti u pružanju javnih usluga.

Aktivnosti koje će pratiti ovaj cilj podrazumevaju:

- donošenje plana smanjenja broja zaposlenih za oko 5 odsto, uz izradu plana zbrinjavanja viška zaposlenih;
- izradu registra zaposlenih u javnom sektoru;
- nadzor nad primenom centralizovanog sistema javnih nabavki;
- decentralizaciju državnih institucija i agencija, njihovo dislociranje i smanjenje broja zavoda i agencija;
- pripremu reforme sistema nagrađivanja u javnom sektoru;
- sprovođenje reforme sistema plata u celokupnom javnom sektoru i centralizacija obračuna plata;
- promena delokruga rada pojedinih delova uprave radi koncentrisanja srodnih aktivnosti na jednom mestu; itd.

U pogledu *upravljanja državnom imovinom* ciljane su: racionalizacija i privatizacija privrednih društava u državnom vlasništvu.

U domenu *oživljavanja privrede* cilj države je da: (1) poveća privrednu aktivnost i zaposlenosti; (2) spovede tehnološku tranziciju i poveća konkurentnost.

Predviđene aktivnosti koje bi omogućile realizaciju prethodna dva cilja su: (a) promptno smanjenje opšte nelikvidnosti jednokratnom likvidacijom svih dospelih dugova iz domena uticaja Vlade, korišćenjem svih oblika finansiranja i monetizacije dospelih dugovanja; (b) održavanje rokova plaćanja od 60 dana te uvođenje rokova plaćanja od 45 dana; (c) javno oglašavanje liste preduzetnika s najvećim dugovanjima; (d) zakonsko regulisanje obaveze davanja izjave o nepostojanju poreskog duga prilikom osnivanja novog poslovnog subjekta; (e)

izrada izlaznih strategija za nekonkurentne delove industrije uz subvencije za socijalno zbrinjavanje i prekvalifikacije, (f) reforma komorskog sistema; (g) izrada programa mera za pojednostavljanje poslovanja malih i srednjih preduzetnika; (h) podsticanje investicionih projekata s naglaskom na: energetiku (obnovljivi izvori), zaštitu životne sredine („zelene“ tehnologije) obrazovanje i zdravlje, poljoprivredu i navodnjavanje i infrastrukturu (železnica, luke, vodosnabdevanje); (i) finansiranje projekata prvenstveno privatnim kapitalom i sredstvima fondova EU, a manjim delom iz budžeta i kroz javna preduzeća; (j) formiranje posebne kancelarije za koordinaciju, ubrzanje i nadzor izdavanja odobrenja i dozvola za sve značajnije investicije, s ministrom na čelu.

U oblasti *promocije privrede* ciljevi su: (1) uklanjanje prepreka ulaganjima i aktivno privlačenje SDI i (2) unapređenje sistema ekonomske diplomatije s ciljem povećanja izvoza i SDI.

Program sadrži detaljnu specifikaciju aktivnosti koje bi dovele do reforme pravosuđa, dinamiziranja tržišta rada, unapređenja obrazovanja i naučne delatnosti, odnosno brige o zaštiti životne sredine.

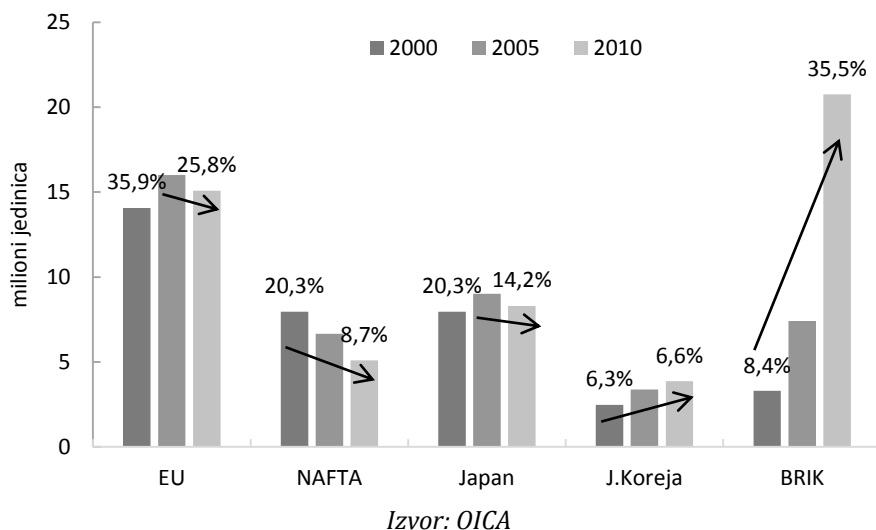
Dva ključna cilja koja se tiču *sistema socijalnog osiguranja* su: (1) osiguranje dugoročne održivosti sistema socijalnog osiguranja u uslovima starenja stanovništva i (2) povećanje efikasnosti socijalnih transfera.

Aktivnosti koje bi dovele do njihovog ostvarenja su: (a) revizija sistema penzija stečenih pod posebnim uslovima i njihovo smanjenje, te priprema za postupno ukidanje pojedinih kategorija; (b) priprema za uvođenje promena u sistemu penzijskog osiguranja (postupno usklađivanje zakonske starosne dobi za odlazak u prevremenu i redovnu penziju; izmene pravila za odlazak u prevremenu penziju; postupni porast doprinosa za drugi stub penzijskog osiguranja; priznavanje izdvajanja poslodavaca za treći stub kao priznati trošak poreza; smanjenje naknada za upravljanje u drugom stubu penzijskog osiguranja); (c) nastavak reforme u zdravstvu racionalizacijom poslovanja i mreže zdravstvenih ustanova; (d) analiza sistema socijalnih naknada; (e) sužavanje obuhvata korisnika dopunskog zdravstvenog osiguranja čije dopunsko osiguranje finansira država; (f) izgradnja umreženog sistema socijalnih transfera na svim nivoima vlasti; (g) objedinjavanje sprovođenja i nadzora nad sprovođenjem svih programa zapošljavanja na jednom mestu; (h) završetak informatizacije primarne zdravstvene zaštite; (i) umrežavanje bolničkog sistema na centralni informatički sistem zdravstva.

Nekonkurentnost evropske auto-industrije kao razvojna šansa

U proleće 2012. potencijal sektora automobilske industrije, posebno pratećih proizvođača rezervnih delova i komponenti, jasno prerasta u razvojnu polugu prerađivačkog sektora Srbije (MAT br. 209). Globalna proizvodnja automobila je 2011. dostigla rekordan nivo. Ukupan broj svih vrsta proizvedenih automobila te godine u svetu je premašio 80 miliona, što je za 3% bilo više nego 2010. godine, ili za 30% više u odnosu na 2009, kada je zbog ekonomske krize proizvodnja pala na 61,8 miliona. Najviše vozila, 40,6 miliona, proizvedeno je u Aziji (od toga u Kini: 18,4 miliona). Slede, Evropa sa 21,1 milion (EU27: 17,7 miliona) i obe Amerike sa 17,8 miliona. U Evropi je i tokom narednih godina nastavljen trend smanjivanja proizvodnje te je tokom 2022. broj proizvedenih automobila pao na ispod 16,4 miliona²¹.

Slika 8. Proizvodnja putničkih automobila u svetu (broj i udeo u ukupnom)



²¹ World motor vehicle production in 2022, S&P Global Mobility, link: <https://www.spglobal.com/mobility/en/research-analysis/index.html>

Proizvodnja se seli u Aziju, a svaki četvrti automobil proizveden u u svetu proizvodi se u Kini. S druge strane, ukupan broj proizvedenih putničkih automobila u svetu u 2011. iznosio je 59,9 miliona, i bio je za 2,9% veći nego prethodne godine, što je nešto slabije od prosečne godišnje stope rasta koju je industrija zabeležila u prethodnoj deceniji (oko 3,5%). Konjunkturu i dalje podupire tražnja u brzo rastućim ekonomijama, koja je i glavni krivac za dramatične promene prostornog razmeštaja globalne proizvodnje automobila poslednjih godina. Kina je u tom smislu zabeležila pravo čudo. Broj automobila proizvedenih u toj zemlji je sa 703,5 hiljada u 2001. eksponencijalno uvećavan te je u 2011. dostigao 14,48 miliona jedinica. Proizvodnja je, dakle, za samo 11 godina uvećana čak 20,6 puta (u 2022. proizvodnja se zaustavila na 27,2 miliona jedinica). Udeo automobila proizvedenih u Kini u strukturi svetske proizvodnje je povećan sa 1,8% u 2001. na 6,6% u 2005; već na kraju 2007. udeo je podignut na 12%, da bi se u narednih pet godina još jednom udvostručio, i u 2011. godini je iznosio 24,2%. Prema tome, možemo slobodno reći da je svaki četvrti automobil proizveden u 2011. u svetu u stvari proizveden u Kini (u 2022. godine približno svako treće vozilo u svegu se proizvodi u Kini).

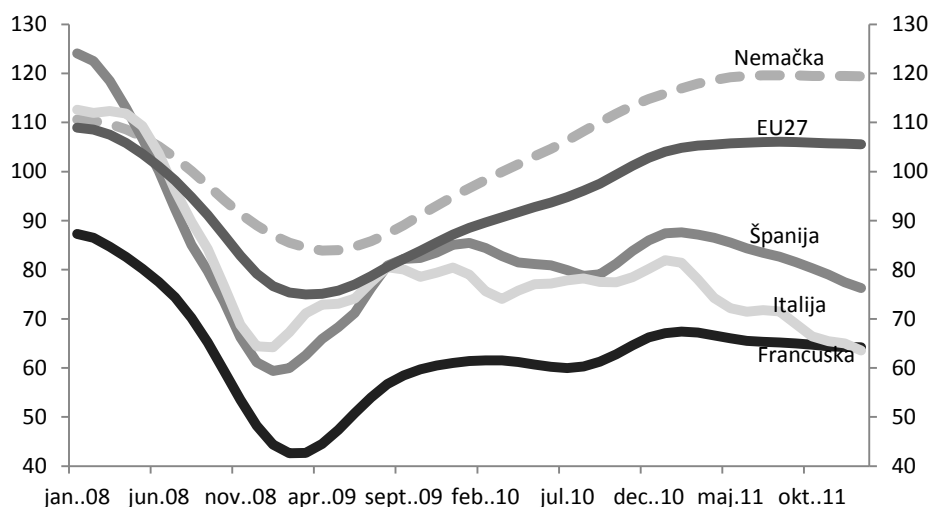
Dobitak za Kinu ili, posmatrano još šire, grupaciju BRIK (Kina, Indija, Brazil, Rusija, a od 2010. godine i Južna Afrika) predstavlja gubitak i problem za najrazvijenije ekonomije. Na slici se vidi da su najveću cenu u međuvremenu platile SAD, gde je došlo i do apsolutnog obrušavanja proizvodnje. Proizvodnja u Evropskoj uniji i Japanu, grubo rečeno, ne beleži bitnije promene, ali upravo je to i razlog snažnog pada relativne značajnosti ovih tržišta u globalnim razmerama.

Problem EU je i u bitno divergentnoj dinamici proizvodnje među njenim članicama. Iako nivo proizvodnje iz pretkriznog perioda još nije dostignut, EU rezultat duguje isključivo Nemačkoj, koja u tom periodu učestvuje sa dve petine celokupne proizvodnje automobila u EU27. U ostalim zemljama, nekada bitnim igračima, čak i na globalnom nivou, stanje u industriji je, blago rečeno, očajno. U Italiji je nivo proizvodnje bio niži čak i od minimuma dostignutog na vrhuncu ekonomske krize početkom 2009. Na narednoj slici se vidi da je proizvodnja motornih vozila u Italiji i Francuskoj u januaru 2012. bila za 40% niža nego 2005. godine, s tim da je proizvodnja u Italiji za prethodne četiri godine prepolovljena. Proizvodnja se nalazila na stabilnoj silaznoj putanji i u Španiji te je početkom 2012. godine bila niža za oko 24% nego 2005.

Zanimljiv je podatak da je broj automobila proizvedenih u Italiji 2001. godine iznosio 1.271,8 hiljada (3,2% svetske proizvodnje). U 2011. proizvodnja je svedena na 485,6 hiljada, a udeo u svetskoj proizvodnji jedva da je 0,8%. Francuska je tada proizvodila 3.181,5 hiljada automobila, a 2011. samo 1.931

hiljada. U okviru svetske proizvodnje, njen udeo je redukovan sa 8% na 3,2%, respektivno. Nemačka održava proizvodnju na oko 5,5 miliona jedinica, ali je i njeno učešće na svetskom nivou sa 13,3% u 2001. godini sniženo na 9,8% u prošloj godini.

**Slika 9. Proizvodnja motornih vozila u EU
(trend ciklus, indeksi 2005=100)**



Izvor: EUROSTAT, kalkulacija autora

Neizvesnost u pogledu opstanka evro zone, oštre mere štednje spregnute sa hladnom zimom u prva dva meseca 2012. dodatno su otežale položaj evropske auto-industrije. Podaci o broju novoregistrovanih vozila u ovom periodu najbolji su dokaz ove tvrdnje. Ne možemo a da ne primetimo i da korejskim proizvođačima (Hyundai i Kia) ni ove okolnosti ne ometaju ekspanziju na evropskom tržištu, premda su i u odnosu na prethodnu godinu, ali i u odnosu na 2008, ostvarili bitno bolji rezultat.

Auto-industrija je za EU isuviše bitna da bi bila zanemarena. Ona je suština stabilnosti ekonomskog sistema i za sada nema alternativu. Verovatno je i to razlog što su problemi ovog sektora međuzavisni i puka refleksija znatno širih ekonomskih problema koji pogađaju EU.

Auto-industrija generiše 9% novostvorene vrednosti prerađivačkog sektora EU, zapošljava direktno 2,3 miliona radnika (indirektno oko 12,5 miliona, zajedno sa pratećim delatnostima, što je oko 6% ukupno zaposlenih u EU), i stvara budžetske

prihode u iznosu od oko 3,4% BDP-a EU. I dalje je sektor koji beleži visok suficit u spoljnotrgovinskoj razmeni sa inostranstvom. Nažalost, i sve veće gubitke.

Tabela 5. Broj novoregistrovanih vozila u zapadnoj Evropi u periodu januar-februar

	Broj vozila (u 000)	Promena u %		Tržišni udeo %	
	2012	2012/2011	2012/2008	2012	2008
UKUPNO	1.804,1	-9,0	-21,6	100,0	100,0
VW grupa	423,8	-1,6	-3,1	23,5	19,0
VOLKSWAGEN	236,4	-1,7	0,3	13,1	10,2
PSA grupa	233,3	-15,8	-27,5	12,9	14,0
PEUGEOT	123,1	-18,5	-29,6	6,8	7,6
RENAULT grupa	156,3	-25,1	-18,5	8,7	8,3
FORD	143,3	-6,1	-36,7	7,9	9,8
GM grupa	136,7	-15,1	-36,0	7,6	9,3
OPEL/VAUXHALL	109,5	-20,8	-38,1	6,1	7,7
FIAT grupa	130,5	-16,7	-37,3	7,2	9,0
FIAT	91,1	-18,7	-46,7	5,1	7,4
BMW grupa	100,2	-2,9	-16,9	5,6	5,2
DAIMLER	92,3	+5,0	-26,9	5,1	5,5
TOYOTA grupa	78,1	-12,5	-39,9	4,3	5,6
NISSAN	62,8	-4,3	8,4	3,5	2,5
HYUNDAI	57,6	+11,1	50,7	3,2	1,7
KIA	40,0	+38,8	11,3	2,2	1,6
VOLVO CAR CORP.	36,0	-4,4	-9,1	2,0	1,7
SUZUKI	21,5	-23,5	-39,5	1,2	1,5
MAZDA	16,6	-25,0	-57,2	0,9	1,7

Izvor: ACEA

Sve do kraja 80-ih godina prošlog veka, autoindustrija je bila jedan od najvitalnijih i najbitnijih vučnih industrija EU. Već početkom druge decenije ovog veka ona prerasta u balast i njen ograničavajući faktor. Evropskoj auto-industriji je neophodno bolno restrukturiranje, uključujući zatvaranje pogona i otpuštanje radnika, kako bi se stalo na put gubicima industrije u ovom delu sveta.

Seljenje jednog dela proizvodnje Fiata u Srbiju, prema tome, nije slučajno. To je odgovor upravo menadžmenta Fiata na globalne izazove. Da li će biti uspešan, prvo za Fiat, a potom i za Srbiju, to je sada teško proceniti, ali nema nikakve sumnje da Srbija upravo u ovom, turbulentnom periodu za evropske auto-kompanije treba da traži šansu za privlačenje još nekog velikog proizvođača.

Rezultati privatizacije u Republici Srpskoj

Proces privatizacije društvenih preduzeća u BiH otpočeo je još 1989. godine po Zakonu o privatizaciji društvenog kapitala u preduzećima na nivou federalne države i po modelu radničkih deonica (interne deonice). Dobro zamišljeni koncept je prekinut raspadom federalne države i ratom. BiH u bivšoj SFRJ je bila ekonomski koncipirana kao republika sa relativno razvijenom industrijom koja je izvozila energente, sirovine (rude metala i nemetala) i gotove proizvode (teška industrija, vojni program, elektrotehnički sklopovi). Tekstilna industrija je takođe bila solidno razvijena dok je zaostajao agroindustrijski sektor. Međutim, tokom ratnih dejstava preduzeća su devastirana, veliki sistemi su radili samo radi održavanja procesa proizvodnje, gubici su se kumulirali, a radnici slali na prinudne odmone, čekajući bolja vremena. S druge strane, procvetali su kriminal, korupcija i javašluk.

Po zaključenju Dejtonskog mirovnog sporazuma i konstituisanjem dvoentitetske države BiH, proces privatizacije je nastavljen, ali sada po odvojenoj zakonodavno-pravnoj regulativi u okvirima dva entiteta.

Republika Srpska sredinom 1998. godine donosi Zakon o privatizaciji državnog kapitala u preduzećima i Zakon o privatizaciji državnog kapitala u bankama. Privatizacioni proces je otpočeo usvajanjem seta zakona, pri čemu je treba istaći da je Direkcija za privatizaciju bila isključivo nadležna za preduzeća (isključujući banke i preduzeća finansijskog sektora), njih ukupno 1.110, od kojih je 182 proglašeno „strateškim“ – to su velika javna preduzeća i preduzeća vojne industrije. Sledeći iskustva drugih zemalja, od ukupnog broja preduzeća izdvojen je kontigent malih, polazeći od uverenja da će se njihova privatizacija odvijati brže i lakše.

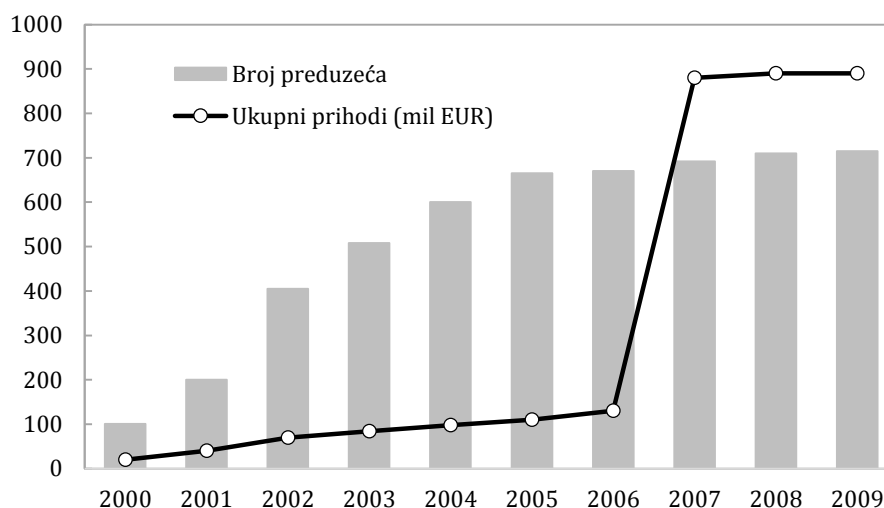
Najveći broj preduzeća (njih 830, mahom srednja i velika) trebalo je da bude privatizovana po tzv. „vaučer“ modelu. Po ovom postupku 55% državnog kapitala tih preduzeća je ustupljeno građanima, 10% Penzijskom fondu, 5% Fondu za restituciju i 30% je zadržano u vlasništvu države, sa mogućnošću prodaje slobodnom pogodbom. Preduzeća koja su podvgnuta tom postupku raspolagala su sa 2,5 milrd. KM, tj. blizu 30% ukupnog državnog kapitala.

Zanimljivo je da se prilikom pokretanja procesa privatizacije računalo da će se on okončati maksimalno za dve godine. Ipak, do kraja 2009. godine privatizovano je tek oko 715 preduzeća ili manje od dve trećine ukupnog broja. Iako je dobar deo

preduzeća privatizovan u prve tri ili četiri godine, ubedljivo najveći prihod je ostvaren tokom 2007. kada je obavljena privatizacija strateškog preduzeća Telekom Srpske i preduzeća za proizvodnju i promet naftnih derivata Rafinerija nafte Brod, Rafinerija ulja Modriča i Petrol Banja Luka.

Sve do prodaje Telekoma RS i Naftne industrije RS prihodi od privatizacije su bili znatno ispod očekivanih, a ako se ima u vidu činjenica da je sve do 2007. godine veći deo kapitala otkupljen kroz staru deviznu štednju može se reći da su stvarni gotovinski prihodi bili marginalni. U suštini, više od 4/5 ukupnih gotovinskih prihoda od privatizacije je ostvareno samo prodajom Telekoma RS.

Slika 10. Broj privatizovanih preduzeća u Republici Srpskoj i ukupni prihodi od privatizacije (kumulativ)



Izvor: kalkulacija autora

Interesantno je da je 65% državnog kapitala Telekoma Republike Srpske kupljen od strane Telekoma Srbija a.d. za neverovatno veliki novac, tačnije 646 miliona evra, premda je drugi zainteresovani ponuđač, Telekom Austrija, tada ponudio 200 miliona evra manje (odnosno, 467 miliona evra)²².

²² Nikolić, I. (2011). NEKA OTVORENA PITANJA DOSADAŠNJEG TOKA PRIVATIZACIJE, (Originalni naučni članak), str. 99-107, Industrija, vol. 39, br. 3, YU ISSN 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd; Nikolić, I. (2005). Restrukturiranje javnih preduzeća, Industrija, vol. 33, br. 4, ISSN 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd, str. 79-88; Nikolić, I. (2014). EFEKTI PRIVATIZACIJE NA PERFORMANSE

Postoje oprečna mišljenja o rezultatima sprovedene privatizacije u Republici Srpskoj.

Imajući u vidu dužinu trajanja procesa, veoma skroman priliv SDI i novih tehnologija, stalno opadanje broja zaposlenih, nisku konkurentnost, te broj preduzeća u stečaju i likvidaciji koji je u stalnom porastu, proces privatizacije teško da bi mogao da se oceni kao uspešan²³.

Pozitivni primeri privatizacije zabeleženi su tamo gde je pronađen kvalifikovan i pouzdan strani partner, koji je osim kapitala u novu firmu uneo nove metode upravljanja i tržišni nastup na širem svetskom tržištu. U takve slučajeve svakako spadaju privatizacija Rudnici RŽR „Ljubija“ Prijedor, Fabrika glinice „Birač“ Zvornik, „Celex“ papirna konfekcija Banja Luka, „Vitaminka“ Banja Luka, Banjalučka pivara, „Mira“ Prijedor, Livnica „Jelšingrad“ Banja Luka, „Unis“ Fabrika cevi Derвента, „Prijedorčanka“ Prijedor i još neka manja preduzeća.

Međutim, mnogo više je onih koji su posle privatizacije izgubili dotadašnji program proizvodnje i drastično smanjili broj zaposlenih, a najviše je takvih iz grupe strateških (Čajevec, INCEL, Jelšingrad-TAS, Energoinvest, Šipad, Unis, Famos).

INDUSTRIJSKIH PREDUZEĆA U SRBIJI, UDK:
338.246.025.88:334.716[(497.11)(043.3)], Univerzitet u Beogradu, Ekonomski
fakultet, Beograd, 321 стр

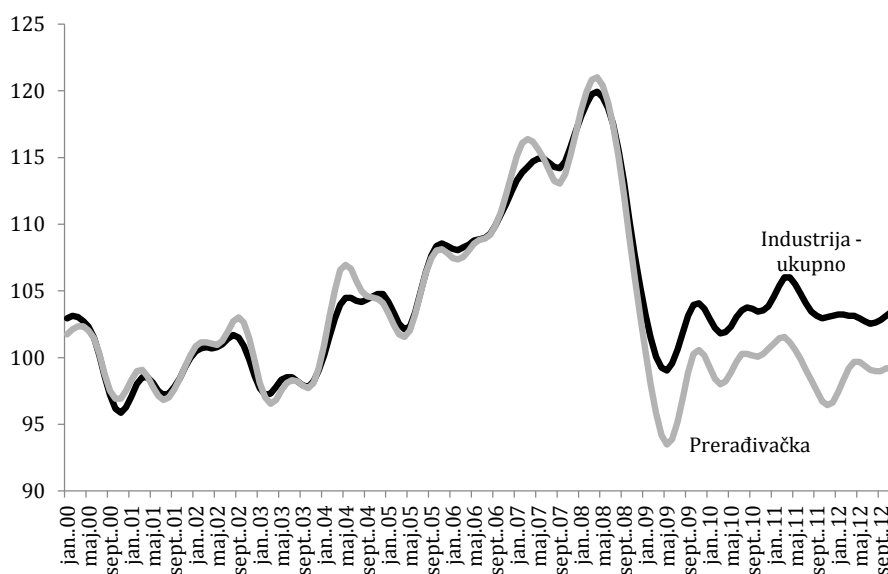
²³ Bayliss, Kate, (2005). Post-conflict Privatisation: A Review of Developments in Serbia and Bosnia Herzegovina, No 12, Working Papers, Economics and Statistics Analysis Unit (ESAU), Overseas Development Institute; i Timothy Donais, (2002). The Politics of Privatization in Post-Dayton Bosnia, Southeast European Politics, Vol. III, No. 1, pp. 3-19.

| EKONOMSKA AKTIVNOST

Industrija Srbije - između dve promene vlasti 2000-2012

U martu 2013. (MAT-u br. 221) tema meseca je posvećena strukturnim promenama u domaćoj industriji. Polazna hipoteza analize bila je da su nasleđeni strukturni problemi i nagla liberalizacija tržišta praćena oštrom realnom aprecijacijom dinara ključni razlozi slabog oporavka industrijske proizvodnje i njenog stagnantnog kretanja u prvoj deceniji novog milenijuma. Dinamiku rasta industrije karakterisala je izrazita nestabilnost i visoke oscilacije. Njena prosečna stopa rasta tokom 2001–2012. iznosila je 0,4% i kretala se ispod prosečne stope rasta BDP-a (3,4%). S obzirom na činjenicu da je rast industrije bio sporiji od rasta drugih delatnosti (pre svega, sektora usluga), proces deindustrijalizacije tokom posmatranog perioda jača, što će stvoriti dodatne neravnoteže i sistemske deformacije u privredi.

**Slika 11. Dinamika industrijske proizvodnje Srbije
(trendni indeksi fizičkog obima, $\theta_{2000}=100$)**



Izvor: podaci RZS; kalkulacija autora

Skroman oporavak prerađivačkog sektora, od približno 17% do finansijske krize 2008, predstavljao je verovatno jedno od najvećih razočarenja nakon 2000. U posmatranom periodu, u Evropi je slabiji rezultat zabeležila jedino Makedonija. Međutim, pravi šok će tek uslediti. Proizvodnja će se u prvih šest meseci krize drastično korigovati naniže i još jednom vratiti na predtranzicioni nivo iz 2000.

Tabela 6. Dinamika aktivnosti odabranih oblasti prerađivačkog sektora Srbije (indeksi fizičkog obima)

	1980	1989	1998	2007	2012	1980	1998	2001	2007	2012
	(2001=100)					(1989=100)				
Prerađivači sektor	193	267	121	115,0	103,4	72	45	38	43,2	38,8
Prehrambena industrija	118	129	107	127,1	117,7	92	83	78	98,7	91,4
Pr. duvanskih proizvoda	124	107	98	138,2	124,5	116	92	93	129,1	116,3
Pr. tekstilnih proizvoda i tkanina	195	216	107	42,6	23,5	90	49	46	19,7	10,8
Pr. koksa i derivata nafte	128	151	125	152,5	107,5	84	83	66	100,7	71,0
Pr. hemikalija i hemijskih proizvoda	68	112	152	248,1	174,9	61	135	89	220,6	155,5
Pr. Proizv. od gume i plastike	42	50	107	127,0	120,8	83	213	199	252,6	240,4
Pr. Proizv. od ostalih nemet. miner.	131	152	106	94,7	70,4	86	69	66	62,1	46,2
Pr. osnovnih metala	112	125	173	229,4	105,0	90	139	80	184,2	84,3
Pr. metalnih proizvoda, osim mašina	285	283	125	127,5	150,1	100	44	35	45,0	53,0
Pr. električnih mašina i opreme	683	871	130	132,8	146,9	78	15	11	15,2	16,9
Pr. drugih mašina i opreme	136	161	126	65,5	57,8	84	78	62	40,7	35,9
Pr. motornih vozila i prikolica	255	361	126	142,6	100,2	71	35	28	39,5	27,8
Pr. nameštaja i sl.proizvoda	220	225	100	141,4	83,8	98	44	44	62,8	37,2

Izvor: podaci RZS; kalkulacija autora

Industriju Srbije u trenutku promene vlasti 2012. karakteriše nizak nivo aktivnosti, do te mere da je nekim oblastima proizvodnje ugrožen opstanak. Najveći broj grana nema održivu stopu rasta, a sve su finansirane pozajmljenim izvorima, na koje se plaćaju visoke kamate (približno 20% na godišnjem nivou, uz indeksaciju kursa). Rizici prezaduženosti bili su enormno visoki. Veliki deo preduzeća bio je pred bankrotstvom. Industrija nije ulagala u svoje poslovanje ni predviđenu amortizaciju opreme, te postaje tehnološki neefikasna i nerentabilna.

Povrh toga, struktura industrije je bila neadekvatna - zasnovana na radno i resursno intenzivnim podsektorima. Ostvareni rezultati u procesu prestrukturiranja industrije, kao i struktura postojeće ponude, nisu mogli

dinamičnije uticati na rast produktivnosti rada, konkurentnost i odgovarajući nastup na stranim tržištima.

Iz tabele je evidentno da samo mali broj oblasti prerađivačke industrije krajem 2012. beleži veću proizvodnju nego 1989. godine. Štaviše, prateći kretanje proizvodnje u dužem vremenskom horizontu uočavamo da je u dve od tri oblasti prerađivačke industrije, koje zadovoljavaju ovaj kriterijum, aktivnost tek neznatno viša u odnosu na period pred agresiju NATO, a tekući nivo proizvodnje duvanske industrije je vraćen na nivo od pre tri decenije.

Najveće urušavanje proizvodnje pretrpela je tekstilna industrija. Ovde je pad konstantan, te je ova industrija u 2012. svedena na samo deseti deo aktivnosti iz 1980. Elektronska industrija, uprkos proizvodnji koja je bila za oko 46% veća nego 2001. godine, zbog snažne kontrakcije tokom devedesetih godina prošlog veka, u tom momentu beleži proizvodnju koja je, merena fizičkim obimom, za oko 4,5 puta manja nego 1980. godine. Ekonomska kriza iz 2008. je poništila i blagi oporavak u oblastima Proizvodnje nameštaja i Proizvodnje motornih vozila²⁴, prisutan tokom sredine prošle decenije. U ovim dvema oblastima nivo proizvodnje približno je bila niži za 60% nego 1980.

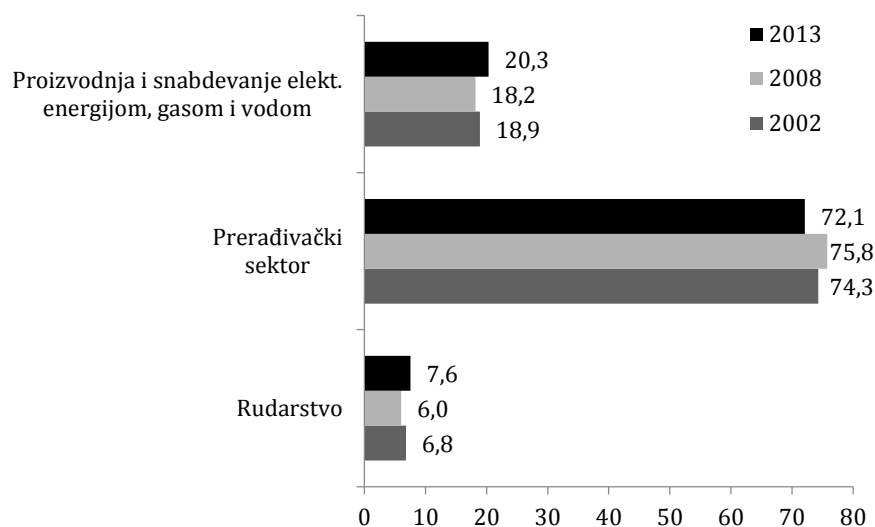
I rast ostalih oblasti je bio neočekivano skroman i nedovoljan. Ističu se Proizvodnja od nemetalnih minerala, pa i duvanska industrija.

Proizvodnju proizvoda od nemetalnih minerala metaforički reprezentuju cementare privatizovane u 2002. godini; naredne godine će biti privatizovana duvanska industrija u Nišu i Vranju. Najveći deo proizvodnih pogona preuzimaju strateški investitori te se stoga i uzimaju kao primeri uspešno sprovedenog procesa privatizacije u Srbiji. Međutim, iz prezentovnih rezultata je jasno da ulazak stranih investicija nužno ne garantuje visok porast proizvodnje i izvoza, što je logična posledica pre svega njihove poslovne orijentisanosti ka domaćem tržištu.

²⁴ Pokretanjem proizvodnje novog modela automobila u fabrici „Fiat Automobili Srbija“ (FAS), oblast Proizvodnja motornih vozila i prikolica, zabeležiće izuzetnu ekspanziju u drugoj polovini 2012. Proizvodnja će se u ovom periodu povećati za 70%, a u decembru 2012, u odnosu na decembar 2011, čak za 2,5 puta. Pozitivan efekat ove strukturne promene, najpre, će se registrovati u izvozu i popravljanju spoljnotrgovinske pozicije zemlje, budući da je, primera radi, sam fizički obim aktivnosti u ovoj oblasti bio za 60% veći u 2005, kada je uz obilne državne subvencije kragujevačka fabrika proizvodila model „Punto“.

Strukturne promene proizvodnje na dugi rok možemo pratiti preko ponderacionih koeficijenata koji predstavljaju približno učešće dodate vrednosti svake oblasti u ukupnoj dodatnoj vrednosti industrije. Na taj način se eliminiše uticaj nejednakog obuhvata proizvodnje po pojedinim oblastima. Podaci o bruto dodatnoj vrednosti se dobijaju iz statistike nacionalnih računa i predstavljaju količnik dodate vrednosti određene oblasti (dvocifrena klasifikacija delatnosti) prema ukupnoj bruto dodatnoj vrednosti industrije. Generalna izmena pondera u statistici se vrši na svakih pet godina, ali u slučaju specifičnih teškoća u ekonomiji taj period može biti i duži.

Slika 12. Ponderi korišćeni u formiranju indeksa fizičkog obima proizvodnje



Izvor: *ibidem*

Vrednosti pondera u tri izabrane godine (2002. – početak privatizacije; 2008. – godina preloma konjunktornog ciklusa; 2013. – konsolidacija novih vlasti) grafički su prikazane. Pri tome, interpretacija, zarad potpune korektnosti, traži izvesnu dozu obazrivosti. Naime, tokom analiziranog perioda došlo je do promene u klasifikaciji delatnosti, što može uticati na minimalne razlike u obuhvatu pojedinih oblasti. Podsećamo na to da je usled procesa usklađivanja domaćih propisa sa standardima EU, tj. standardima evropskog statističkog sistema, u julu 2010. godine, na osnovu Uredbe i Zakona o klasifikaciji delatnosti, Vlada Republike

Srbije prethodnu klasifikaciju zamenila novom klasifikacijom delatnosti (tzv. KD 2010).

Sektorski ponderi industrije, uprkos činjenici da reprezentuju promenu bruto dodate vrednosti, u dugom roku očigledno konvergiraju kretanju fizičkog obima proizvodnje. Učešće sektora prerađivačke industrije u ukupnom stoku industrijske proizvodnje Srbije u 2012. bilo je za 2,2 poena niže nego tokom 2002. U ovom periodu, fizički obim ukupne industrijske proizvodnje je prosečno godišnje uvećavan za 0,4%, a prerađivačkog sektora samo za 0,1%. Blagom otrgnuću od stagnantnog kretanja industrija duguje prvenstveno sektoru rudarstva, koji je rastao prosečno godišnje za 2,4%, odnosno sektoru proizvodnja i snabdevanje električnom energijom, gasom i parom, čiji je godišnji prirast iznosio 1,3%.

Detaljnijom analizom ponderacionih koeficijenata unutar prerađivačke industrije utvrđeno je da se od 2008. njena struktura bitno promenila, a da su u veoma teškom položaju našle oblasti iz kojih dolaze nekada uzori uspešno sprovedene privatizacije. Tako će se, Proizvodnja osnovnih metala, od oblasti sa najvećim prirastom učešća u industrijskoj proizvodnji do 2008. godine, transformisati u najvećeg tranzicionog gubitnika. Podsećamo na tri velike privatizacije unutar ove oblasti, koje su izvršene 2002. i 2003. godine; reč je o: Valjaonici aluminijuma „Impol“ – Sevojno, Valjaonici bakra „Sevojno“, te smederevskoj železari, koju je iz stečaja kupio američki US Steel²⁵.

S druge strane, oblast Proizvodnja proizvoda od nemetalnih minerala, čiji je prepoznatljiviji predstavnik industrija cementa i koja je u celosti privatizovana tokom prve godine Zakona o privatizaciji, već tokom 2008. slabi svoj relativan industrijski položaj, da bi se pad zaključno sa 2013. popeo već na 1,2 procentna poena.

Elektronska i mašinska industrija do krizne 2008. godine predvodile su grupaciju prerađivačke industrije s najslabijim rezultatima, što se na neki način, opet od dolaska, pre svega, slovenačkog „Gorenja“ u Valjevo (*greenfield* investicija) bitno menja nabolje. Glavni predstavnik oblasti sa višegodišnjim i upornim opadanjem

²⁵ SARTID je prodat kompaniji US Steel 31. marta 2003. za 21,3 miliona US\$. Devet godina kasnije, tačnije 31. januara 2012. Vlada Republike Srbije otkupila je ovu kompaniju za 1 US. Hibernacija kompanije potrajeće do aprila 2016. kada je kupuje kineski HESTIL za 46 miliona evra. Novi investitor preuzeo je obavezu da investira najmanje 300 miliona evra i zadrži oko pet hiljada radnika. Železara se ubrzo revitalizuje i u narednim godinama postaje jedan od najvećih izvoznika...

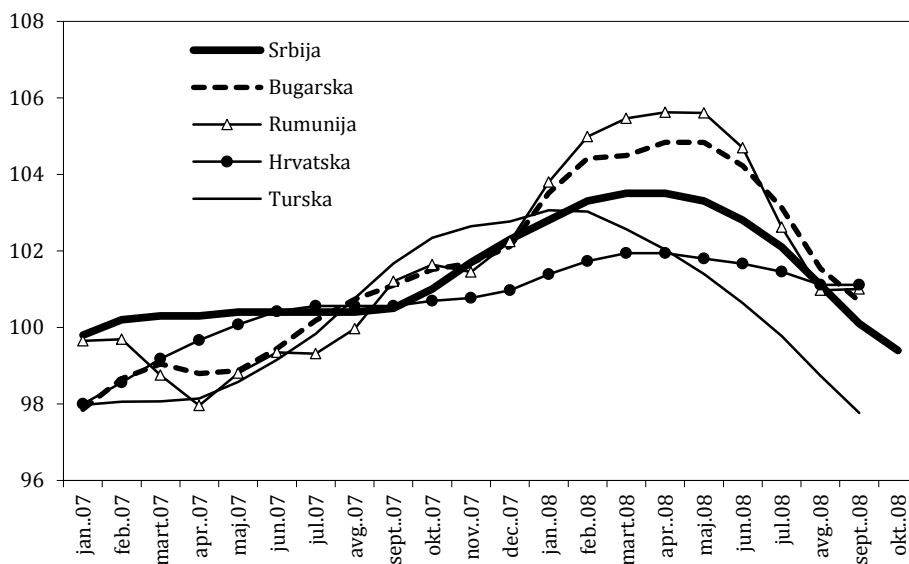
je tekstilna industrija (pretežno, Proizvodnja tekstilnih prediva i tkanina, dok je oblast Proizvodnja odevnih predmeta od 2002. do 2013. zabeležila pad učešća u ukupnoj industrijskoj proizvodnji od 0,5 poena).

Oblast prerađivačke industrije, tzv. tranzicioni dobitnik do 2012. je Proizvodnja standardnih metalnih proizvoda, osim mašina, i to zahvaljujući izuzetnom proboju od 2008. godine. Nosioci aktivnosti u ovoj oblasti bile su: „Kolubara Metal“ – Vreoci, „Alfa Plam“ – Vranje, „Prvi partizan“ – Užice, „Krušik“ – Valjevo, „Sloboda“ – Čačak, „Zastava oružje“ – Kragujevac i dr. Reč je pretežno o namenskoj industriji, te se stoga njeni rezultati mogu pripisati i dobroj politici ulaganja i pomoći države.

Kriza realnog sektora tokom finansijske krize uočena već sredinom 2008.

Uprkos uveravanju domaćih političara da su problemi prolazni i privremeni, prerađivačka industrija u regionu JIE već sredinom 2008. trpi žestoki nalet globalne finansijske krize. Svetska ekonomska kriza, po njihovom uverenju, Srbiju nije previše doticala, jer se sve loše dešavalo „tamo negde u belom svetu”. Neminovno otrežnjenje će uslediti tokom narednih meseci²⁶.

Slika 13. Prerađivačka industrija u izabranim zemljama tokom 2008. Indeksi trend-ciklusa (Ø2007=100)



Izvor: kalkulacija utora na bazi podataka EROSTAT-a

Uprkos tome, u MAT-u br. 169 iz novembra 2008. izneta je dijametralno suprotna konstatacija ekonomskih prilika. Usporavanje inostrane tražnje, pad potrošačkog poverenja i strožiji uslovi kreditiranja generisani svetskom finansijskom krizom

²⁶ "A New Growth Model", intervju guvernera NBS Radovana Jelašića dat WSJ 20. jula 2009. godine; izvor:

<https://www.wsj.com/articles/SB10001424052970203946904574299990240864378>

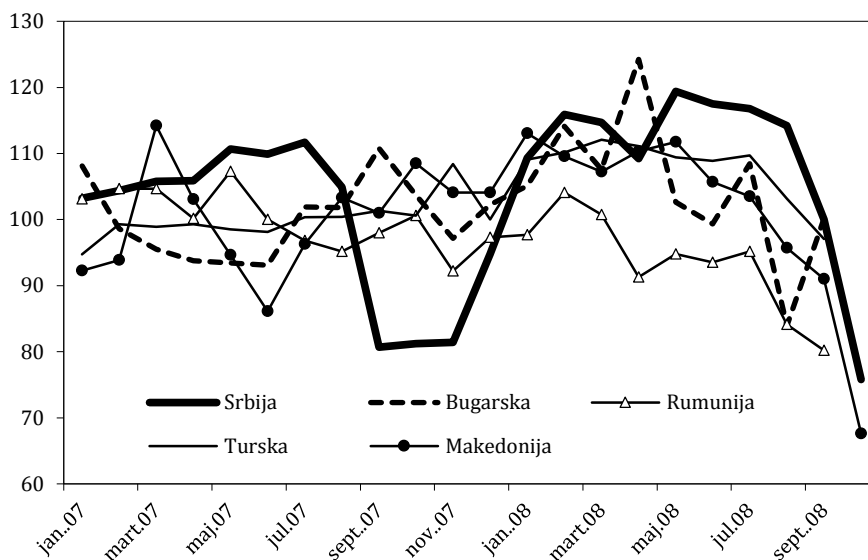
primorali su mnoga preduzeća u regionu da već od sredine 2008. značajno redukuju svoju proizvodnju. Konjunktura je pogoršana, proizvodnja ulazi u fazu stagnacije, a u mnogim zemljama zabeleženi su prvi znaci recesije.

U Srbiji je od jula do oktobra 2008. godine industrijska proizvodnja opala za 6%, a proizvodnja prerađivačke industrije za 6,6%. Takvo obrušavanje proizvodnje, ako izuzmemo zastoj u 2007. koji potiče od remonta u smederevskom US Steel-a, od petooktobarskih promena do tog trenutka nije zabeležen. Međutim, naglašavamo da gotovo istovetan pad prerađivačke industrije beleži i većina zemalja u okruženju; Bugarska, Rumunija, Turska. Prerađivački sektor je u Makedoniji smanjen od jula do oktobra čak za 13%, a kontrakcija aktivnosti industrije je bila još snažnija u Crnoj Gori.

Kriza je najviše pogađala Proizvodnju intermedijarnih proizvoda i oblasti metalnog sektora koji su sirovinaska baza svetske automobilske industrije²⁷ i građevinske delatnosti. Proizvode ove dve industrije potrošači su se izgleda prvo odrekli (s pravom, jer spadaju u red luksuznih); ili je još bolje reći da su njihovu potrošnju odložili za bolja vremena. Iz tog razloga su i zemlje sa nedovoljno diverzifikovanom proizvodnjom, odnosno visokim stepenom specijalizacije u ovim oblastima do sada najlošije prošle. Ekstreman slučaj je Crna Gora gde, primera radi, proizvodnja Kombinata aluminijuma u Podgorici u ukupnoj industrijskoj proizvodnji učestvuje sa 48%, u robnom izvozu 50%, a BDP-u čak 14%. Udeo proizvodnje osnovnih metala u ukupnoj industrijskoj proizvodnji je relativno visok i u ostalim zemljama regiona; u Makedoniji iznosi 11,2%, Rumuniji 9,5%, Srbiji 7,8%.

²⁷ S obzirom na loše vesti o stanju svetske ekonomije koje su tih dana pristizale naša je procena bila da će se kontrakcija proizvodnje nastaviti i narednih meseci (verovatno preneti i na 2009. godinu) s tim što će se kriza širiti dalje i na ostale oblasti industrijske proizvodnje. Evo kako je tih dana otprilike izgledala vest o tekućoj konjunkturi svetske autoindustrije: "u novembru 2008. prodaja automobila u SAD je pala za 37% na najniži nivo u poslednjih 26 godina, ugasivši nadu da je ova, za autoindustriju, očajna godina dosegla dno. U oktobru je, recimo, ukupna prodaja novih automobila u Evropi, prema automobilske asocijaciji ACEA (European Automobile Manufacturers Association), opala za 14,5% na 1,134 miliona vozila. Pri tome, u evrozoni prodaja je opala čak za 15,5% i trenutno iznosi nešto više od milion vozila dok, je u novim članicama kontrakcija nešto blaža i iznosi 3,2%. Posmatrano u kumulativnom iznosu u periodu januar-oktobar 2008. u odnosu na prethodnu godinu pad prodaje u EU15 dostigao je 6%" Izvor: *U.S. auto sales plunge*, CNN, <https://money.cnn.com/2008/10/01/news/companies/autosales/>.

Slika 14. Proizvodnja osnovnih metala u izabranim zemalja, desezonirani indeksi Ø2007=100



Izvor: ibidem

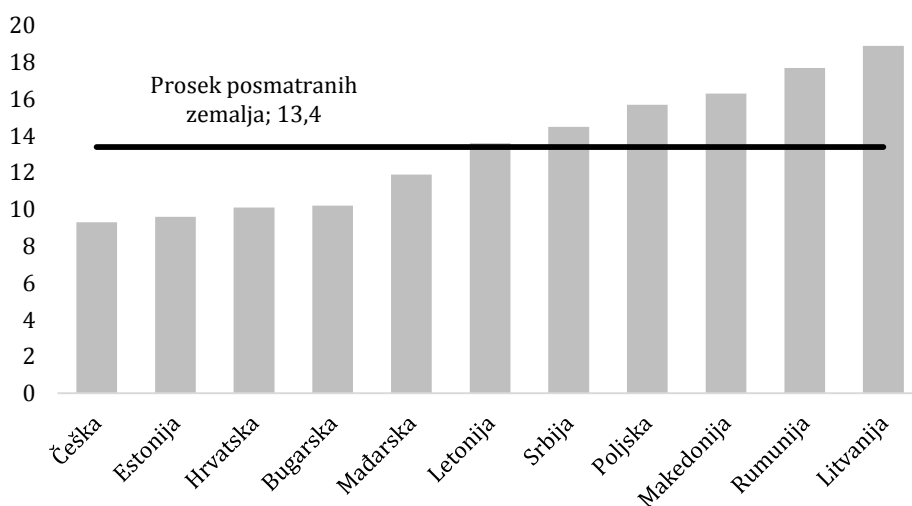
Upravo oblast Proizvodnja osnovnih metala dominantno je vukla proizvodnju pre-
rađivačke industrije na dole. U Makedoniji je proizvodnja ove oblasti smanjena za
40%, u Srbiji za 36% (samo tokom septembra i oktobra meseca pad je dostigao
24,2%), u Bugarskoj za 20%. Ukoliko pogledamo međugodišnje stope pada
najdramatičnija situacija je bila u Crnoj Gori gde se Proizvodnja osnovnih metala
redukovala iz meseca u mesec po dvocifrenim stopama (počev od juna pa do
oktobra 2008. međugodišnji pad po mesecima je iznosio: -19.6%, -10.7%, -
13.6%, -10.5% i -23,6%, respektivno).

Sličan trend evidentiran je i u Proizvodnji proizvoda od gume i plastike (takođe
zavisne od konjunktura svetske autoindustrije), međutim konkretne cifre tom
prilikom nisu date s obzirom na činjenicu da ova oblast ima daleko manji udeo u
ukupnoj industriji gotovo svih zemalja regiona jugoistočne Evrope u odnosu na
oblast Proizvodnja osnovnih metala.

O sivoj ekonomiji i potcenjenom BDP-u

Fenomen sive ekonomije često zaokuplja pažnju stručne javnosti u Srbiji. Analiziraju se uzroci, efekti, obim te mogućnosti njenog suzbijanja. U septembru 2012. (MAT-u br. 237) dotaknut je ovaj problem u cilju isticanja neohodnosti njenog obuhvatanja zvaničnom statistikom. Hipoteza o značajnoj potcenjenosti našeg nominalnog BDP-a, koju sam izneo, u tom trenutku nije dobro primnjena ni kod najviših zvaničnika Republičkog zavoda za statistiku. Ali je ubrzano nesporazum otklonjen, u korist državi Srbiji.

Slika 15. Prilagođavanje BDP-a zbog sive ekonomije (%)



Izvor: Non-observed economy in national accounts – Survey of Country Practices, UN, 2008

Naime, proces pristupanja EU nameće obavezu uključivanja sive ekonomije u obračun BDP-a. Slika ekonomije, koju zvanična statistika kreira i čiji značaj merimo veličinom bruto domaćeg proizvoda (BDP), postaje mnogo životnija i bliža realnosti tek kada se upotpuni sivim i crnim segmentima privrede. Siva ekonomija je sastavni deo našeg života te stoga ne postoji opravdan razlog da izostane iz obračuna BDP-a, kao što je to bio slučaj sa Srbijom u tom periodu. Još početkom prethodne decenije, Evropska unija je nametnula obavezu novim članicama da u zvanični BDP uključe i sivu ekonomiju, što je i u skladu sa preporukama međunarodnih institucija.

Postoje različite metode procene sive ekonomije. Prema zajedničkim karakteristikama, metode merenja sive ekonomije delimo na:

- a) Direktne metode (anketiranje i metod poreske revizije);
- b) Indirektne metode (odstupanje poreske statistike i nacionalnih računa, analiza tržišta radne snage, gotovine u optičaju...) i
- c) Uzročne metode (model potražnje za gotovinom, model determinante/indikatora – MIMIC).

Zbog ograničenih statističkih kapaciteta za zemlje u tranziciji, kandidate za EU, Evrostat je razvio i tzv. *Exhaustiveness program* procene sive ekonomije koji je baziran na proizvodnom principu.

Treba naglasiti da je u odnosu na ostale metode procene metoda Evrostate najkonzervativnija. Publikacija Ujedinjenih nacija pod nazivom: „Ekonomija koju ne pratimo sistemom nacionalnih računa²⁸“ iz 2008. u tom smislu veoma je bitna. U njoj su date procene učešća sive ekonomije po zemljama, prema potonjem pristupu, a koje su, gotovo bez izuzetka, preuzete kao reperne vrednosti prilagođavanja BDP-a koje će uslediti.

Od zemalja u tranziciji koje su prve pristupile EU, siva ekonomija je najmanje učestvovala u generisanju BDP-a Malte i Češke, 5,8% i 6,6% respektivno, dok je njen udeo bio najveći u Poljskoj, 15,7%, i Litvaniji, 18,3%. Od susednih zemalja, Bugarska je zvanični BDP prilagodila naviše za 10,2%, a Rumunija za 17,7%. Početkom 2009. istim putem krenula je i Hrvatska, gde je BDP nominalno uvećan za 11,2%, a vremenska serija podataka korigovana je čitavu deceniju unazad.

Udeo sive ekonomije u BDP-u Srbije je iznad proseka zemalja u tranziciji. U pomenutoj publikaciji možemo naći podatak da je udeo sive ekonomije u Srbiji procenjen na oko 14,5% BDP-a. Problemi u statističkom evidentiranju sive ekonomije kod nas su se javljali usled:

- netačnog izveštavanja privrednih subjekata (novostvorena vrednost je potcenjena, a troškovi međufazne potrošnje su precenjeni radi umanjenja ili potpunog izbegavanja plaćanja fiskalnih obaveza, koje se pak realizuje

²⁸ *Non-observed economy in national accounts – Survey of Country Practices, UN, 2008*

putem „naduvavanja“ faktura – najviše u delu pružanja konsultantskih usluga, isplatom zarade „na ruke“, plaćanjem u gotovini bez računa...);

- neregistrovanja privredne aktivnosti, nezavisno od toga da li je ona legalna ili ilegalna; i
- statističkog neobuhvatanja registrovanih privrednih subjekata (neadekvatne procedure ažuriranja registra privrednih subjekata, klasifikacije delatnosti i samih podataka).

Posmatrano po sektorskoj strukturi, istraživanje upućuje na zaključak da je siva ekonomija u Srbiji bila najprisutnija u trgovini na veliko i malo, i to najviše zbog netačnog izveštavanja. Slede: ostale administrativne i uslužne delatnosti (npr. pružanje advokatskih usluga), građevinarstvo i prerađivačka industrija. Procenjeni obim sive ekonomije u poljoprivredi je bio relativno mali. Primećujemo i da je izostala procena neobuhvaćene aktivnosti u sektoru pružanja usluga zdravstvene zaštite, u nas lako uočljivom rezervoaru sive ekonomije.

Tabela 7. Procena efekata uključivanja sive ekonomije

	U tom trenutku važeći podatak za 2011.	Prilagođavanje BDP-a za sivu ekonomiju	
		H1: +10%	H2: +15%
BDP, mil EUR	31.140,0	34.254,0	35.811,0
BDP, per capita, EUR	4.373,0	4.811,0	5.029,0
Budžetski deficit, %BDP-a	5,0	4,5	4,3
Javni dug / BDP, %	47,7	43,4	41,5
Deficit tekućeg bilansa, % BDP-a	8,9	8,1	7,7

Izvor: procena autora

Krajnji rezultat istraživanja konzervativno je postavljen, verovatno i potcenjen, ali iskustvo drugih zemalja u tranziciji pokazuje da su revizije procene UN, bazirane na Evrostatovoj metodi obračuna, po ovom pitanju teško moguće. Pritom, procenjenih 14,5% uparuje se sa jedinim zvaničnim podatkom o obimu sive ekonomije u Srbiji, koji zvanična statistika redovno ažurira i dobija iz Ankete o radnoj snazi. Reč je o stopi neformalne zaposlenosti, koja je u aprilu 2011. godine

iznosila 17%. Stopa neformalne zaposlenosti predstavlja procenat lica koja rade „na crno“ u ukupnom broju zaposlenih.

Šta je krajnji rezultat pomenute korekcije BDP-a?

Srbija će vrlo brzo, možda već 2013. godine, nominalno uvećati vrednost BDP-a za iznos procenjene sive ekonomije. To ne bi bio rezultat statističke podvale, već je to obaveza koju nameće EU i prilagođavanje naše statistike međunarodnim standardima. Korekcija će iznositi između 10% i 15%, verovatnije bliže gornjoj granici ovog intervala²⁹.

Srbija time dobija pre svega realniji obračun nivoa BDP-a, koji je međunarodno uporediv. Svi indikatori relativne razvijenosti zemlje koji u imeniocu imaju BDP biće povoljniji. Vrednost BDP-a po glavi stanovnika biće veća, znatno će se smanjiti udeo budžetskog deficita i javnog duga, ali i spoljnotrgovinskog deficita u BDP-u. Istovremeno, uključivanje sive ekonomije u zvanične statističke podatke koristiće i kao osnova za pravilno formulisanje ekonomske politike usmerene ka suzbijanju poreske evazije, ali i ublažavanju mogućih posledica pogrešno postavljenog makroekonomskog okvira.

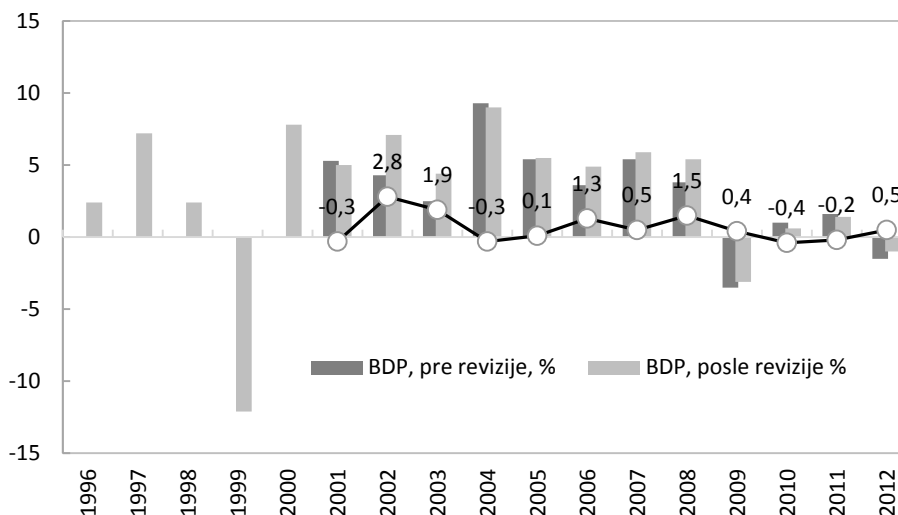
Pravilno izračunat nivo BDP-a bitan je i zbog obaveza koje će Srbija imati u smislu uplata u zajednički evropski budžet, kada jednog dana pristupi EU, ali i prava povlačenja određenih sredstava iz fondova EU, koji su dobrim delom definisani *per capita* nivoom razvijenosti.

Revizija obračunatog BDP-a za period 1995-2012.

Procene iznete u MAT-u su bile tačne. Naime, u 2014. Republički zavod za statistiku je izvršio reviziju do tada objavljenih podataka za period 1997–2012. i prvi put obračunao BDP za 1995. i 1996. godinu. Osnovni razlozi za reviziju bili su prema zvaničnom saopštenju implementacija SNA 2008 / ESA 2010 i novi statistički izvori podataka i procedure.

²⁹ Nikolić, I. (2017). Komparativna analiza uključivanja sive ekonomije u BDP - EU i Srbija, Ekonomski problemi EU, Kultura Polis - Novi Sad i Institut za evropske studije Beograd, no. posebno izdanje, pp. 101 - 114, issn: 1820-4589, udc: 338.23:339.98(364.662)

Slika 16. BDP, stope realnog rasta, pre i posle revizije (prema ESA 2010)



Izvor: podaci RZS; kalkulacija autora

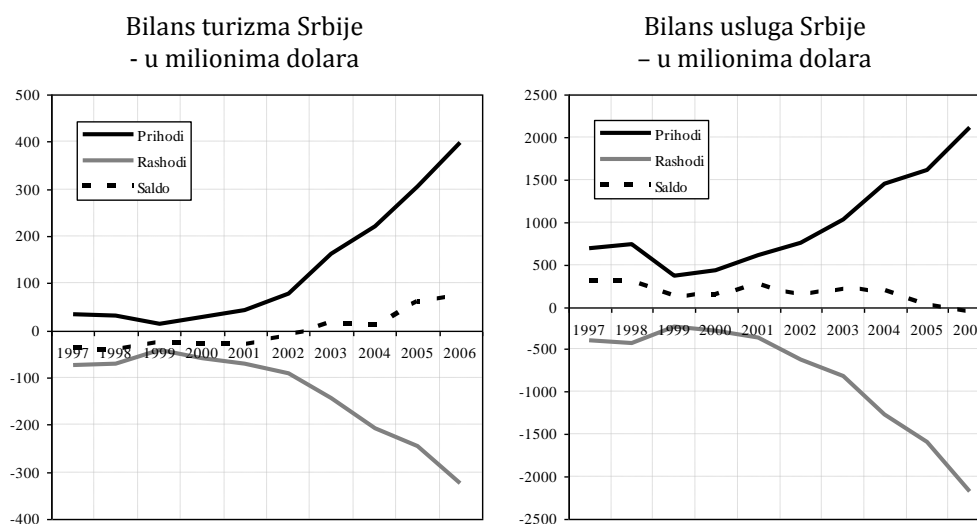
Sadržaj revizije BDP-a imao je dve komponente – jedna se odnosi na konceptualne tj. metodološke promene, a druga na bitne promene u statističkom sistemu (tj. u statističkim izvorima i procedurama) koje do tada nisu bile implementirane iz raznih razloga u obračun BDP-a. U odnosu na vrednosti pre revizije, sve navedene promene uticale su na povećanje BDP-a u celoj vremenskoj seriji u proseku za 7%, od čega je oko 1 procentni poen direktno uslovljeno primenom metodoloških rešenja iz ESA 2010.

Revizija je uticala ne samo na nivo već i na dinamiku BDP-a, ali sa manje naglašenim razlikama.

Najzad, statistički sistem koji se razvija karakterišu promene koje će same po sebi dovesti do potrebe da se narednih godina napravi nova revizija. Na obračun BDP-a su uticale: balansirane *Supply-Use* tabele uključujući strukturiranje autputa i međufazne potrošnje izvozno-uvoznim komponentama, konačni rezultati popisa poljoprivrede iz 2012., dostupnost rezultata novouvedenih istraživanja u poljoprivredi, unapređenje statistike zaposlenosti i zarada, unapređenje statistike turizma, sektorizacija u potpunosti usklađena sa ESA 2010, dalje unapređenje međuinstitucionalne saradnje unutar statističkog sistema (uključujući i razmenu podataka i poštovanje rokova), unapređenja granskih i poslovnih statistika i posebno indeksa cena, kao i unapređenje procedura u nacionalnim računima.

Prednosti i nedostaci turističke industrije

U periodu 2000-2006 srpski turizam je kontinuirano beležio stagnantan rast fizičkog prometa (broja i noćenja turista), ali, s druge strane, i izuzetno dinamičan rast prihoda što je donekle doprinelo njegovom oporavku - činjenica koja je dobila svoje mesto u MAT-u br. 149 iz marta 2007. godine. Naime, u 2006. godini prihodi od turizma iznosili su 398 miliona dolara, što je u odnosu na prethodnu godinu predstavljalo porast od 30,5%, a u odnosu na 2001. rast je udevetostručen. Brži rast prihoda od fizičkog obima prometa omogućen je, pre svega, porastom cena u obnovljenim i novouređenim objektima, kao i proširivanjem ponude dodatnih sadržaja u smeštajnim kapacitetima.



Slika 17. Bilans turističkog prometa u Srbiji

Izvor: kalkulacija autora na bazi podataka RZS

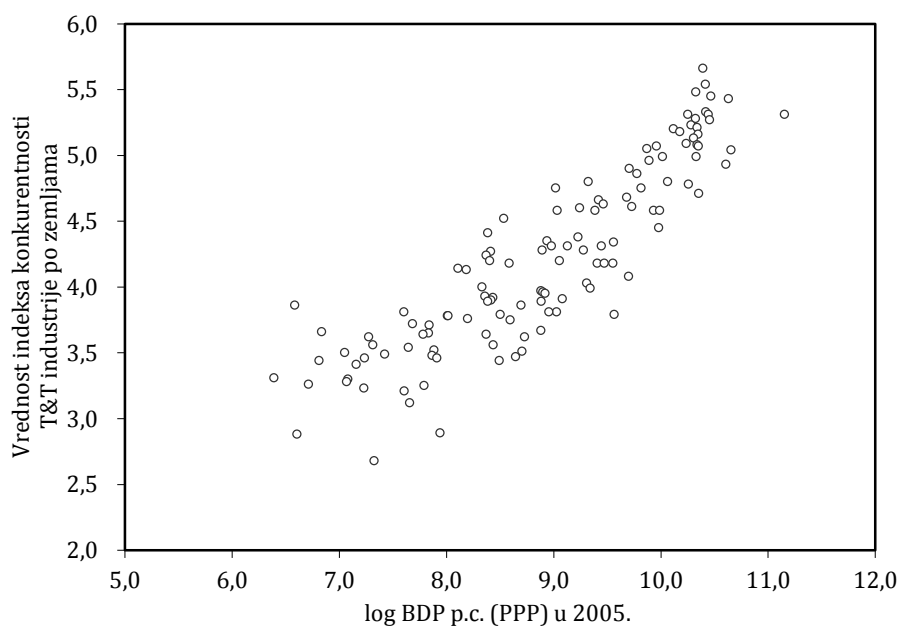
Radi podsticanja razvoja turizma i stvaranja uslova da Srbija postane konkurentna destinacija usvoja se i Strategija razvoja turizma Srbije do 2015. godine³⁰. Ona definiše viziju razvoja turizma, turističke proizvode i programe konkurentnosti. Uz to, tu su se našli i akcioni planovi za sprovođenje predloženih mera sa konkre-

³⁰ "Službeni glasnik RS", br. 91/2006

tnim programima za praćenje konkurentnosti, kao što su Plan izgradnje konkurentnog turističkog sektora Srbije, Strateški marketing plan Srbije i Plan ključnih investicija. Prema Strategiji planirani prihod od turizma 2015. trebalo je da dostigne dve milijarde dolara, a broj noćenja bi se popeo sa 2 na oko 20 miliona (!), što bi predstavljalo oko 1% evropskog tržišta. Prilično optimistično, posebno u pogledu projekcije rasta prometa. No, pored toga, u nastavku komentarišemo i najvažnije nalaze studije Svetskog ekonomskog foruma koji bi mogli da doprinesu njihovoj lakšoj realizaciji.

Industrija putovanja i turizam (T&T) jedna je od glavnih industrija u mnogim zemljama širom sveta, i predstavlja sektor sa najbržim ekonomskim rastom u smislu rasta deviznog priliva i otvaranja novih radnih mesta. S obzirom da ovaj sektor podstiče rast i prosperitet u zemljama u razvoju i utiče na smanjenje siromaštva Svetski ekonomski forum (WEF) je marta 2007. godine, pored redovnog Izveštaja o globalnoj konkurentnosti, prvi put objavio rezultate istraživanja konkurentnosti zemalja u sektoru putovanja i turizma (Travel & Tourism Competitiveness Report).

Slika 18. Vrednost indeksa TTCI vs. per capita BDP



Izvor: za TTCI World Economic Forum 2007, a za BDP p.c. – IMF World Economic Outlook, septembar 2006.

Anketiranjem vodećih poslovnih ljudi iz 124 zemlje, merena je uspešnost pojedine zemlje u tri osnovne kategorije – zakonodavnoj regulativi, povoljnom poslovnom okruženju i kvalitetu ljudskih resursa i bogatstvu kulturnih i nacionalnih dobara. Unutar tih kategorija pratila se konkurentnost cena, politika bezbednosti, zdravlja i higijene, kvalitet infrastrukture, zaštite životne sredine, i slično.

Na samom vrhu lestvice našla se Švajcarska, koja nije turistička velesila, ali je bez dileme u potpunosti uređena. Slede, Austrija, Nemačka, Island, SAD, Hong Kong i Kanada. Što je zemlja siromašnija i nesigurnija njena pozicija na listi je niža. Poslednjih pet mesta su stoga odvojene za: Bangladeš, Lesoto, Angola, Burundi i Čad. Afričke zemlje su inače najlošije rangirane.

Naredna tabela pokazuje atraktivnost zemalja jugoistočne Evrope prema uslovima za razvoj sektora putovanja i turizma. Želimo da naglasimo da je studija rađena u vreme dok je još postojala Državna zajednica Srbije i Crne Gore, odnosno da ne postoje podaci posebno za Srbiju, a posebno za Crnu Goru. Prema rezultatima SCG je rangirana na, osrednje, 61. mesto. Bolje su Hrvatska (38. mesto), i Turska i Bugarska, koje ujedno beleže istu vrednost indeksa TTCI (4,31); lošije su Rumunija, Makedonija, Albanija i Bosna i Hercegovina, koja je se našla pri dnu liste zazimajući 104. poziciju.

Slika 19. Rangiranost zemalja JIE za 2007. prema Indeksu konkurentnosti u sektoru turizma i putovanja (TTCI)

Zemlja	Rang	Vrednost indeksa
Hrvatska	38	4,66
Turska	52	4,31
Bugarska	54	4,31
SCG	61	4,18
Rumunija	76	3,91
Makedonija	83	3,81
Albanija	90	3,75
BiH	104	3,51

Izvor: ibidem

Očekivano, najbolju poziciju u ocenjivanju, trinaesto mesto, SCG je dobila za kvalitet ljudskih resursa i bogatstvo kulturnih i nacionalnih dobara. Od zemalja u okruženju prema ovom pokazatelju neznatno je bolja samo Hrvatska. Slab rezultat

iskazan je u pogledu poslovnog okruženja i razvijenosti infrastrukture, odnosno kvaliteta zakonodavne regulative.

Tabela 8. Rang zemalja JIE u odnosu na tri osnovna podindeksa TTCI

Zemlja	Sub-index A		Sub-index B		Sub-index C	
	Rang	Vrednost ideksa	Rang	Vrednost ideksa	Rang	Vrednost ideksa
Hrvatska	58	4,37	40	4,06	11	5,55
Turska	53	4,45	63	3,49	48	5,00
Bugarska	66	4,17	56	3,64	41	5,11
SCG	79	3,99	80	3,09	13	5,47
Rumunija	87	3,86	74	3,20	71	4,68
Makedonija	114	3,34	82	3,01	44	5,07
Albanija	94	3,70	114	2,49	43	5,07
BiH	101	3,59	94	2,82	108	4,14

Sub-index A: zakonodavna regulativa

Sub-index B: povoljno okruženje za razvoj poslovanja i infrastruktura

Sub-index C: kvalitet ljudskih resursa i bogatsvo kulturnih i nacionalnih dobara

U narednoj tabeli dat je detaljan pregled konkurentskih prednosti i konkurentskih nedostataka T&T industrije SCG kako ih je identifikovao Svetski ekonomski forum.

Uočeni nedostaci bi morali da postanu baza za definisanje programa konkurentnosti koji će se implementirati kako bi se poboljšala postojeća situacija i povećao nivo domaće turističke konkurentnosti.

Rezultati ove analize pokazuju da su turistički najkonkurentnije zemlje ujedno i industrijski najrazvijenije zemlje na svetu. Dakle, ne biramo jedno ili drugo nego moramo povećati ukupnu privrednu konkurentnost da bismo bili uspešni i u turizmu.

Tabela 9. Detaljan pregled konkurentskih prednosti i konkurentskih nedostataka T&T industrije Srbije i Crne Gore

	KONKURENTSKE PREDNOSTI	Rang/124		KONKURENTSKI NEDOSTACI	Rang/124
	Zakonodavna			Zakonodavna regulativa	
1.04	Dobijanje vize	1	1.01	Zabrana vlasništva stranih lica	109
	Bezbednost		1.03	SDI regulativa	104
3.01	Rast troškova usled	41	1.02	Zaštita imovinskih prava	89
	Zdravstvena zaštita i		1.05	Bilateralni <i>Air Service</i> sporazumi	82
4.02	Broj lekara	49		Poslovna regulativa	
4.04	Dostupnost pijaće vode	49	2.02	Stabilnost poslovne regulative	121
4.03	Sanitarna zaštita	50	2.03	Prioritetnost vlade u pogledu T&T	117
	Turistička		2.01	Unapređenje poslovne regulative	115
8.02	Rent-a-car	35		Bezbednost	
8.01	Hotelske sobe	49	3.02	Pouzdanost policijske zaštite	78
	ICT infrastruktura		3.03	Rast troškova usled kriminala	57
9.03	Telefonske linije	38		Zdravstvena zaštita i higijena	
	Cenovna konkurentnost turističke		4.01	Efekti suzbijanja pandemija	78
10.01	Aerodromske i druge	48		Privatizacija	
	Ljudski resursi		5.01	Privatizacija T&T vođena od	101
11.09	Malaria	1	5.03	Efikasnost marketinga i	98
11.03	Kvalitet obrazovnog	46	5.04	Stepen konkurencije u T&T	70
11.07	Lakoća zapošljavanja	48		Infrastruktura u vazdušnom	
11.08	HIV	48	6.06	Uključenost u međunarodnu	112
11.11	Očekivano trajanje života	49	6.01	Kvalitet infrastrukture	102
	Nacionalna turistička		6.04	Gustina aerodroma	81
12.02	Odnos prema turistima	29	6.05	Broj vazdušnih linija	64
	Nacionalna i kulturna			Infrastruktura kopnenog	
13.05	Rizik od malarije i žutice	1	7.01	Putna infrastruktura	113
13.01	Značajni istorijski	40	7.03	Lučna infrastruktura	104
13.02	Zagađenost vazduha	42	7.04	Domaća transportna mreža	95
			7.02	Železnička infrastruktura	91
				Turistička infrastruktura	
			8.03	Broj ATM-a sa Visa karticama	68
				ITC infrastruktura	
			9.01	Mogućnost korišćenja poslovnog	95
				Cenovna konkurentnost turističke	
			10.03	Poresko opterećenje	99
			10.04	Cene goriva	91
			10.05	Paritet kupovne snage	82
				Ljudski resursi	
			11.05	Treninzi i obuka kadrova	121
			11.01	Kvalitet osnovnog obrazovanja	81
			11.06	Zapošljavanje i otpuštanje	61
			11.02	Kvalitet srednjeg obrazovanja	55
			11.04	Lokalna raspoloživost	52
				Nacionalna turistička	
			12.03	Preporuka poslovnog putovanja	82
				Nacionalna i kulturna dobra	
			13.04	Zaštita ekosistema	111

Izvor: *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2007, World Economic Forum*

Srbija se u ovom rangiranju bolje kotirala od rezultata koji je Svetski ekonomski forum prethodno objavio a tiče se globalne konkurentnosti. U tom smislu, poruka kreatorima politika je da dalje popravljjanje naše pozicije mora vezati za porast konkurentnosti cele privrede. To samo znači da konkurentnost u Srbiji mora postati način života.

Uporedni pregled nekoliko energetske pokazatelja

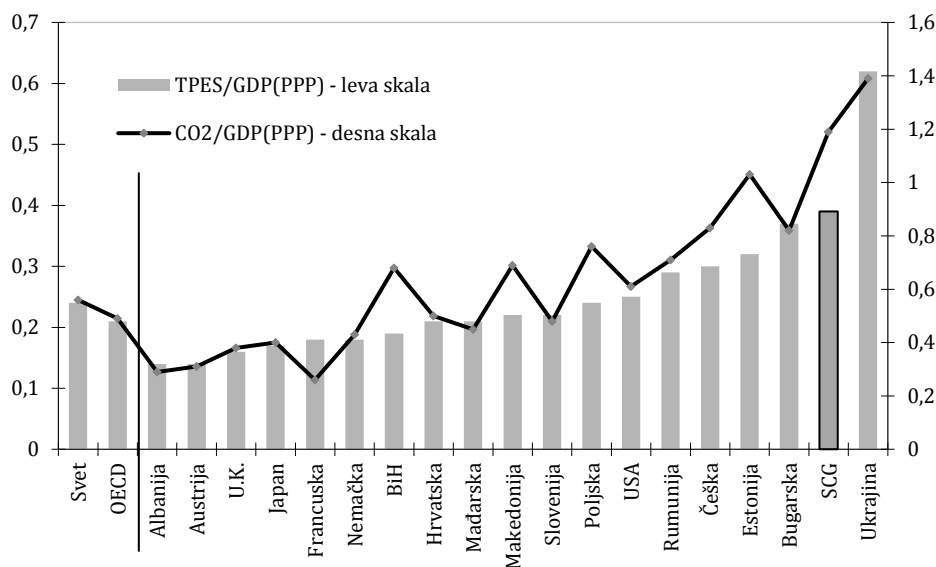
Opšti pokazatelj energetske efikasnosti naziva se energetska intenzivnost i izračunava se na bazi sledeće jednostavne relacije:

$$\text{Energetska intenzivnost} = \frac{TPES}{BDP}$$

gde: TPES (*eng.* Total Primary Energy Supply) označava ukupnu potrošnju energije, a BDP - bruto domaći proizvod.

Budući da energetska intenzivnost pokazuje veličinu ukupno utrošene energije za ostvarenje jedinice BDP-a, on je pre pokazatelj «energetske produktivnosti» nego što je, tehnički posmatrano, stvarni indikator efikasnosti. S jedne strane, energetska intenzivnost nam odaje sliku suštine privrednog sistema («privredne strukture»), a, s druge, strukture energetske miksa. Prilikom obračuna za vrednost BDP-a uzima se ona dobijena primenom pariteta kupovne snage kako bi se dobila puna uporedivost.

Slika 20. Odabrani energetske pokazatelji za 2002.



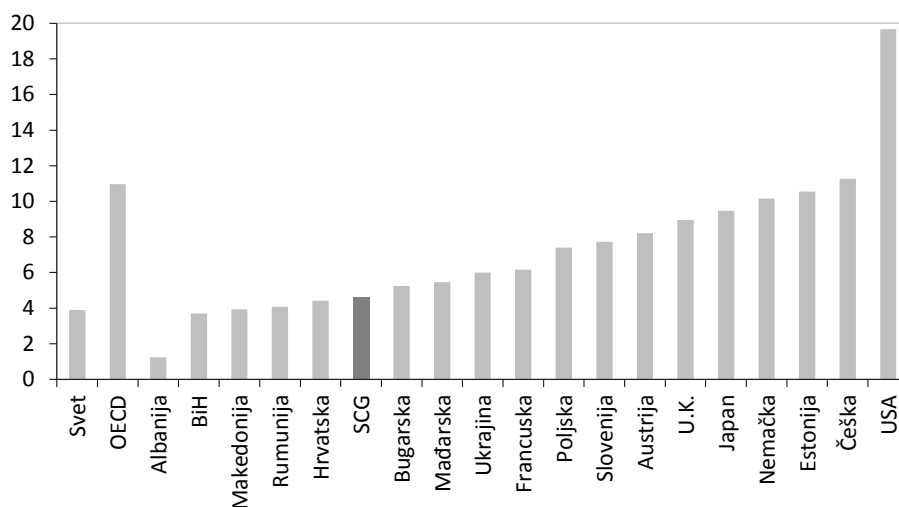
Izvor: Key World Energy Statistics, International Energy Agency, 2004

Na slici je prikazana energetska intenzivnost ukupne potrošnje energije u Srbije i Crne Gore (SCG) i u izabranim zemljama i kao što se može videti SCG je pozicionirana veoma nisko.

Za generisanje 1000 US\$ bruto domaćeg proizvoda, tokom 2002. godine, u SCG je trebalo utrošiti 390 kg ekvivalentne nafte ukupne energije, odnosno energetska intenzivnost iznosi 0,39. U odnosu na ostvareni prosečni nivo u OECD, energetska intenzivnost ukupne potrošnje energije u SCG bila je veća za 85 posto, dok je u slučaju obračuna sa BDP-om izraženim u tekućim cenama energetska neefikasnost još nepovoljnija - od zemalja OECD-a bili smo petostruko neefikasniji. Energetska intenzivnost u EU u 2002. godini je iznosila 0,18.

Ništa bolje nismo stajali ni kada smo se poredili sa tranzicionim ekonomijama ili zemljama iz neposrednog okruženja. Od SCG u tom periodu slabiji rezultat je beležila samo Ukrajina, gde je energetska intenzivnost dostizala 0,62.

Slika 21. Gasovi sa efektom staklene bašte (CO2) po stanovniku



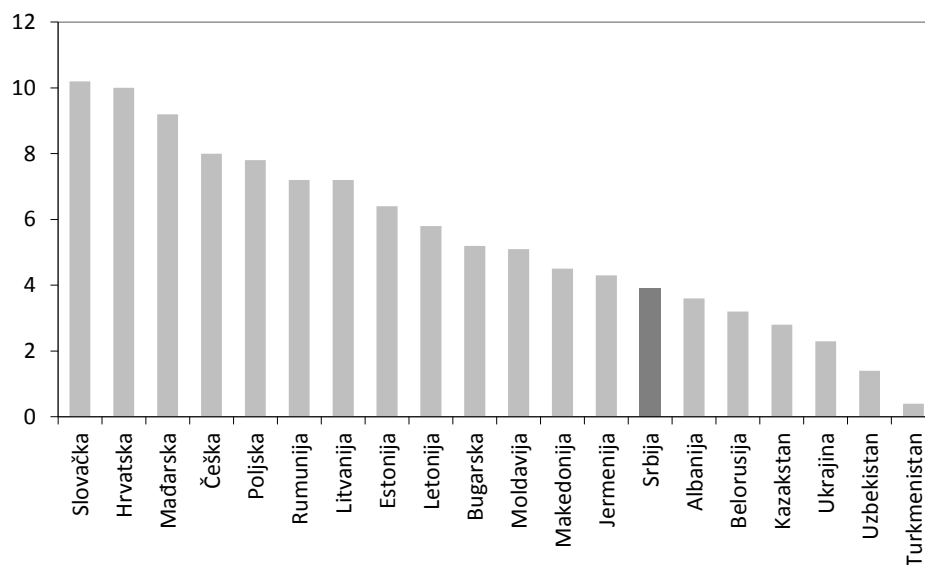
Izvor: ibidem

Niska energetska efikasnost u SCG je svakako jedan od važnih faktora koji su doprineli da se porast cena nafte i naftnih derivata sredinom 2004. godine snažno

prenese na rast oštećenja nivoa potrošačkih cena. S druge strane, zemlje EU su ovaj eksterni šok u najvećoj mjeri uspele da amortizuju³¹.

Na istoj slici dat je i prikaz veličine gasova sa efektom staklene bašte (CO₂) koja nastaje ostvarenjem jedinice BDP-a. Zaključci su istovetni ranije iznetim. Među izabranim zemljama SCG je bila najslabije pozicionirala, odmah do Ukrajine.

Slika 22. Cena struje u zemljama u tranziciji (USc/kWh)



Izvor: kalkualcija autora

Istovremeno, interesantno je da je Međunarodna agencija za energetiku Srbiju (SCG) u to vreme percipirala kao ipak umereno zagađenu zemlju. Takav stav potkrepljen je podacima o količini štetnih materija (ugljen-dioksida) po glavi stanovnika. Ovo je ujedno i najbolji dokaz o neistinitom tvrđenju Vlade Srbije kako je donošenje odluke o zabrani korišćenja motornih vozila starijih od 3 godine, havarisanih i onih bez euro-3 motora tobože bilo motivisano zaštitom životne sredine. Cilj je jedino smanjenje spoljnotrgovinskog deficita, no o realnim

³¹ novembarska inflacija u 2004. u Evro zoni merena na godišnjem nivou je iznosila 2,2%. Podsećamo da je projektovana inflacija za ovu godinu iznosila 1,8%-1,9%.

dometima te odluke za dodatne informacije bolje je pogledati Zaključna razmatranja iz novembarskog MAT-a (br. 120), iz te 2004. godine.

Na prethodnoj slici dat je pregled cena električne energije u zemljama u tranziciji³². Srbija je i tada imala jednu od najnižih cena električne energije u okruženju (primera radi, kWh iznosio je oko 4 dolarska centa što je bilo čak 2,5 puta niže nego u Hrvatskoj).

Šta se može zaključiti na osnovu prethodnih podataka?

Prvo, Srbiji je vapila za reformom elektroenergetskog sistema. Načelno, to je i predviđeno u to vreme usvojenim Zakonom o energetici. EPS bi se podelio na dva preduzeća – jedno koje će se baviti prenosom električne energije i upravljanjem elektroenergetskim sistemom i drugo – koje će se baviti proizvodnjom i distribucijom. No, suprotno uobičajenom šablonu (zbog čega se verovatno okleva sa početkom restrukturiranja), deregulacija (drugim rečima, otvaranje tržišta) neće imati za cilj i snižavanje cene struje. Cena električne energije je u Srbiji niža od tržišne. Iako je ona prema tvrđenju menadžmenta EPS-a nešto viša od navedene evidencije Evropske banke za obnovu i razvoj (oko 3,7 evro centi, tj. 4,5 dolarskih), cena struje je nesumnjivo najniža u okruženju.

Četiri godine od «otpočinjanja» reformi u Srbiji EPS kuburi sa istim bolestima koje su dijagnostikovane još u Miloševićevom periodu: enormni gubici u prenosu i distribuciji, krađa struje³³, višak zaposlenih, loša naplata isporučene energije, kao i brojne nerešene malverzacije.

Činjenica je da se sa racionalizacijom poslovanja i reorganizacijom glamuroznog sistema počelo, a da i Vlada, kao i sve od devedesetih godina naovamo, račune za struju koriste kao sredstvo sprovođenja socijalne politike. Ali cena struje u Srbiji ne sme biti i dalje izgovor za (ne)činjenje kada je u pitanju restrukturiranje EPS-a i sve što ono nosi – pre svega, rešavanje viška zaposlenih. Prioritetno se mora izvršiti:

³² Transition Report 2004 – EBRD, 2004.

³³ Gubici u elektroenergetskom sistemu se dele na: tehničke gubitke distributivne mreže i gubitke u prenosnoj mreži u kojoj spadaju i gubici od krađe el. energije, odnosno neovlašćene potrošnje struje. Ovde, za razliku od drugih zemalja u tranziciji kod kojih prednjače domaćinstva, mi imamo brojne velike sisteme – gubitaše koji ne izmiruju svoje obaveze za prema EPS-u. Naravno, gubici postoje i u evropskim zemljama, ali se oni kreću u rasponu od 5% – 10%, dok kod nas oni nekad idu i do 20%.

- *Reforma plaćanja*, tj. promena politike naplate - Stepen naplate se mora dovesti na nivo od najmanje 90 posto isporučene energije; drugi cilj je da se uspostave ekonomske cene energenata (koje pokrivaju troškove proizvodnje) kako bi se podstakle investicije u nove kapacitete u regionu; treće, cilj reforme politike naplate je ukidanje direktnih (budžetskih) subvencija u sektor energetike kako se ne bi ometali konkurentski uslovi na tržištu;
- *Konsolidacija distributivnih kompanija* - Tehničke gubitke je u principu teško smanjiti, a smanjenje od jednog postotnog poena, na primer, zahtevalo bi ulaganje od oko 200 miliona evra. Zato su znači neophodne investicije;
- *Investicije* - Nove investicije traže i nove izvore finansiranja, ali sa postojećom cenovnom politikom, zatvorenim tržištem i nepostojanjem jasne strategije razvoja energetskog sistema teško da možemo privući strane investitore koji bi povećali obim ulaganja;

Podsticanje izgradnje rezervnih kapaciteta za proizvodnju energije, pre svega u sektoru obnovljivih izvora, itd.

REFORMSKI PROCESI U PRVOJ FAZI
TRANZICIJE

Alternativna aproksimacija reformskog kapaciteta Vlada u Srbiji do 2013.

Nakon petooktobarskih promena privredni rast i razvoj odvijao se u pokušaju da se istovremeno ostvari rast lične i javne potrošnje i da se, s druge strane, putem tržišnih reformi, privatizacijom i prilivom inostranih investicija stvore institucionalne i materijalne pretpostavke za stabilan razvoj. Međutim, ako se pogledaju ostvareni rezultati za period 2001–2008. zaključak je da su oni, u najboljem slučaju, bili polovični. Ostvarena prosečna godišnja stopa realnog rasta BDP-a od 6,2% deluje na prvi pogled zadovoljavajuće, ali je bila nedovoljna da se nadoknadi razvojni jaz iz 90-ih. Drugi, veći problem je bila nepovoljna struktura stvaranja i upotrebe rastućeg BDP-a, što je vodilo povećavanju spoljnoekonomske neravnoteže usled rastućeg spoljnotrgovinskog i tekućeg platnog deficita. Glavne komponente privrednog rasta bile su usluge. Model se održavao sve dok je postojao dovoljan priliv inostranog kapitala kojim se, odgovarajućim suficitom u bilansu finansijsko-kapitalnih transakcija, pokrivaio deficit tekućih transakcija koji se neprekidno širio rastom trgovinskog deficita. Ukratko, ostvareni privredni rast svojom strukturom nije obezbeđivao pretpostavke za budući stabilan razvoj.

Rast domaće tražnje i potrošnje, zaključno sa 2008. u kojoj je izbila svetska kriza, bio je znatno brži od rasta BDP-a, tako da je tokom 2007. i 2008. vrednost unutrašnje tražnje premašivala vrednost BDP-a za preko 20%. Gotovo četvrtina ukupne domaće tražnje (tačnije 24%) zadovoljavano je viškom uvoza nad izvozom, tj. deficitom robe i usluga, koji je godišnje rastao dvocifrenom stopom.

Bruto domaće investicije, iako nedovoljne, finansirane su pretežno iz inostrane štednje, a glavni činioci istovremenog pokrivanja rastućeg deficita bilansa tekućih transakcija i porasta deviznih rezervi bile su strane direktne investicije i zaduživanje privatnog sektora. Problemi brzog rasta zaduženja, posebno privatnog, nastaju u 2008. godini, nakon izbijanja svetske krize, ali bi se oni – zbog iscrpljivanja resursa za privatizaciju putem prodaje, nepostojanja uslova da se taj priliv kapitala zameni *greenfield* investicijama i visoke stope servisiranja duga – u narednim godinama neizbežno pojavili.

Stoga je neizbežno da se Srbija u narednim godinama okrene novom modelu rasta i razvoja koji je proinvesticiono i izvozno orijentisan. U tom slučaju oslonac razvoja mora biti premešten sa sektora usluga na sektor razmenjivih dobara, odnosno, pre svega, industriju.

Imajući u vidu da je ovaj sektor energetske visoko intenzivan to implicira i daleko veću proizvodnju elektroprivrede koja bi bila sposobna da zadovoljni dodatnu

tražnju. Širenje postojećih kapaciteta za proizvodnju električne energije bi u tom slučaju bilo neizbežno.

Relativno brzi privredni rast u prethodnom periodu nije bio praćen rastom zaposlenosti zbog tranzicije i restrukturiranja, teškog nasleđenog stanja, ali i institucionalnih i strukturnih organičenja i grešaka ekonomske politike. Svetska ekonomska kriza je poništila prve znake oporavka na tržištu rada do kojih je došlo 2008. godine, jer je u 2009. zaposlenost pala dublje nego privredna aktivnost, a taj trend se nastavio. Istovremeno, ne samo da se produbio tekući pad realne mase zarada nego je to postao slučaj i sa prosečnim zaradama.

Pritisci na cene sa strane troškova (uključujući ne samo cene hrane nego i regulisane cene) od avgusta 2010. rastu zajedno sa inflacionim očekivanjima.

Povećavajući restriktivnost monetarne politike, NBS je donekle uspela da tokom septembra stabilizuje devizno tržište, ali čak i da je kurs dinara ostao na tadašnjem nivou (oko 105,6 dinara za jedan evro) prosečna nominalna depresijacija u 2010. godini dinara bi iznela blizu 9,4%, što bi bilo niže nego godinu dana ranije kada je dinar oslabio 15,4%, ali i dalje značajno. Prodaja Telekom Srbija A.D., koja se najavljivala tokom 2011. godine, pojačala bi ponudu deviza i smirila kurs; ali, to bi bilo samo prolazno, privremeno uspostavljanje ravnoteže. NBS može pooštriti i monetarne uslove, daljim povećavanjem referentne kamatne stope, ali je to proces koji je kontraproduktivan za dinamiku investicija.

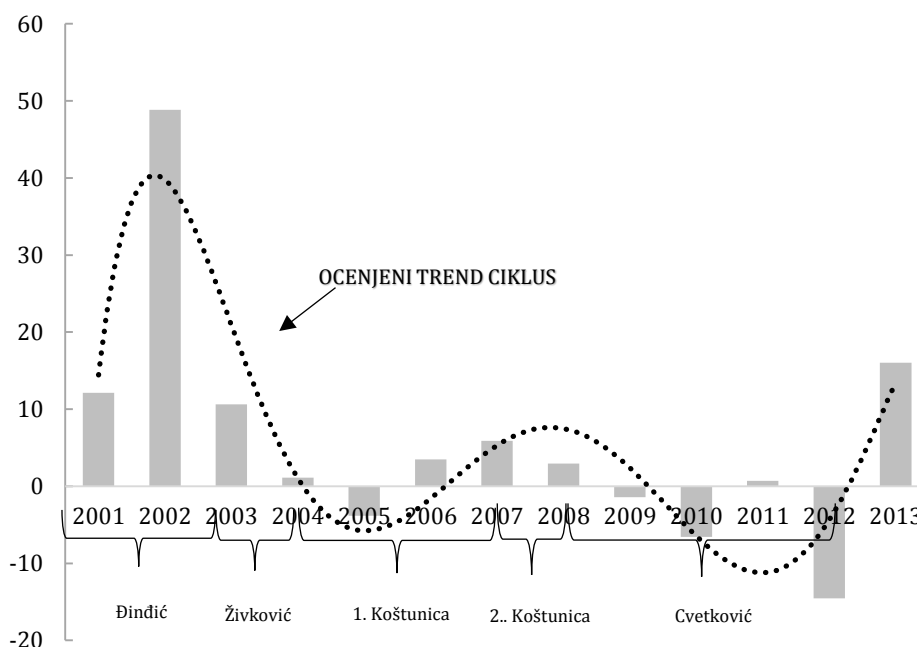
Na duži rok zemlja se mora osposobiti da ostvaruje konstantan devizni prhod od izvoza robe i usluga dovoljno visoke dodate vrednosti da u međunarodnoj trgovini postiže pozitivne odnose razmene, tj. da što manji obim izvoza razmenjuje za što veći obim uvoza.

Što se tiče demografskih kretanja, u Srbiji je tokom prve decenije bila karakteristična populaciona regresija imajući u vidu smanjenje ukupnog broja stanovnika, pad nataliteta, porast nivoa mortaliteta, koncentraciju stanovništva u urbanim sredinama i praznjenje ruralnih područja, kao i izrazito demografsko starenje stanovništva. Posmatrajući međupopisnu dinamiku, broj stanovnika Republike Srbije, se u periodu 1991-2002. godine smanjio za 78.836, odnosno 7.166 stanovnika godišnje ili po prosečnoj godišnjoj stopi od -1,0‰. Na promene u ukupnom stanovništvu Republike Srbije od 1991. do 2002. godine u velikoj meri su uticale prisilne migracije, što je značajno doprinelo ublažavanju depopulacije. Međutim, depopulacija je nastavljena i nakon 2002. još intenzivnijom dinamikom. Prema statističkim procenama sredinom 2010. godine trend smanjenja broja stanovnika u Srbiji je nastavljen, i to za 180 hiljada stanovnika u odnosu na popisnu 2002. godinu ili prosečno godišnje za nešto više od -3‰. Izrazit depopulacioni trend bio je karakterističan za nerazvijene i prigranične opštine i vodio je ka potpunom demografskom praznjenju tog područja.

Zato, stabilna i reformisana privreda mora biti jedan od fundamentalnih ciljeva održivog privrednog razvoja. Njegova realizacija podrazumeva različite mere među kojima je posebno važno otkanjanje i svih cenovnih dispariteta. U tom smislu dostizanje ekonomske cene električne energije je primarno.

Obezbeđivanje komercijalne cene električne energije je osnovni preduslov normalnog razvoja elektroprivrede, koja bi pak sa svoje strane, pouzdanim i sigurnim snabdevanjem električnom energijom trebala da podrži dinamičan privredni razvoj.

Slika 23. Efektivni reformski kapacitet Vlada u Srbiji do 2013. godine (izražen kao odnos rasta cene električne energije i rasta inflacije, u %)



Izvor: kalkulacija autora

S obzirom na to da rast cena električne energije direktno obara standard stanovništva odnosno da generiše negativne socijalne efekte, ova mera je politički ekstremno nepopularna.

Kakva je bila spremnost Vlada u Srbiji od 2001. godine da se uhvati u koštac sa ovim problemom grafički je prikazana na slici. Istovremeno ocenjeni trend ciklus može poslužiti i kao svojevrsna alternativna aproksimacija upravo njihovog reformskog kapaciteta.

Kada smo se već dodatki EPS-a, treba napomenuti da je (a to se može lako uočiti i sa slike) cenovni paritet tokom 2007-2008. bio nešto bolji u korist ove kompanije. Uprkos tome, ni on očigledno EPS-u nije puto pomogao premda je poslovnu 2008. kompanija završila sa gubitkom od čak 2,4 milijarde dinara, odnosno kumuliranim gubitkom od 19,4 milijarde dinara. Gubitke u 2008. su zabeležile i Elektrosrbija i Elektrovojvodina, i to 2,4 milijarde dinara, i 689,6 miliona dinara, respektivno.

Prethodni podaci jasno pokazuju da cena električne energije, izolovano posmatrano, nije isključivi faktor poslovne i finansijske uspešnosti Elektroprivrede Srbije.

U MAT-u je često isticano i da se krajem prve decenije dug građana i privrede po osnovu utrošene a neplaćene struje EPS-u nagomilao na više od milijardu evra, pri čemu u periodu 2001-2008. Elektroprivreda platila približno 220 miliona evra poreza na nenaplaćena potraživanja. Ako se ovome dodaju i visoki gubici energije u distribuciji (oko 15 odsto) onda se može zaključiti samo to da nema te cene električne energije koja u takvim okolnostima može obezbediti potrebna sredstva za započinjanje investicija za rastuću potrošnju električne energije u narednom periodu.

S druge strane, pak, sve su prilike da je Elektroprivreda Srbije bila i sama generator nelikvidnosti zbog kašnjenja u ispunjavanju svojih obaveza prema dobavljačima. Ukoliko se tolerisanjem neplaćanja kupuje socijalni mir, onda su žrtve i cena ovakve strategije očigledne: žrtve su privreda i građani koji redovno izmiruju svoje obaveze, a cena su rastuća nelikvidnost i rast cena električne energije.

Socijalna komponenta koju cena električne energije ima, jasno je, ne može biti zapostavljena i zaboravljena. Ukupnu sliku o socijalnoj težini, izolovano posmatrano, cene električne energije zamagljuje činjenica da veliki broj potrošača, i domaćinstava i privrednih subjekata, podrazumeva (što bez okolišanja i praktikuje) da se potrošena struja ne mora uredno plaćati. Dimenzija je pomenutih milijardu evra potraživanja EPS-a od korisnika za potrošenu, a neplaćenu električnu energiju. Nije, na primer, tako sa drugim energentima koji se koriste, pre svega, za grejanje, poput ogrevnog drveta ili uglja, koji se moraju plaćati pre korišćenja. Naravno, pored same cene električne energije, socijalnu komponentu dodatno, a značajno oblikuju tarifni sistem i efikasnost korišćenja električne energije. Ukupno posmatrano, ovakva situacija nije održiva, pogotovu ne na dugi rok, jer nas to neminovno vodi bilo ka nestašici električne energije, odnosno problemima u snabdevanju ili ka još drastičnijim zahtevima za povećanje cena.

Dileme oko ekonomske politike u 2009. godini

Srbija je u 2009. ušla sa standbaj aranžmanom sa MMF-om koji je trajao do aprila 2011. U redovnom razmatranju sprovođenja dogovoreih mera misija Fonda je u jesen 2009-te akceptirala kao kredibilnu politiku upravljanog fluktuirajućeg deviznog kursa. Autorski tim MAT-a se izjasnio protiv eventualnog prelaska na fiksirani kurs ili na ciljanje određenog nivoa kursa u određenom roku. Procenjivalo se da je postojeći režim za naše uslove najpovoljniji, ali uz neke dileme: (a) koji se problemi mogu javiti i (b) koliko upravljanje kursom može biti kalibrisano da bi se nepovoljni efekti smanjili na najmanju meru.

Prostor za pokrivanje budžetskog deficita sredstvima iz privatizacije se bližio kraju. Preostalo je korišćenje inostrane štednje. Priliv stranih kredita uvećava ponudu deviza na tržištu novca i doprinosi formiranju aprecijacijskog pritiska na kurs dinara. Kako bi izbegla rast kursa NBS sterilizuje taj priliv – delimično ili u potpunosti – što nije jeftina operacija i ona se završava uvećanjem deviznih rezervi. Međutim, NBS ne sme dozvoliti ni preveliku deprecijaciju domaće valute, jer bi to uvećalo otplatu spoljnog duga izraženog u dinarima.

Izlazak iz krize na globalnom nivou jeste praćen povećanjem baznih kamatnih stopa sa njihovog istorijskog minimuma. Dakle, svako dodatno zaduživanja na inostranom tržištu će biti skuplje nego u prethodnim godinama, a havarije globalnog bankrstva će svaki dodatni, privatni ili javni, kredit učiniti teže dostupnim nego do sada. Srbija je imala nizak kreditni rejting, što je impliciralo i višu cenu za pozajmljena sredstva na međunarodnom tržištu. Rejting naše zemlje, prema podacima agencije *Standard & Poor's*, za prvi deo 2009. godine je bio BB-

Kada bi se deficit budžeta pokrивao zaduživanjem na domaćem tržištu, u domaćoj valuti, monetarna politika bi imala širi manevarski prostor delovanja. Međutim, raspoloživa domaća štednja (tačnije, finansijski višak) je bila nedovoljna, te se deficit od nekoliko procenata BDP-a mogao na kratak rok uravnotežiti jedino inostranim sredstvima. Doslovna kratkotrajna refleksija ove slike jeste suficit u kapitalnom delu platnog bilansa.

Svako dalje zaduživanje delovalo bi ograničavajuće na buduću politiku kursa. U tim okolnostima „vladajućapolitika kursa“ će biti znatno teža nego do sada. Naime, prevelika deprecijacija dinara – ukoliko bi do nje došlo zbog inflacije, na primer, ali i zbog nastojanja da se podstakne izvoz i destimuliše uvoz – opteretila bi otplatu inostranih kredita iskazanu u domaćem novcu. (Ovo je, u teoriji, poznati problem valutne neusaglašenosti). Dakle, s te strane je važno da NBS podupire što stabilniji

kurs nacionalne valute, i to ne samo na kratak rok³⁴. Budući da je njen osnovni instrument referentna kamatna stopa, proizilazi da čak i kada je sniženje kamate od vitalnog značaja za podsticanje privrede, odnosno oživljavanje investicija, to nije uputno učiniti ukoliko bi se time doprinelo deprecijacijskom pomeranju kursa uz srazmerno poskupljenje otplate dospelih rata inostranih zajmova. Zaduživanje će, dakle, na posredan način uticati na buduće kamatne stope koje se mogu formirati i iznad nivoa koji bi odgovarao potrebama podsticanja proizvodnje i zaposlenosti³⁵. Visoka zaduženost u inostranstvu javnog i privatnog sektora zahteva da se kurs nacionalne valute održi relativno stabilnim.

Sa druge strane, neefikasni izvozni sektor je zagovarao ubrzanu deprecijaciju. Ovaj konflikt je produbio sumnju u efikasnost MMF preporuke o upravljanju kursom. Svaka buduća politika kursa će se naći pred konfliktom: kurs ne može da opadne „previše“ bez obzira na već pomenute činioce koji inače impliciraju njegovo sniženje. „Realan kurs“, kakav često zahtevaju izvoznici – osim što bi opteretio bilanse preduzeća koja su se zadužila u inostranoj valuti – preko mehanizma kamatne stope i efekata na agregatnu tražnju (posebno investicionu) doprinosa bi zadržavanju proizvodnje ispod njene potencijalne ravni, a time i održavanju budžetskog deficita. Dilema je do koje granice treba ići sa smanjivanjem realne referentne kamatne stope i prinosa od nje u cilju preusmeravanja kredita ka privredi, a da time i sama privreda ne bude ugrožena povećanim otplatama dospelih kredita i kamata. Suštinsko pitanje je koji bi se to izvoz podstakao deprecijacijom pri postojećoj privrednoj strukturi.

Naš javni dug u 2009. nije bio predimenzioniran tako da prevazilazi granicu koja je ekonomski podnošljiva. On čak i nije odstupao od zaduženosti evropskih zemalja ili onih „u okruženju“ koje su na sličnoj stepenici privrednog razvoja. Problem duga je bio u razlozima njegovog nastanka – to je u značajnom delu neproizvodna potrošnja³⁶. Da je država pozajmljenim sredstvima podsticala infrastrukturne investicije, restrukturiranje industrije, pomagala otvaranju novih

³⁴ Domaće tržište je bilo nerazvijeno i plitko, sa malim obimom prometa, tako da su i neznatne promene na međubankarskom tržištu mogle poremetiti kurs.

³⁵ Jedna napomena. Repo operacijama se sterilizuje novac, likvidnost u situaciji niske agregatne tražnje. Pokrivanje budžetskog deficita prodajom trezorskih zapisa je sa te strane neutralno - ono samo realocira tražnju. Veći monetarni efekat na tražnju u trećem tromesečju 2009. omogućen je zbog većeg pokrića deficita povlačenjem depozita sa računa kod NBS. U situaciji visoke konjunktore i pregrejane agregatne tražnje to je delovalo, pre svega, proinflatorno. Cenilo se da se u depresiji u kojoj se privreda zatekla na taj način može naći put iz recesije.

³⁶ Stameković, S... Nikolić, I., et al. (2010). POSTKRIZNI model ekonomskog rasta i razvoja Srbije: 2011-2020. Beograd: USAID, SEGA projekat, ISBN 978-86-912915-3-2, COBISS.SR-ID 178989068, str. 370

kompanija u realnom sektoru, odnosno da je javna potrošnja doprinela podizanju stope rasta BDP-a, u predstojećim godinama bi bila stvorena šira poreska baza. Iz nje bi se pokrivala dospele rate kredita angažovanih za finansiranje deficita iz prethodnog razdoblja, odnosno – novog budžetskog zaduživanja po toj osnovi u načelu ne bi bilo.

Tadašnji sporazum sa MMF-om nije doticao eksplicitno strukturne reforme, ali, na dugi rok je stvarao uslove za napuštanje dotadašnjeg modela rasta. A nužnost njegovog napuštanja izvirala je iz činjenice da je strategija zatvaranja spoljne neravnoteže, odnosno visokog spoljnotrgovinskog deficita, kapitalnim prilivima od privatizacije i kroz kreditne aranžmane domaćih banaka sa njihovim maticama postala neodrživa. U narednim godinama, zbog havarija koje je pretrpeo bankarski sektor u svetu, kapitalni prilivi neće biti dovoljni za pokrivanje visokog deficita spoljnotrgovinske razmene!

U isto vreme, zastarela privredna struktura ne dopušta autonomno smanjivanje deficita, jer Srbija, pojednostavljeno rečeno, nema dovoljno dobara koje bi mogla da izveze. Naš BDP je tokom prethodnih godina rastao relativno brzo, ali pretežno pod uticajem brzog rasta sektora usluga. Njegova struktura je u 2009. godini bila izrazito nepovoljna, jer je učešće razmenljivih dobara relativno nisko.

Da bi se ovaj problem rešio nužno je u toku narednog petogodišta podići investicije preko kritičnog nivoa od 10 milijardi evra. Domaća štednja ne može finansirati taj nivo investicija. Njihova struktura se mora menjati tako da se promeni i struktura BDP-a.

Poželjni smer promene strukture BDP-a može se utvrditi upoređivanjem strukture BDP-a i investicija u Srbiji i neke od uporedivih zemalja srednje Evrope, recimo Slovačke ili Slovenije. U pojednostavljenom opisu, BDP Srbije se razlikuje od slovačkog po učešću razmenljivog i nerazmenljivog sektora. Slovačka ima snažnu industriju koja proizvodi dovoljno dobara koja se mogu izvesti. Iako je i ona imala arhaičnu privrednu strukturu, model rasta primenjivan u prethodnoj deceniji je radikalno promenio strukturu slovačkog BDP-a.

Da li je i kako je to moguće učiniti u Srbiji?

Nužna promena je produženje horizonta regulacije najmanje na period jednog standardnog poslovnog ciklusa, od približno 5 godina. Dve bazne ekonomske neravnoteže u Srbiji (deficit budžetskog i deficit trgovinskog bilansa) ne mogu se eliminisati u kratkom roku i u uslovima stalnih promena ciljeva i sredstava ekonomske politike.³⁷ Pokazuje se da prethodne godine (relativno) visokog

³⁷ Stamenković S., Vučković, V., Kovačević M., Nikolić I. Bušatlija M. (2009). EKONOMSKA POLITIKA 2010: KA NOVOM MODELU RAVNOTEŽE, Zbornik radova

privrednog rasta nisu iskorišćene za inače neophodno strukturno prilagođavanje koje bi privredu osposobilo za efikasnije poslovanje. Jedan od osnovnih razloga ove strategijske greške jeste i činjenica da su bazne ekonomske politike definisale svoje ciljeve nezavisno jedna od druge. *MAT* je u gotovo svakom broju upozoravao na ovaj problem.

Problem o kome je reč može se jasno uočiti na iskustvu monetarne politike. Ona je bila, s razlogom, oštro fokusirana na održavanje stabilnosti cena. Izvan spora je da njen cilj i dalje ostaje stabilnost cena. Ali bi, upravo radi prevencije problema koji može izazvati kriza spoljne neravnoteže, bilo nužno usaglašavanje monetarne politike i nužnih strukturnih promena. Takva, na srednji rok kalibrisana monetarna politika bi trebalo da vodi relativnoj stabilnosti kamatnih stopa, koje su u Srbiji visoke.

Neusaglašenost sa drugim bazičnim ekonomskim politikama i usmerenost na kratkoročne ciljeve je u prethodnom razdoblju dovela do ishoda u kome je referentna kamatna stopa bila i faktor privlačenja kratkoročnih inostranih kredita, čija je jedina namena bilo investiranje u repo stok. To je neposredno doprinisilo formiranju aprecijacijskog pritiska na kurs nacionalne valute. U konačnom ishodu, monetarna politika je vodila podsticanju domaće tražnje, naročito za uvoznom robom, a visokim kamatnim stopama destimulisala je investicije u razmenljive sektore privrede.

Tačka konvergencije bazičnih ekonomskih politika bi trebalo da bude promena osnovnog cilja i mera stimulacije. Umesto stimulacije finalne potrošačke tražnje one bi, ukoliko želimo napustiti balkanski model rasta, morale konvergirati oko drugog cilja – podsticanja investicija koje bi vodile promeni strukture BDP-a i otvaranju novih proizvodnih jedinica koje bi mogle da ponude proizvode konkurentne na inostranom tržištu. U takvom, nazovimo ga uslovno srednjeevropskom modelu rasta, priraštaj izvoza bi pokrivaio ili premašivao priraštaj uvoza. Tako bi se u prvim fazama zaustavilo širenje deficita u platnom bilansu, a u drugom koraku omogućilo njegovo postepeno eliminisanje.

U tom smislu porazum sa MMF-om je kratično bio od izuzetne važnosti jer bi trebalo, pored domaćih faktora, da stvori pretpostavke za promenu modela rasta. Naravno, ova promena se neće dogoditi spontano. Privrednom, a, verovatno, i političkom strukturom dominiraju igrači čiji je interes rast potrošačke tražnje. Ako se ovoj oceni doda i činjenica da je domaća štednja beznadežno niska, priliv nepovratnih sredstava iz inostranstva (direktne investicije) u proizvodnju razmenljivih dobara postaje kritično važan. Naravno, najmoćnije oruđe za ovu vrstu podsticaja jeste što brže približavanje i pristupanje EU. Tek tada se može

Ekonomska politika Srbije u 2010. g: Ka novom modelu makroekonomske stabilnosti, Ekonomski fakultet u Beogradu, str. 15-67, ISBN: 978-86-403-1048-2

očekivati značajnije ulaganje evropskih kompanija u nove privredne kapacitete realnog sektora.

Efikasna država kao ključan preduslov ekonomskog napretka

Radeći u administrativnom okruženju, privatni biznis postaje zavisan od javnog sektora i primoran da reaguje na administrativne zahteve, kao što su pribavljanje dozvola za izvoz ili gradnju, plaćanje poreza, zadovoljavanje određenih standarda. Nejasna i nestabilna pravila, komplikovne i dugačke procedure, neefikasna i spora administracija, prouzrokuju dodatne troškove, koji se mogu izraziti u novcu i vremenu potrebnom da bi udovoljilo zahtevima države, što, naravno, smanjuje učinak privrede u celini. Preveliko administriranje može negativno da utiče na biznis, da frustrira i odbije investitore; iako investitori mogu da podnesu negostoljubivu klimu na domaćem tržištu sa stotinama miliona ljudi, manje je verovatno da će to otrpeti u manjim ekonomijama, kao što su ekonomije ovog regiona.

U toku sprovođenja ekonomskih reformi u Srbiji, naročito u prvoj dekadi posle petooktobarskih promena, kao „usko grlo“ pojavio se nedovoljan kapacitet državne uprave, koja nije ojačala u meri u kojoj bi udovoljila rastućim zahtevima u sferi ekonomskih reformi, postavljajući se više kao barijera nego kao podsticaj bržem razvoju privatnog sektora. Reforma javne uprave je bila i u ostalim tranzicionim zemljama najduža i najsporija, ali je Srbija, budući da je poslednja krenula u ovaj proces, imala imperativ brzog sprovođenja promena.

S druge strane, svetska ekonomska kriza koja je snažno pogodila domaću privredu, krajem dekade, inicirala je reviziju smernica fiskalne politike. Prelazak ekonomije Srbije iz faze ekonomske ekspanzije u fazu negativnih tendencija je otkrio osetljivu fiskalnu poziciju³⁸. U takvim okolnostima reforma javne uprave dobila je novu dimenziju. Vlada Srbije trebala je da pripremi okvirni plan reformi celokupnog javnog sektora do oktobra 2009. Fiskalna održivost, prema dogovoru sa MMF-om, će morati da se vrati na kolosek reformisanja tekuće potrošnje, naročito intenzivno tokom prve faze reformi, dok bi se realizacija još obazrivije fokusirala na državnu upravu, penzijski sistem, zdravstvo i obrazovanje.

Paket mera bi trebao biti poduprt srednjoročnim strukturnim reformama. U skladu sa programom strukturnih reformi u oblasti potrošnje, Vlada je na sebe preuzela obavezu izrade plana čiji je cilj da pokrene reforme putem smanjenja

³⁸ *Memorandum – Aide Memoire*, Međunarodni monetarni fond, septembar 2009.

broja zaposlenih u državnoj upravi i lokalnim samoupravama za ukupno 10 odsto i eliminiše višak zaposlenih u zdravstvu i obrazovanju.

Osnovna tema fiskalne reforme bila je „Postići više sa manje³⁹“, uz očuvanje kvaliteta javnih usluga.

S tim u vezi, u nastavku ćemo (kako je i bilo napisano u MAT-u br. 180 iz septembra 2009. godine) identifikovati nivo kvaliteta javnih usluga u Srbiji, sagledati dinamiku njegovog razvoja u prethodnih 12 godina, i uporediti dostignuti kvalitet javnih usluga u Srbiji sa zemljama u okruženju.

Nosioci reformi, domaći preduzetnici i strani investitori vide državno upravljanje kao ključni element održivog ekonomskog razvoja i zdrave investicione klime. To je bila ključna hipoteza Svetske banke u izveštaju koji je predstavljen sredinom 2009. pod nazivom "Upravljanje je važno: Agregirani i pojedinačni indikatori državnog upravljanja 1996 – 2008.⁴⁰". Dobro javno upravljanje može doneti značajna poboljšanja životnog standarda. Iako su neke zemlje prethodnih godina ostvarile brzi napredak prečesto postoji neaktivnost, dok se vlasti suočava sa izazovima postavljanja jasnih ciljeva standarda dobre vladavine i praćenja njihovog napretka. Zato rezultate istraživanja eksperata Svetske banke treba shvatiti upravo kao doprinos prevazilaženju ovih problema.

Menadžeri stranih kompanija koji ulaze na tržište Srbije obično državu vide kao preduzeće - skloniji su premisama novog javnog menadžmenta i stanovištu da i menadžerima u upravi, kao i u biznisu treba odvezati ruke i pustiti ih da rade, smatrati ih odgovornim za rezultate, a ne za poštovanje krutih pravila. Kao najčešći razlozi postojanja birokratskih barijera navode se: neadekvatna pravna struktura, odsustvo regulatornih sistema menadžmenta, nedovoljno edukovana i plaćena i nemotivisana javna služba, konfliktni zahtevi koji se postavljaju pred

³⁹ *Serbia: Doing More with Less – Addressing the Fiscal Crisis by Increasing Public Sector Productivity*, World Bank, Report No.48620-YF, jun 2009. p.99

⁴⁰ *Governance Matters 2009: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996–2008*. The World Bank.

Sve informacije (podatke, metodološke tekstove i interaktivne grafikone) o Izveštaju raspoložive su na web adresi:

<http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>. Ovo je bilo osmo ažuriranje Svetskih indikatora upravljanja, koji odražavaju rad tokom prethodne decenije na uspostavljanju mera zasnovanih na dokazima za pomoć razvojnim subjektima u praćenju kvaliteta institucija, pružanju podrške za izgradnju kapaciteta, unapređenje upravljanja i borbu protiv korupcije.

političke lidere, jake interesne grupe kojima ide u prilog zadržavanje postojećeg stanja, nedostatak komunikacije i dijaloga između organa vlasti i privatnog sektora u nastajanju.

Izveštaj Svetske banke obuhvatio je 212 zemalja i teritorija sa rezultatima koji se oslanjaju na 33 različita izvora podataka i pomoć 30 uglednih institucija poput Instituta za upravljanje i razvoj, Svetskog ekonomskog foruma, Evropske banke za obnovu i razvoj, Gallupa, Fondacije Heritage, Reportera bez granica i PriceWaterhouseCoopersa.

Svetska banka je koristila šest indikatora za merenje kvaliteta javnog upravljanja: demokratičnost i odgovornost vlade, političku stabilnost i nasilje, efektivnost vlade, kvalitet regulacije koja meri neodgovarajući uticaj vlasti na tržište, vladavinu prava i kontrolu korupcije.

Ocene vladavine imaju normalan raspored sa aritmetičkom sredinom koja je jednaka nuli i jediničnom standardnom devijacijom za svaki period, što se odrazilo i na vrednost samih pokazatelja, koji se kreću u rasponu od 2,5 do -2,5; veća vrednost znači i bolji kvalitet vladavine, pri čemu nula predstavlja sredinu. Treba imati u vidu da i merenje upravljanja nameće jedinstven izazov. Upravljanje je složeno i ima brojne različite aspekte, pa ni jedan pojedinačni indikator ne može obuhvatiti učinak upravljanja državom. Stoga je nužno sagledati što širi krug raspoloživih izvora podataka o upravljanju.

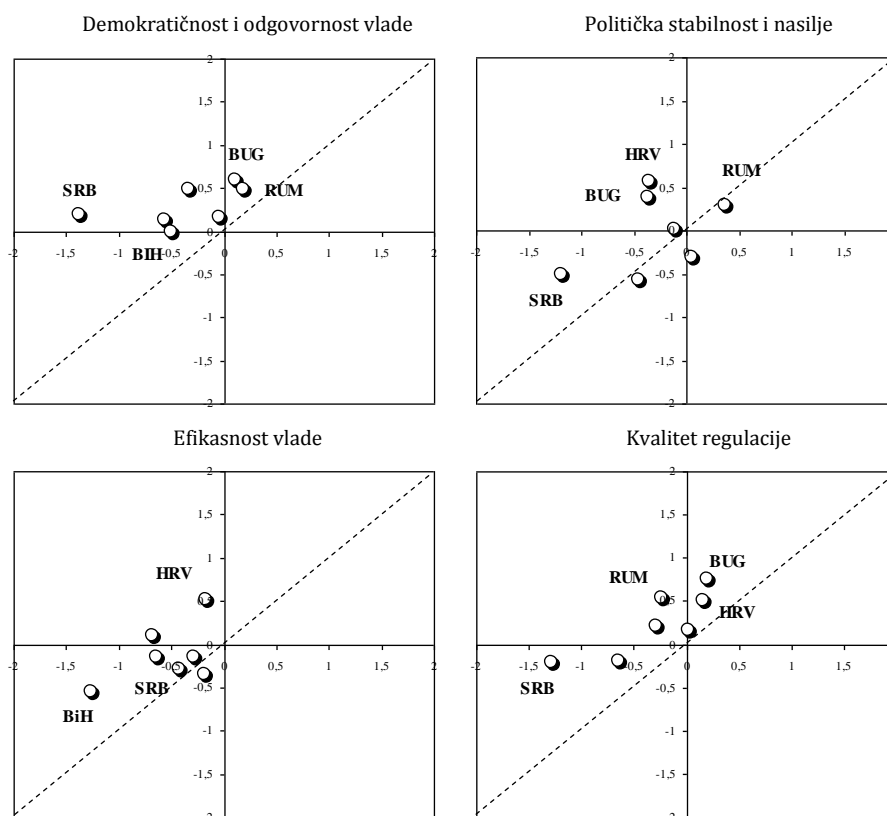
Demokratičnost i odgovornost vlade meri visinu političkih, građanskih i ljudskih prava. *Politička stabilnost i nasilje* je kombinacija pokazatelja verovatnoće destabilizacije ili rušenja vlade nezakonitim i/ili nasilnim sredstvima, uključujući i terorizam. *Efektivnost vlade* sjedinjuje kvalitet pružanja javnih usluga, kvalitet birokratije, kompetenciju državnih činovnika i njihovu nezavisnosti u pogledu političkih pritisaka, te kredibilnost same vlade, odnosno verovatnoću sprovođenja već donetih mera.

Kvalitet regulacije predstavlja analizu mera i politika, koje, s jedne strane, uključuju zastupljenost tzv. neprijateljskih-tržišnih politika, kao što su, kontrola cena ili neodgovarajuća supervizija banaka, a, s druge, osećaj prevelikog regulatornog opterećenja u oblastima spoljne trgovine i razvoja poslovanja. *Vladavina prava* se sastoji od pokazatelja stepena poverenja u postojeći pravni poredak. Uključuje percepciju pojedinca o stepenu kriminaliteta u zemlji, pravično suđenje i efikasno sprovođenje zakona i ugovora. Konačno, *kontrola korupcije* je mera visine korupcije, uobičajeno definisane kao namerno narušavanje principa nepristrasnosti pri donošenju odluka u cilju prisvajanja neke pogodnosti.

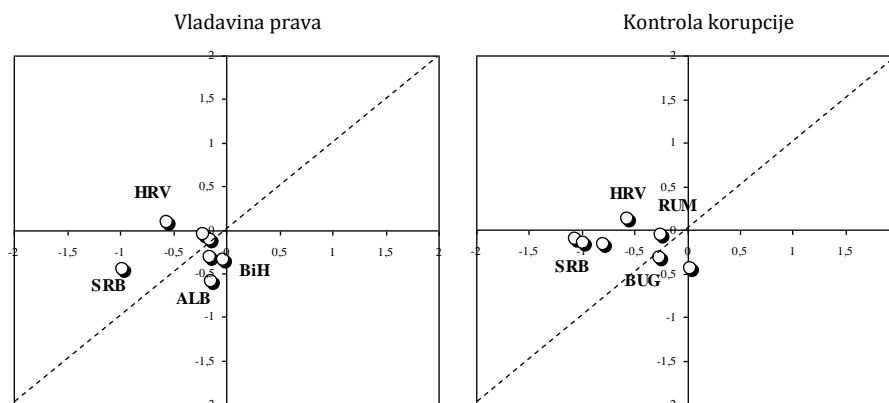
Uključuje male i velike oblike korupcije, kao i "zarobljavanje" države od strane elite i privatnih interesa.

U nastavku iznosimo najznačajnije rezultate kvaliteta državnog upravljanja u zemljama jugoistočne Evrope (JIE) u periodu 1996–2008, sa posebnim osvrtom na Srbiju. Naglašavamo da se, i pored visoko značajnih ocena, broj i kvalitet izvora podataka tokom godina menjao, te je neophodno zadržati i određenu dozu rezerve prilikom interpretacije rezultata⁴¹.

Slika 24. Pokazatelji kvaliteta javnog upravljanja u JIE 1996-2008



⁴¹ Da bi se izbegle eventualne nedoumice najbolje je proveriti vrednost standardne greške merenja koja je raspoloživa za sve indikatore javnog upravljanja.



Izvor: *Governance Matters 2009: Worldwide Governance Indicators 1996-2008, WBI*

Na slici je dat pregled promena svih šest indikatora državnog upravljanja u zemljama JIE u periodu 1996–2008. Na apscisi se nalaze vrednosti za 1996. godinu, a na ordinati vrednosti za 2008. godinu. Radi lakšeg uočavanja promena povučena je linija od 45 stepeni koja deli prvi i treći kvadrant na dva jednaka dela. Na taj način smo, s jedne strane, dobili zemlje koje su pozicionirane iznad linije i koje tokom posmatranog perioda beleže napredak, i, s druge, one koje su prema indikatorima kvaliteta javnog upravljanja nazadovale. Razdaljina vrednosti indikatora od linije od 45 stepeni označava intenzitet promene.

Vlade zemalja JIE u posmatranom periodu su u proseku ostvarile najveći napredak u domenu demokratičnosti i odgovornosti, kvaliteta regulacije i efikasnosti rada. Značajan napredak je primetan i u oblasti političke stabilnosti i nasilja, dok se indikator vladavine prava u ovom periodu nije bitnije promenio.

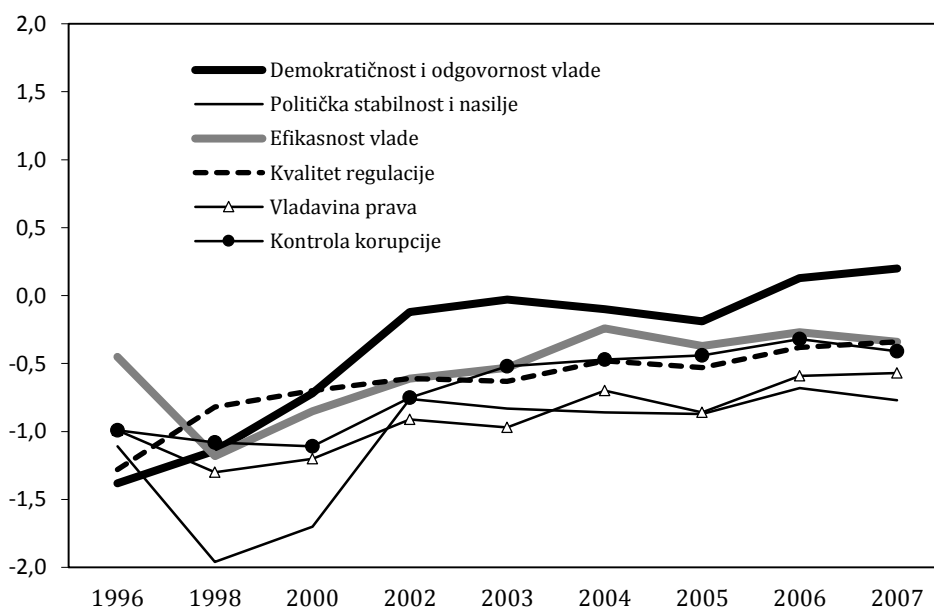
Posmatrano po zemljama najveći napredak beleži Srbija, i to ne samo među zemljama JIE, već i u regionu centralne i istočne Evrope. Slede Hrvatska i Bugarska. Usled nisko ocenjenih reformi u pogledu političke stabilnosti i nasilja Rumunija se našla tek na četvrtom mestu ispred Bosne i Hercegovine, kojoj osim ovoga, veliki problem predstavlja vladavina prava i borba protiv korupcije. Indikator demokratičnosti i odgovornosti vlade u periodu 1996–2008. najviše je porastao u Srbiji sa $-1,38$ na $0,19$, a to je istovremeno i najveći apsolutni porast nekog indikatora među posmatranim zemljama. Primetan je izuzetan napredak Hrvatske u domenu političke stabilnosti, jer je vrednost pomenutog indikatora povećana na $0,57$ u prošloj godini sa $-0,36$ u 1996. Dinamički posmatrano, Srbija je osetno popravila kvalitet regulacije, međutim vrednost ovog indikatora je i tokom 2008. ostala u

negativnoj zoni, što je generalno slučaj i sa svim ostalim indikatorima, izuzev demokratičnosti i odgovornosti vlade.

Najveće nazadovanje kvaliteta javnog upravljanja pokazuje Albanija, koja u proseku tokom 2008. u odnosu na 1996. beleži pad vrednosti posmatranih indikatora. Rezultat opredeljuje, pre svega, katastrofalno stanje u domenu kontrole korupcije i vladavine prava. Indikator političke stabilnosti i nasilja u Makedoniji je u 2006. smanjen na -0,34 sa 0,05 koliko je iznosio 1996. godine. Za utehu je podatak da se vrednost pomenutog indikatora lane malo popravila budući da je 2004. iznosila čak -1,04.

Kretanje vrednosti indikatora državnog upravljanja u periodu od 1996–2006. za Srbiju dato je na sledećem grafikonu.

Slika 25. Vrednost indikatora vladanja u Srbiji u izabranim godinama (vrednosti indikatora se kreću u rasponu od -2,5 do +2,5 poena)



Izvor: *Governance Matters 2009: Worldwide Governance Indicators 1996-2008*, WBI, Jun 2009.

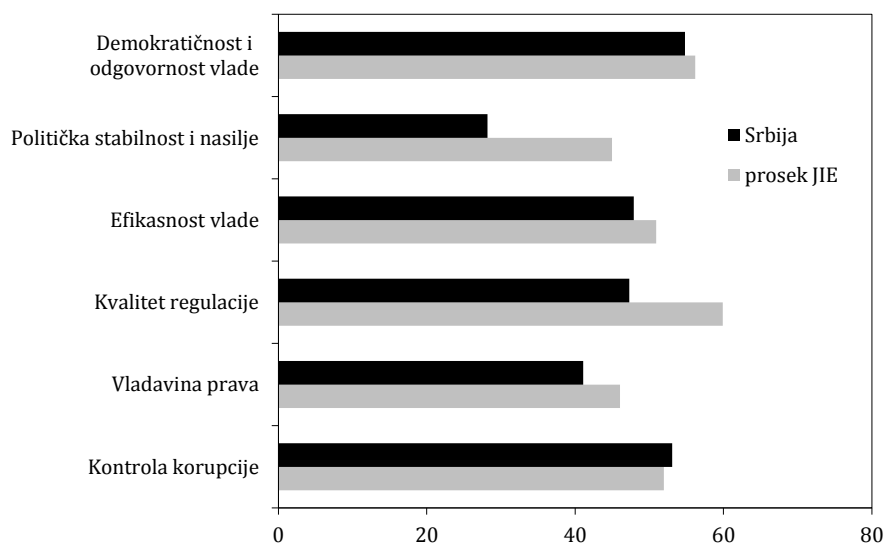
Srbija je u posmatranom periodu beležila snažan porast indikatora demokratičnosti i odgovornosti vlade, kao i indikatora kvaliteta regulacije, dok je tempo popravljanja ostalih indikatora bio sporiji. Vrlo malo je učinjeno na podizanju efikasnosti rada

same vlade; vrednost posmatranog indikatora je u 2008. bila čak i niža nego 2004. nakon čega u ovoj domenu beležimo stagnaciju.

Uprkos vidnom napretku, *apsolutna vrednost gotovo svih indikatora vladanja je bila izuzetno niska (izuzev demokratičnosti i odgovornosti vlade ostali su u negativnoj zoni). Zato smo bili pozicionirani na začelju regiona, u društvu sa BiH. Čak je i Albanija bila ispred nas. Makedonija je rangirana bolje, s tim da bismo Hrvatsku, Bugarsku i Rumuniju sa tadašnjim tempom reformi sustigli tek pred kraj sledeće decenije.*

Koliko su ove promene uticale na našu relativnu poziciju u regionu JIE najbolje se može videti na sledećem grafikonu, na kome je predstavljen procentni rang svakog pokazatelja vladanja. Procentni rang označava procenat zemalja sveta koje imaju vrednost indikatora manju od vrednosti u posmatranoj zemlji.

Slika 26. Uporedni prikaz rangiranosti kvaliteta vladanja u Srbiji u odnosu na prosek JIE u 2008. godini



Izvor: Governance Matters 2009: Worldwide Governance Indicators 1996-2008, WBI, Jun 2009.

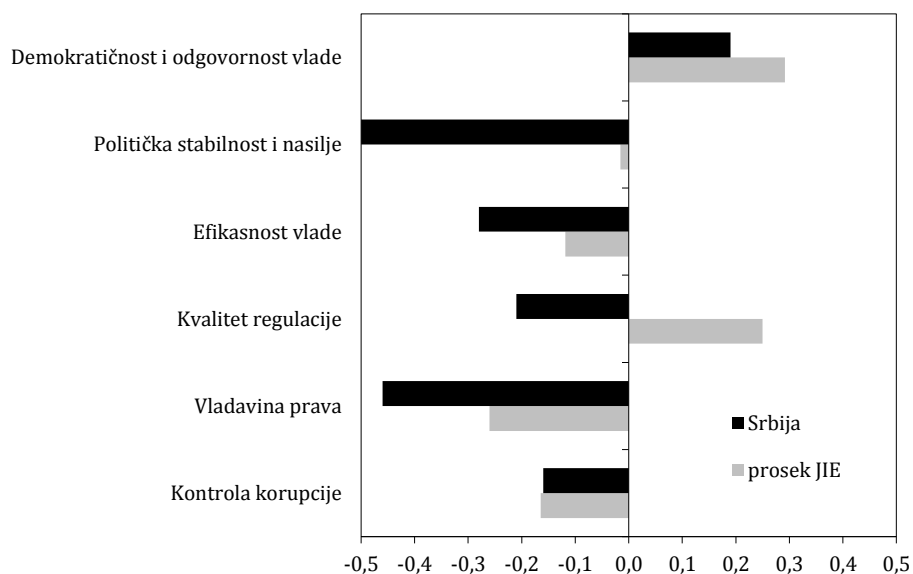
Srbija je po svim dimenzijama kvaliteta upravljanja, izuzimajući borbu protiv korupcije, u tom periodu rangirana daleko ispod proseka regiona. Pokazatelj političke stabilnosti i nasilja ocenjen je bolje nego kod 28,2 odsto zemalja sveta, a vladavina prava od 41,4 odsto. Drugim rečima, samo kod nešto više od ¼ od 213 zemalja i teritorija, koliko je obuhvaćeno ovim istraživanjem, postoji veća

opasnost od izbijanja političke nestabilnosti. Istovremeno, u Srbiji je ovaj indikator niži u odnosu na sve zemlje JIE.

Prema političkoj stabilnosti Srbija se nalazila jedva na nešto više od 60 odsto proseka zemalja JIE, a podnošljivim se može smatrati samo vrednost indikatora demokratičnosti i odgovornosti vlade i kontrola korupcije; jedino je po njima Srbija bila rangirana bolje od polovine zemalja u svetu (tačnije od 51,4 posto).

Alternativno, Srbiju u odnosu na okruženje možemo pozicionirati i uprosečavanjem apsolutnih vrednosti posmatranih indikatora (koristeći neponderisanu aritmetičku sredinu). U tom slučaju zaostajanje Srbije u pogledu dostignutog nivoa kvaliteta vladanja je naročito dolazilo do izražaja. Vidno je da je politička stabilnost u odnosu na region JIE od strane Svetske banke nisko ocenjena. Čini se da je u pogledu kvaliteta regulacije problem još izraženiji. Efikasnost rada vlade, kao i vladavina prava imaju takođe dvostruko niže ocene.

Slika 27. Uporedni prikaz vrednosti indikatora kvaliteta vladanja u Srbiji u odnosu na prosek zemalja JIE u 2008. godini



Izvor: *Governance Matters 2009: Worldwide Governance Indicators 1996-2008*, WBI, Jun 2009.

Da rezimiramo. Pitanje razvijenosti institucija može predstavljati determinantu od izuzetnog značaja za priliv SDI i ostvarenje visokih stopa rasta u ekonomije u tranziciji. Preduzeća iz razvijenih zemalja koja nastupaju na tržištima zemalja u

tranziciji usled nerazvijenosti institucija suočavala su se sa visokim troškovima privrednih operacija i transakcija, nedostatkom informacija o partnerima, nejasnom pravnom regulativom, nerazvijenim administrativnim i pravnim sistemom i korupcijom – dakle, negativnim faktorima, koji nisu praksa u razvijenim ekonomijama. Sve ovo je uvećavalo njihove troškove, izražene u vremenu i novcu i otežava poslovanje. U skladu s tim, razvoj od politizovane, kontrolne, trome, i neefikasne ka profesionalnoj, efikasnoj i servisnoj upravi se nametao kao prioritetni reformski zadatak, koji podrazumeva i reformu institucija, procedura i kadrova radi boljeg kreiranja politike i zadovoljavanja zahteva klijenata.

Analiza kvaliteta javnog upravljanja u Srbiji pokazala je da je uprkos osetnom pomaku u odnosu na vreme Miloševićevog režima do 2009. zaostatak ostao značajan, ne samo za zemljama EU, već i za prosekom regiona JIE.

Nalaz je dobar odgovor na pitanje zašto Srbija u tom periodu nije bila na radaru stranim greenfield investitorima, zašto su početni uspesi uspostavljanja makroekonomske stabilnosti već u prvoj godini naleta krize bili na „staklenim nogama“ i zašto nije bilo moguće dugoročnije stvoriti povoljan poslovni ambijent koji bi stimulisao rast i razvoj domaće privrede. Nerešen status Kosova i Metohije je uvek bio izgovor za loše ocenjen indikator političke stabilnosti i nasilja, ali da li postoji iole logično opravdanje niske vrednosti ostalih pokazatelja vladanja?

Nasuprot tome, sve Vlade, od petooktobarskih promena do 2009. signalizirale su da su svesne izuzetne važnosti koju nosi reforma državne uprave. Oktobra 2004. je usvojena i *Strategija reforme državne uprave u Republici Srbiji*, u kojoj su postavljeni ključni ciljevi kojima država teži u pogledu: izgradnje demokratske države zasnovane na vladavini prava, odgovornosti, javnosti, ekonomičnosti i efikasnosti, odnosno izgradnji državne uprave usmerene ka građanima, koja je sposobna da građanima i privatnom sektoru pruži visok kvalitet usluga uz razume troškove⁴². Reforma državne uprave podržana je i novim zakonodavnim okvirom za uređenje i funkcionisanje uprave, preduzimanje mera na izgradnji racionalne uprave, uvođenja novih sistema upravljanja i pojednostavljenje administrativnih procedura⁴³. Reforma je trebalo da omogući decentralizaciju vlasti, fiskalnu

⁴² Kovač, M., Nikolić, I., Pavlović, M. (2005). Konkurentnost države kao faktor privlačenja stranih direktnih investicija, *Industrija*, vol. 33, br. 2-3, ISSN 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd, str. 89-101

⁴³ U oblasti državne uprave donet je u tom periodu set novih zakona: Zakon o Vladi, Zakon o državnoj upravi, Zakon o državnim službenicima, Zakon o Zaštitniku građana, Zakon o sprečavanju sukoba interesa pri vršenju javnih

decentralizaciju, izgradnju profesionalne i depolitizovane državne uprave, uspostavljanje novog organizacionog i upravljačkog okvira. Uz to i racionalizaciju državne uprave, uvođenje informacionih tehnologija i definisanje kontrolnih mehanizama rada državne uprave.

Iz prethodno posmatranih indikatora, može se primetiti da je reforma donela određeni boljitak, ali znatno manje od polaznih očekivanja. Pokazalo se da su jedno želje (vrlo često i načelne), a sasvim drugo njihova realizacija. Istina da je Vlada u tom periodu donela niz novih zakona u cilju reformisanja ove oblasti, ali u njihovom sprovođenju javljale su se teškoće. To se može potkrepiti s nekoliko primera, počev od selektivnog poštovanja Zakona od dostupnosti informacija od javnog značaja, pa nadalje. Sticao se utisak da nije postojala jasno izražena spremnost da se sistematski prati njihova implementacija. Drugo, dešavalo se da su zakoni međusobno neusaglašeni, dok su pojedini članovi ne samo konfliktni već i sročeni na način koji onemogućava njihovu praktičnu primenu. Treće, čini se da su reforme bile usmerene samo na puko zadovoljavanje nametnutih standarda u procesu pridruživanja EU. Reforme potrebne zbog domaćih zakona bile su manje bitne. Za sve ovo, naravno, bio je potreba i dubinski screening domaćih propisa i snažna i iskrena politička volja. Lek za potonji problem pronađen je u inicijativi „Giljotina propisa“, ali njegovi efekti su ostali magloviti. Četvrto, ekonomska kriza je poslužila kao paravan za donošenje kontroverznih zakona (Zakon o informisanju, Zakon o prostornom planiranju i izgradnji...) koji su, po mnogo čemu, bili problematični i koji su nas vrtili unazad.

Imajući u vidu prethodno navedeno, ali i imperativ države da pred MMF izade sa sveobuhvatnim, konzistentnim i dugoročno održivim konceptom reformi javnog sektora, ova analiza je okončana jednom opštom konstatacijom. Zemlja koja ne uspostavi vladavinu prava i ne podigne kvalitet regulacije, koja se ne može rešiti političke nestabilnosti – ne može računati na progres. Svakako, treba biti svestan i ograničenja da je «poboljšanje efikasnosti i efektivnosti rada državne administracije i obezbeđivanje uslova za vladavinu prava i suzbijanje korupcije nerealno očekivati na kratke staze u sredinama koje su godinama bile opterećene pogrešnim poslovnim i političkim praksama».

funkcija, Zakon o dostupnosti informacija od javnog značaja, Zakon o elektronskom potpisu, Zakon o javnim agencijama i Zakon o platama državnih službenika i nameštenika.

Kako sa manje uraditi više u osnovnom obrazovanju?

U junu 2009. Svetska banka objavljuje studiju pod nazivom „Srbija: Kako sa manje uraditi više⁴⁴“, sa intrigantnim i provokativnim predlozima. Neki od njih, za Vladu Republike Srbije "preko noći" postaju aksiom koji će iznova prestrojiti reformu javnog sektora. Ocena različitih reformskih predloga izneta je već u letnjem dvobroju MAT-a (br. 178-179), naročito onih koji se tiču sektora obrazovanja.

Stručnjaci Svetske banke konstatovali su da su uprkos dostignutom nivou rashoda za obrazovanje (oko 5% BDP-a) rezultati našeg obrazovnog sistema razočaravajući. Broj učenika koji upisuje i završava srednju školu, ali i kvalitet znanja (meren podprosečnim rezultatima PISA testa u odnosu na zemlje OECD-a i okruženja) je loš. Najveći deo utrošenih sredstava odlazi na plate zaposlenih (više od 4% BDP-a). Pritom, postoje mogućnosti za značajne uštede i njih treba usmeriti, pre svega, ka smanjenju nastavnog osoblja, posebno, u osnovnom obrazovanju.

U odnosu na nivo učenika, Srbija, prema proceni Svetske banke, ima previše nastavnika!

Dakle, Svetska banka je rešenje videla u racionalizaciji i optimizaciji mreže škola, odnosno otpuštanju prekobrojnih nastavnika, čime bi se smanjila masa isplaćenih zarada, pa samim tim, i ukupni izdaci.

U MAT-u sam tim povodom napisao sledeće:

Redukcija plata može doneti „neke“ uštede, međutim za čvršće zaključke je potrebna mnogo bolja statistika, te stoga, u tom trenutku, nema validnih dokaza da su plate više od onoga što je potrebno da se privuče i zadrži kvalifikovano osoblje. Niti postoji bilo kakav dokaz za suprotno, tj. da plate mogu biti spuštene, bez novog stvaranja problema u vezi sa dopunom i zapošljavanjem.

Nivo i dinamiku plata, na primer, u osnovnom obrazovanju za veliki broj zemalja u tom periodu bilo je moguće pratiti iz publikaciji „Cene i zarade⁴⁵“ koju od 1970.

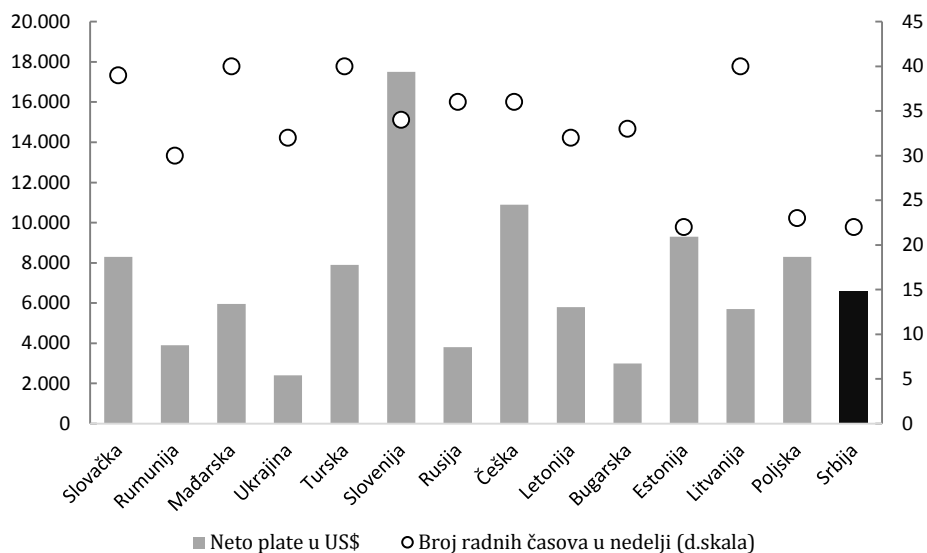
⁴⁴ *Serbia: Doing More with Less – Addressing the Fiscal Crisis by Increasing Public Sector Productivity*, World Bank, Report No.48620-YF, jun 2009. p.99

⁴⁵ *Prices and Earnings – A comparison of purchasing power around the globe / 2009 edition*, UBS.

redovno objavljivala najveća švajcarska banka UBS. Na grafikonu dat je godišnji iznos neto plate u US\$ i prosečno nedeljno angažovanje nastavnog osoblja u osnovnom obrazovanju u izabranim zemljama u tranziciji. Presek je napravljen za period aprila-maj 2008. godine.

Jasno je da je plata nastavnog osoblja u osnovnom obrazovanju u Srbiji na nivou proseka zemalja u tranziciji, ali za razliku od kolega iz susednih zemalja nastavnici u Srbiji do nje stižu sa manje rada.

Slika 28. Godišnja neto plata u US\$ i broj radnih časova u nedelji nastavnika u osnovnom obrazovanju u 2009.



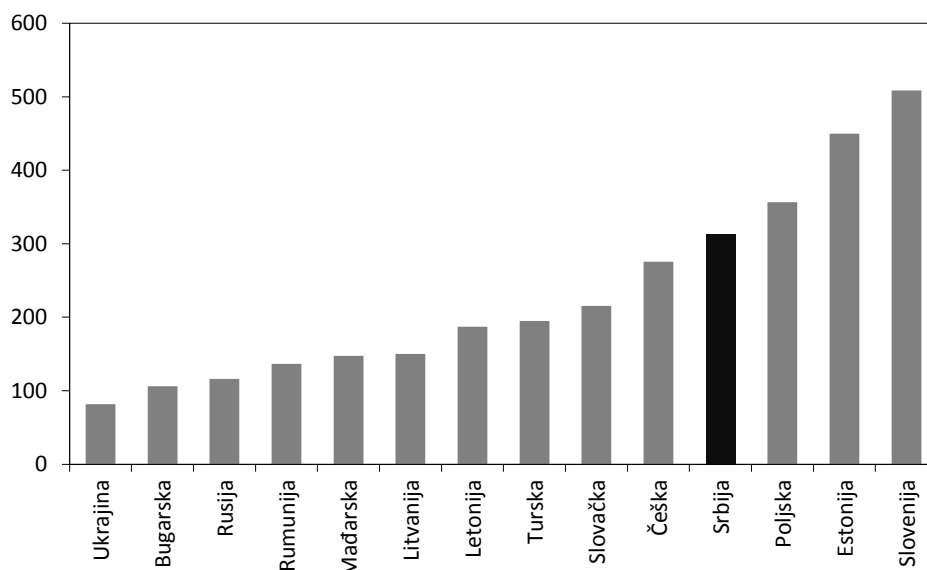
Izvor: *Prices and Earnings*, UBS, 2009. edition; za Srbiju, kalkulacija autora

Pun fond časova, koji je kod nas i sinonim za fizičko prisistvo nastavnika u školi, zajedno sa dopunskom nastavom jedva da prelazi 20 časova nedeljno. Sličnu praksu od posmatranih zemalja imale su jedino Estonija i Poljska. Posebno napominjemo da je uobičajeno radno vreme nastavnika u osnovnom obrazovanju u zemljama EU, takođe u proseku, između 35 i 40 časova nedeljno.

Stavljajući u odnos prethodna dva parametra, dobijamo vrednost koeficijenta jediničnih troškova rada nastavnog osoblja. Možemo uočiti da je iznos plate po angažovanom času rada u Srbiji u samom vrhu grupe posmatranih zemalja. Ovom prilikom apstrahujemo zaključak Svetske banke u pogledu kvaliteta nastave,

odnosno autputa njihovog rada. Posmatramo, dakle, samo fizičko angažovanje nastavnika.

Slika 29. Odnos godišnje neto plate u US\$ i broja radnih časova u nedelji nastavnika u osnovnom obrazovanju u 2009.

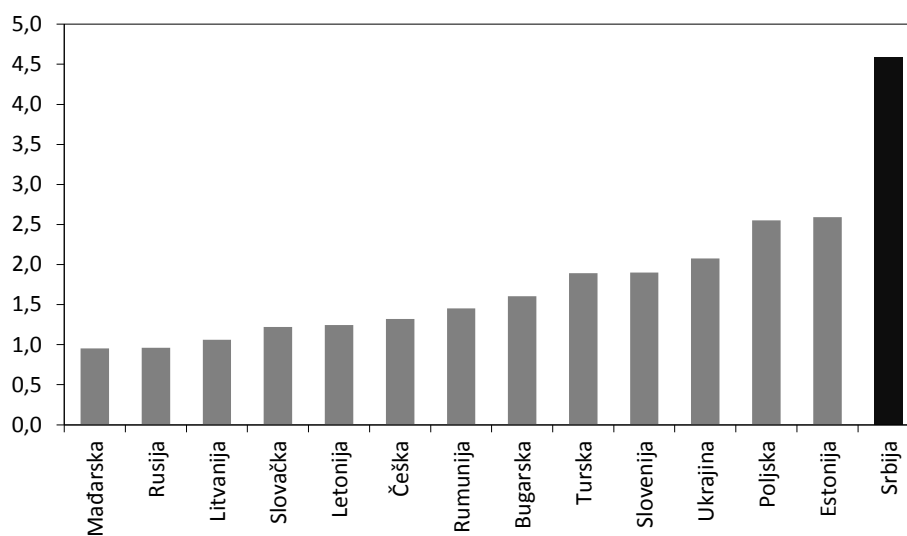


Izvor: kalkulacija autora

Ipak, konačni sud da li je pomenuti iznos visok ili ne, možemo dati tek kada ga stavimo u odnos sa kapacitetom privrede koja podnosi takav teret. Stoga ga uparujemo sa vrednošću bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika. Rezultati su dati na sledećem grafikonu.

Nedvosmisleno se pokazuje da je iznos troškova za plate nastavnog osoblja u Srbiji, na postojećem nivou privredne aktivnosti, neodrživ. Stoga se mora smanjiti broj nastavnika, što svakako znači veće angažovanje preostalog kontingenta zaposlenih, odnosno njihovu veću produktivnost rada. Alternativa može biti i nominalno smanjivanje prosečnih plata.

Slika 30. Udeo godišnjeg utroška za plate nastavnog osoblja u osnovnom obrazovanju po radnim času u BDP-u per capita u %



Izvor: *Prices and Earnings*, UBS, 2009. edition; kalkulacija autora

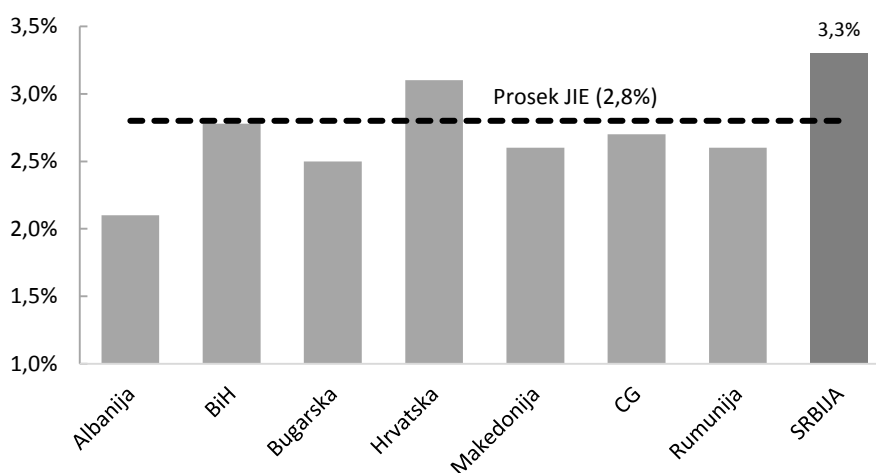
Opisani problemi u sektoru obrazovanja mogu poslužiti kao paradigma javnog sektora Srbije. Jedina razlika je u tome što zaposlene u ovom sektoru okuplja jedan od najmoćnijih sindikata u zemlji, koji će se vrlo brzo naći nasuprot krhke i neodlučne vlade. U takvom odnosu snaga ishod pomenute reforme je krajnje neizvestan. Na kratak rok verovatno i nemoguć. Zato, ukoliko se ozbiljno pristupi rešavanju problema značajne uštede bismo osetili tek sredinom naredne decenije.

Visok rast zarada potkopavao je stabilnost

Dinamičan rast plata u Srbiji često potiče od želje političara da se dopadnu biračima, bez ozbira na cenu i probleme. Kada je reč o dinamici (ukupnih) zarada koja se inicira iz javnog sektora, treba upozoriti na činjenicu da je rast prosečnih zarada u zemljama jugoistočne Evrope (JIE) od 2001. do 2005. bio najbrži u Srbiji – i da to ni približno nije bilo poduprto odnosima u rastu BDP-a. Rezultat je: učešće mase zarada u BDP-u u Srbiji je najveće. Takva dinamika zarada ugrožava relativnu konkurentnost i destimuliše strane direktne investicije (MAT 152, jun 2007. godine).

S obzirom na stope privrednog rasta u svetu, i u zemljama JIE posebno, poboljšanje pozicije Srbije u pogledu razvijenosti zahteva znatno ubrzanje rasta BDP-a i odgovarajuće povećanje udela investicija koje će takav rast obezbediti! Troškovi rada mogli bi postati glavna kočnica takvom ishodu⁴⁶.

Slika 31. Učešće mesečne mase zarada u BDP-u zemalja JIE (mesečni prosek u prvom kvartalu 2007. prema godišnjem BDP-u 2006.)



Izvor: kalkulacija autora na bazi podataka Evrostata

Upravo je ta 2007. godina – isticali smo to više puta u MAT-u – u pogledu ekonomske politike bila izgubljena u izbornom interregnumu. Cena je plaćena

⁴⁶ Nikolić, I. (2005). Restrukturiranje javnih preduzeća, Industrija, vol. 33, br. 4, ISSN 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd, str. 79-88

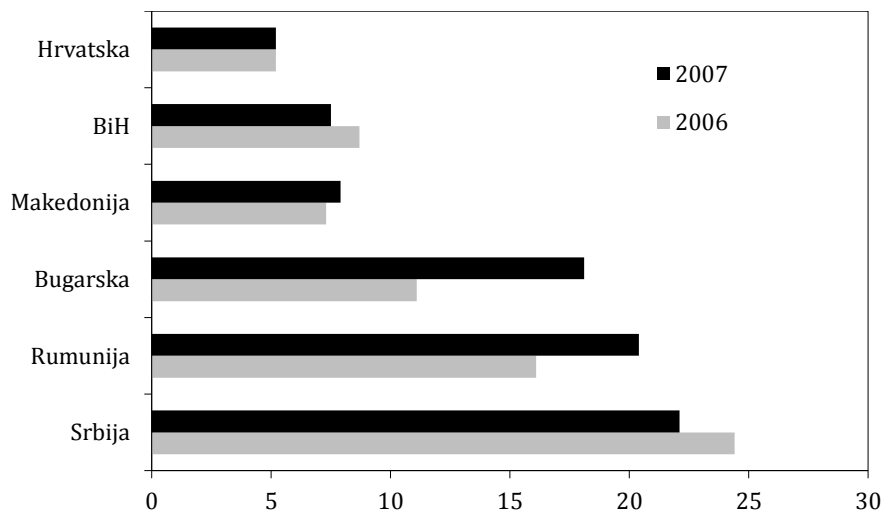
povećanjem deficita tekućeg platnog bilansa i njegovog udela u BDP-u. Takva politika je bila moguća na kratak rok, ali ne dugoročno, tim više kada se veliki deo povećanja deficita usmerava na potrošnju. To zahteva oštre restrikcije u javnoj potrošnji u narednim godinama. Udeo tekućih budžetskih rashoda u BDP-u morao bi da se smanji za 2–3 procentna poena, što će biti teško kada se ima u vidu da će dalje povećavanje zarada u 2007. godini ponovo opredeliti prenos njihovog preterano visokog nivoa u narednu. Ne bi bilo dobro da to učini inflacija; ona, kao i nedovoljan udeo investicija u BDP-u, na iole duži rok vodi usporavanju privrednog rasta.

Problem je iznova apostrofirano sredinom 2008. i u MAT-u br. 165/166.

Srbija se, zaista, u drugom petogodu prve decenije ovog veka svrstavala u red zemalja sa najdinamičnijim rastom zarada, posmatrano kako u nominalnom, tako i u realnom izrazu.

U 2007. prosečna neto zarada u Srbiji nominalno je međugodišnje povećana za 22,1% i to je posle Letonije (32,3%) bila najveća stopa rasta u Evropi.

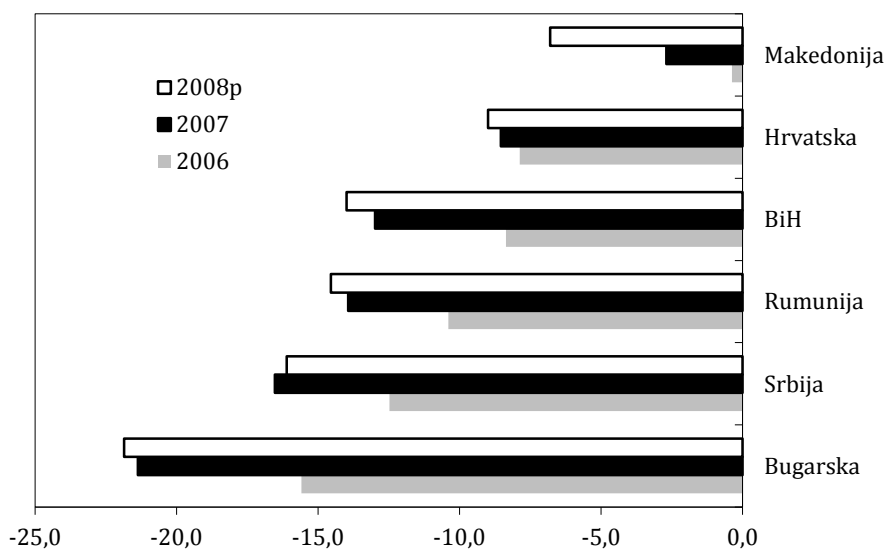
Slika 32. Nominalni godišnji rast prosečnih neto zarada u zemljama JIE



Izvor: *ibidem*

Ukoliko u obračun uključimo inflaciju, dobijamo da je prosečna neto zarada u Srbiji tokom 2007. godine realno uvećana za 14,1% što je četvrti rezultat u Evropi (rekorder je tada bila Letonija 19,9%, slede Litvanija sa 17,7% i Rumunija sa 14,8%). Dinamičan rast je nastavljen i naredne godine.

Slika 33. Udeo deficita tekućeg bilansa u BDP-u, u procentima



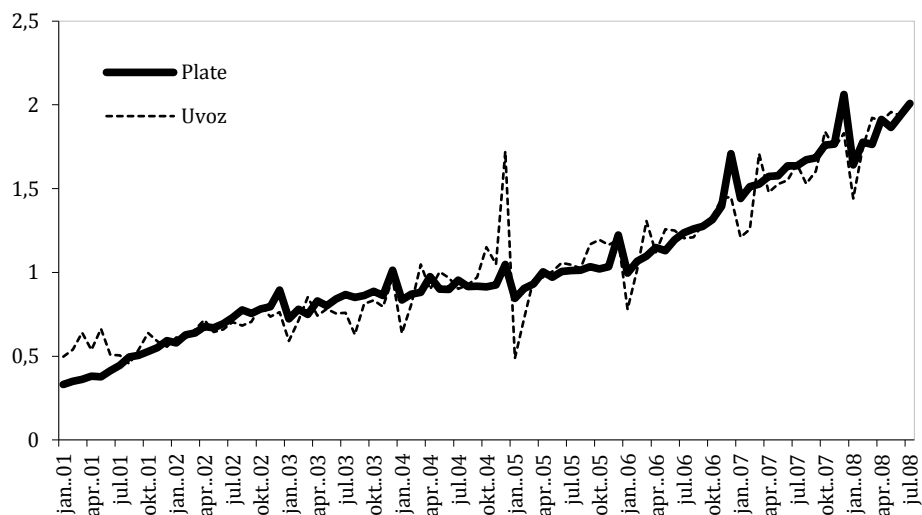
Izvor: *ibidem*

Prosečna neto zarada (zarada bez poreza i doprinosa) u Republici Srbiji, isplaćena u periodu januar-jul 2008. godine u odnosu na prosečnu neto zaradu u istom periodu 2007. nominalno je bila veća za 19,5%.

Usled bržeg rasta cena u 2008. u odnosu na prethodnu godinu postepeno je jenjavao realni rast koji je u ovom periodu sveden na 4,1%. Međutim brinuo je porast zarada izražen u evrima. Snažna aprecijacija dinara u julu mesecu uvećala je nivo prosečne neto zarade na 420 evra (veće su bile samo u decembru 2007. godine, 433 evra) uz međugodišnju stopu rasta od preko 23%.

Refleksija ovoga bilo je širenje spoljnotrgovinskog jaza - uvozna tražnja je eskalirala, uprkos realnom smanjenju zarada, dok je ovakav zaljučak registrovan i u platnom bilansu (pri pomenutoj dinamici uvoza deficit spoljnotrgovinske razmene sredinom 2008. procenjivali smo da bi te godine mogao preći 8 milijardi evra - zaista 2008. smo završili sa neverovatnim spoljnotrgovinskom minusom od 8,2 milijarde evra).

Slika 34. Međuzavisnost robnog uvoza i zarada izraženih u evrima u Srbiji, (2005=1)



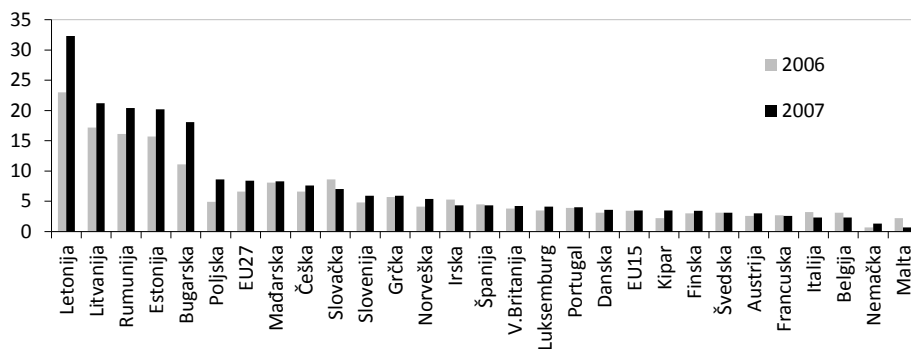
Izvor: kalkulacija autora na bazi podataka RZS

Regresivna povezanost dinamike uvoza i zarada je uočljiva i bez detaljnijih ekonometrijskih aproksimacija. Nema dileme da sve zemlje koje beleže brži rast zarada od produktivnosti narušavaju svoju konkurentnost, a samim tim i platnobilansnu poziciju preko produblivanja deficita u bilansu tekućih transakcija. S druge strane, očigledno je da je dodatna inostrana ponuda bila nedovoljna da zadovolji visoku domaću tražnju s obzirom na to da sve zemlje s natprosečnim rastom zarada kubure i sa visokom inflacijom.

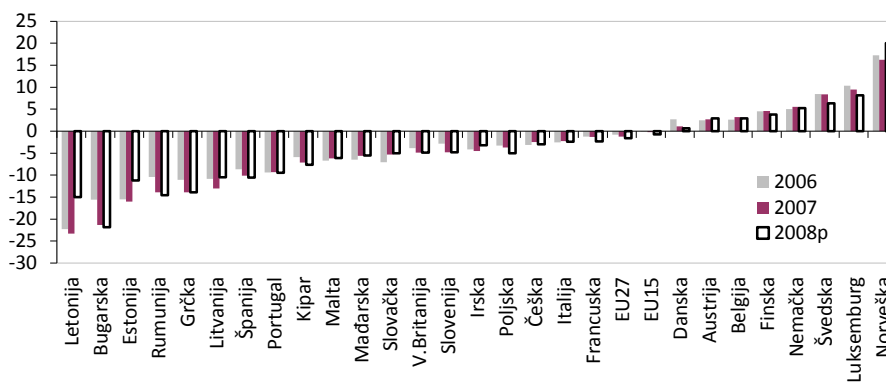
Dokaz prethodne hipoteze nalazimo i među zemljama EU.

Kao što se vidi na narednim grafikonima nadprosečni rast zarada nosi sa sobom bez izuzetka visok deficit tekućeg bilansa. Zanimljivo je da su zemlje EU sa dvocifrenim nominalnim porastom zarada u u tom periodu zabeležile i dvocifreni udeo deficita tekućeg bilansa u BDP-u. Ovo je bilo naročito izraženo u novopridruženim članicama, zemljama baltičkog regiona (Letonija, Litvanija i Estonija), Rumuniji i Bugarskoj.

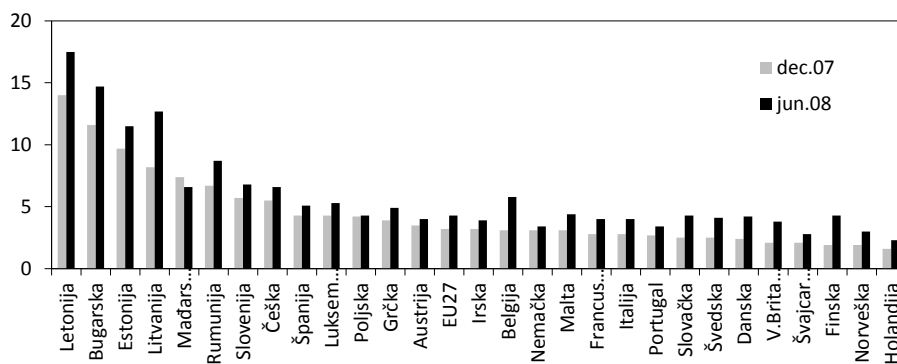
Slika 35. Nominalni godišnji rast prosečnih zarada u zemljama EU



Slika 36. Udeo deficita tekućeg bilansa u BDP-u u zemljama EU



Slika 37. Međugodišnji rast potrošačkih cena



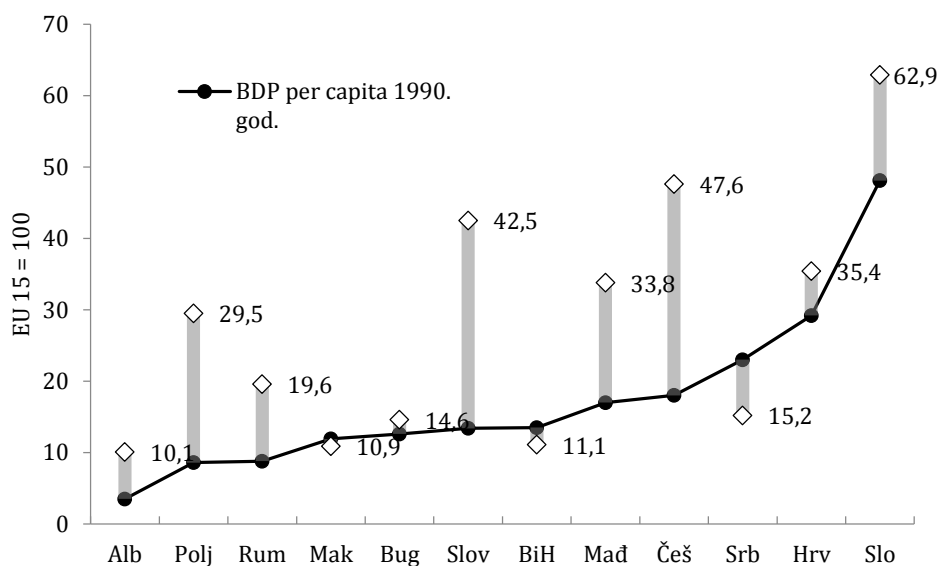
Izvor: EUROSTAT; kalkulacija autora

Standard građana Srbije nakon prve decenije reformi

Sticajem okolnosti promocija MAT-a br. 191 pala je na desetogodišnjicu petooktobarskih promena. Zgodna prilika za sumiranje nekoliko ekonomskih dostignuća:

- Srbija ni posle gotovo dve decenije tranzije nije uspela da izađe iz razvojnog ponora u koji zapada tokom devedesetih godina prošlog veka. U regionu jugoistočne Evrope, po tom osnovu, može da nam parira jedino BiH. Čak se i Makedonoja tokom 2009. godine posmatrano po nivou BDP-a po stanovniku u tekućim cenama približila startnoj poziciji iz 1990.
- Srbiji će prema postojećem tempu rasta za dostizanje relativnog nivoa razvijenosti iz 1990. godine morati da čeka još najmanje desetak godina;

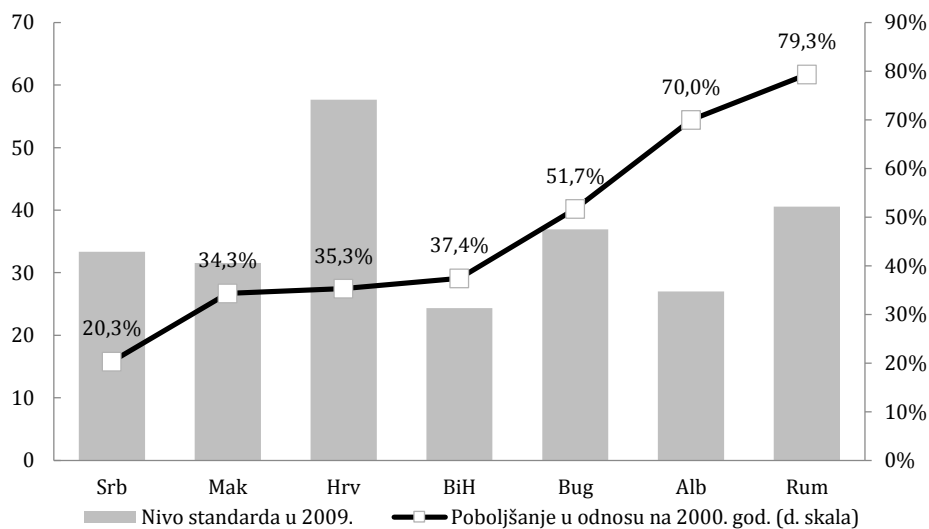
Slika 38. Bruto domaći proizvod po stanovniku u 1990. i 2009. godini (tekuće cene, EU15=100)



Izvor: kalkulacija autora na bazi EUROSTAT;-a

- Od posmatranih zemalja u tranziciji Slovenija prednjači u razvijenosti. Slede Češka, Slovačka i Poljska;
- Odgovor na pitanje da li se u Srbiji trenutno živi bolje nego 2000. godine može se pronaći na drugom grafikonu? Standard građana Srbije je 2009. (meren paritetom kupovne snage) bio za oko 20% veći nego 2000-te godine i u tom trenutku je iznosio 33% proseka EU-15, odnosno 37% proseka EU-27;
- Međutim, zabeleženi tempo rasta životnog standarda je istovremeno i najniži od svih posmatranih zemalja u regionu. U tom smislu, Srbiji rast BDP-a koji je generisala tokom prethodne decenije ne obezbeđuje čak ni održavanje zatečene relativne pozicije prema drugim zemljama u okruženju iz 2000. godine. Drugim rečima, sustižu nas i oni koji su ranije bili daleko nerazvijeniji od nas;

Slika 39. Standard stanovništva zemalja JIE u 2009. i promena u odnosu na 2000. (BDP po stanovniku meren paritetom kupovne snage, EU15=100)



Izvor: podaci MMF-a i EUROSTAT-a; kalkulacija autora

- Da zlo bude veće, svetska ekonomska kriza je razotkrila da dosadašnji model privrednog rasta i razvoja Srbije nije održiv i da se temeljno mora menjati.

- U Srbiji više neće moći da funkcioniše model u kome je osetno brži rast unutrašnje tražnje od rasta BDP-a omogućavan rastućim udelom deficita tekućih transakcija u BDP-u. S obzirom na presušivanje privatizacionih prihoda i ograničenih mogućnosti daljeg prekomernog zaduživanja u inostranstvu, moramo se okrenuti novom modelu privrednog rasta i razvoja koji je proinvesticiono i izvozno orijentisan.
- U narednih tri do pet godina dominacija rasta potrošnje mora biti zamenjena dominacijom rasta investicija, a da bi se tek nakon ovog perioda stvorili uslovi za brži i istovremeno održivi rast standarda stanovništva.
- Alternativno rešenje nažalost ne postoji. Svaki drugi „razvojni“ scenario koji bi u fokusu imao „populističke“ mere Srbiju vodi u katastrofu!

Multilateralna kompenzacija kao izlazna strategija za nelikvidna preduzeća

Problem nelikvidnosti u Srbiji se krajem prve decenije ovog veka zaoštrio pod udarom negativnih efekata globalne finansijske krize. Uprkos tome, mišljenja o njegovim dimenzijama, uzrocima i mogućim rešenjima među ekonomistima bila su suprotstavljena. Problem nelikvidnosti se nametnuo kao bitna tema i nakon završenih pregovora o šestoj reviziji aranžmana sa MMF-om (novembar 2010. godine) - naročito, obavezujuća multilateralna kompenzacija, kao spasonosna alternativa za mnoga privredna društva. Imajući u vidu da je Ministarstvo ekonomije pripremalo propis koji bi trebalo da reši problem, a koji se, pak, prema novinskim napisima, pretežno oslanja na ideju multilateralne kompenzacije, u ovoj analizi želja je bila da se naglasi *iskustvo hrvatske privrede u rešavanju pomenutog problema*, a koje su trojica autora –Vilimir Šonje, Michael Faulend i Vedran Šošić – detaljno obradili u studiji “Nelikvidnost: razotkrivanje tajne”, sada već davne 2001. godine.

Šta pojam nelikvidnosti u suštini označava? Naime, rast broja preduzeća koja ne isplaćuju svoje obaveze na vreme, nije mera nelikvidnosti, već pre svega nesolventnosti. Nelikvidnost je u samo segment problema, koji se odnosi na nepodmirene obaveze koje su dospеле na naplatu, ali će biti plaćene sa zakašnjenjem. Dakle, odnosi se samo na zakasnela plaćanja. Stoga se implicitno može zaključiti da je nelikvidnost, koja se manifestuje u relativno velikom kašnjenju plaćanja obaveza u dogovorenom roku, zapravo rezultat racionalnih odluka preduzetnika (apstrahujući u ovom trenutku državu) u pogledu strukture izvora finansiranja. Sledstveno, problem se mora rešavati delovanjem na podsticaje promene njihovog ponašanja, zašta je neophodno promeniti insitucionalno okruženje putem institucionalnih reformi.

Pokušaji rešavanja problema nelikvidnosti netržišnim metodama, poput monetarne ekspanzije problem mogu rešiti samo prividno i u kratkom roku.

Zašto opcija obavezujuće multilateralne kompenzacije ne daje rezultate?

Pre svega, već pri najavi njihovog sprovođenja iskustvo pokazuje da preduzeća pokušavaju da se što bolje pozicioniraju, kako bi za sebe izvukli veću korist. U tom smislu, neto poverioci pokušavaju da kreiraju nove dugove, dok preduzeća, neto dužnici, kreću s odobravanjem većih trgovinskih kredita drugim preduzećima. Rezultat mogućih podsticaja koje daju multilateralne kompenzacije zato nije

smanjivanje, nego povećanje međusobno odobrenim trgovinskog kredita. Krajnji efekat je odčigledno suprotan od željenog.

Povrh toga, multilateralna kompenzacija stvara problem moralnog hazarda, jer nakon jednog kruga kompenzacija preduzeća od kreatora ekonomske politike očekuju da će i u budućnosti monetizovati njihova međusobna potraživanja. Multilateralnu kompenzaciju možemo izjednačiti sa monetizacijom potraživanja, premda se međusobna potraživanja koja nemaju karakter novca u tom slučaju koriste u njegovoj funkciji. Time se generišu nepoželjni makroekonomski efekti. Jednokratno se povećava brzina opticaja novca što implicira rast cena brži nego što bi bilo moguće s obzirom na monetarne agregate. S druge strane, treba imati u vidu da se putem multilateralne kompenzacije i deo zakasnelih potraživanja koja bi vrlo brzo bila naplaćena, prebija s lošim dugovima koje poverioci nikada ne bi naplatili. Na taj način se vrši redistribucija resursa od preduzeća koja posluju s relativno solidnim poslovnim partnerima ka onima nad čijim bi poslovnim partnerima trebalo sprovesti stečajni postupak. Drugim rečima, prebijanjem se nominalno izjednačavaju dugovanja i potraživanja koja na tržištu imaju bitno različite vrednosti, što je još jedna kazna dobrima i priznanje lošima.

Nešto bolje rešenje je "tržišna varijanta" obaveznih multilateralnih kompenzacija koja znači prisilnu "sekjuritizaciju" međusobnih potraživanja (pretvaranjem potraživanja u vrednosni papir) preduzeća i omogućavanje njihove kupoprodaje na tržištu, odnosno njihovog korišćenja za pokrivanje dugova preduzeća na koja glase. U tom slučaju se izbegava problem moralnog hazarda, a približavamo se i tržišnijem vrednovanju međusobnih potraživanja. Ali, nedostatak ove opcije je što mogućnost direktnog plaćanja dugovanja poveriocu dugom koji je on sam izdao ne rešava problem monetizacije potraživanja. Dalje, mogućnost trgovanja tom vrstom potraživanja eliminiše deo aktivnosti bankarskog sistema čime se delimično pogoršava stanje njegove likvidnosti. Ostaje otvoreno i pitanje efikasnosti takvog tržišta premda svi koji na njemu deluju nemaju iste informacije te bi oni sa povlašćenim informacijama verovatno profitirali na račun onih koji te informacije ne bi posedovali.

U Srbiji se zato reforma institucija, najpre, nameće kao imperativ, iako ona direktno ne rešava problem nelikvidnosti, ali će svakako uspostavljanje tržišne privrede doprineti njenom rešavanju⁴⁷.

⁴⁷ Nikolić, I., Vučković, V., Živković, B. (2011). STANJE NELIKVIDNOSTI I ANALIZA PREDLOGA ZAKONA O SPORAZUMNOM FINANSIJSKOM RESTRUKTURIRANJU

Kao prvo, najbitniji preduslov izlaska iz problema je uspostavljanje finansijske discipline. Poslovanje države, bilo preko budžeta bilo kroz javna preduzeća, mora biti transparentno i operativno u meri koja bi onemogućavala "nevidljivo" kreiranje nepodmirenih državnih obaveza.

Drugo, u procesu uređivanja državnih finansija nužno je započeti i proces izjednačavanja statusa države sa statustom pojedinačnog preduzeća. Poznato je da država ima automatske mehanizme naplate poreza i doprinosa. Štaviše, njihovo plaćanje ima prednost nad ostalim plaćanjima. U tom smislu, država ima privilegovan položaj pred ostalim učesnicima u tržišnoj utakmici.

Država, dalje, na sva svoja potraživanja koja su dospela, a nisu plaćena, prema ostatku privrede zaračunava zateznu kamatu. Privredna društva su lišena ovog prava. Radi stvaranja podsticajnog tržišnog okruženja nameće se potreba za izjednačavanjem položaja svih učesnika na tržištu što bi značilo i da se zatezna kamata mora obračunavati svima, pa tako i državi. Treba spomenuti i predlog, koji se može čuti i od nekih naših političara, za preispitivanje sistema naplate PDV-a i uvođenja plaćanja tek po "realizaciji".

Treće, sudstvo treba reformisati u pravcu efikasne zaštite poverilaca, jer je dosadašnja implicitna zaštita dužnika bila značajan faktor generisanja nelikvidnosti.

Nužno je započeti i ubrzani proces usklađivanja neformalnih sa formalnim institucijama (koje su već po sadašnjim propisima dobrim delom usklađene s onima u razvijenim zemljama). Napredak na području demokratizacije društva, koji uključuje i depolitizaciju sudstva, u tom kontekstu verovatno ima presudnu ulogu.

U vezi sa sudstvom posebno treba naglasiti da se mora preduprediti gramzivo ponašanje preduzetnika koji osnivaju nova (povezana) preduzeća uprkos činjenici da već poseduju "blokirano" preduzeće, ali i najstrože sankcionisati privredni kriminal čime bi, uz zaštitu poverilaca, sudstvo nedvosmisleno pomoglo i afirmaciji poslovne etike koja nužno ne rešava problem nelikvidnosti, ali uspostavlja efikasnije poslovanje u celini.

PRIVREDNIH DRUŠTAVA, (originalni naučni članak), str. 181-193, Industrija, godina XXXIX, br. 4., YU ISSN 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd

| JAVNI SEKTOR I FISKALNA POLITIKA

Promena strategije finansiranja budžetskog deficita 2011.

Strategija finansiranja deficita budžeta se u 2011. godini bitno promenila. Već je u decembarkom broju MAT-a iz 2010. ovakav ishod nagovešten jer je uočeno da se u Zakonu o budžetu planira da ukupna primanja od prodaje finansijske imovine i zaduživanja budu na nivou od 534,4 milijarde dinara, dok su izdaci za nabavku finansijske imovine i otplatu zajmova planirani na nivou od 413,9 milijardi dinara. Rezultat računa finansiranja predstavlja neto finansiranje koje je korišćeno za pokrivanje fiskalnog deficita.

Međutim, glavni problem nisu bile vrednosti aktivnih i pasivnih operacija, već način njihove realizacije. Naime, dok je u 2010. godini aukciono tržište trezorskih zapisa bilo osnovni izvor finansiranja budžeta, u 2011. se predviđala njegova minorizacija. U 2010. godini je neto rezultat prodaje ovih hartija od vrednosti iznosio 68,1 milijardu dinara. Sve ovo je postignuto uprkos snažnom eksplicitnom otporu poslovnih banaka, koje su na visokim repo stopama NBS ostvarivale visoke nerizične arbitražne prinose (Implicitni otpor ovom načinu finansiranja deficita pružala je i NBS, jer su stope prinosa na aukcionom tržištu trezorskih zapisa bile duboko ispod njenih repo stopa). U konačnom ishodu se repo stopa NBS morala prilagoditi diskontnoj stopi zapisa ostvarenoj na aukcionoj platformi Trezora.

Zbog toga nisu sasvim jasni razlozi strategijskog preokreta - za 2011. godinu je bilo planirano da udeo trezorskih zapisa u finansiranju deficita budžeta bude manji nego u 2010. (tačnije, iznosiće 47,8 milrd dinara). Zaokret se ogleda u tome da je glavni izvor finansiranja trezorskih zapisa prenet sa aukcionog tržišta zapisa na direktno (pregovaračko) zaduživanje. Takav ishod se očekivao prethodnih meseci, budući da je prodaja trezorskih zapisa davala slabe rezultate, delom i zbog toga što nije ništa učinjeno na obezbeđivanju sekundarnih transakcija sa zapisima ročnosti iznad 90 dana.

Na taj način su obični investitori u zapise bili izloženi rastućem valutnom riziku, dok su argumente dobili oponenti aukcione platforme. To su u osnovi bile banke koje su ostvarivale velike prinose na repo transakcijama NBS. Aukciona platforma Trezora je za njih bila nepoželjno rešenje, jer je sprečavala pregovaranje o stopi prinosa. Neretko se događalo da čitava emisija ne bude prodana. Ukratko: u tom trenutku, zbog rasta valutnog rizika i nemogućnosti sekundarnog prometa unutar roka dospeća, stopa realizacije ponude je opadala, dok je diskontna stopa rasla iz aukcije u aukciju.

Problem premeštanja sa trezorskih zapisa na direktno zaduživanje generisaće dve vrste dugoročnih i ozbiljnih posledica.

Prva grupa posledica jeste činjenica da su, pored povećanja javnog duga, kamatne stope na kredite koji se uzimaju kod komercijalnih banaka i finansijskih institucija izvan javnog sektora (koji čine najznačajniji vid zaduživanja) nepovoljnije od onih na trezorske zapise ili onih na kredite od inostranih vlada i međunarodnih organizacija. Otplata kamata ne ulazi u račun finansiranja, već se vodi kao stavka budžetskih rashoda. Povećanim otplatama kamata dodatno se opterećuje rashodna strana budžeta, a time se povećava i deficit. Dakle, direktno zaduživanje je skuplje od zaduživanja na tržištu trezorskih zapisa.

Druga grupa posledica potiče od valutne strukture direktnog zaduživanja. Svi ugovori o direktnom zaduživanju Trezora su ili indeksirani kursom evra ili denominovani u evrima. Tako se u budžet taloži valutna neravnoteža, odnosno valutni rizik, koji, u slučaju snažnije deprecijacije dinara, može izazvati povećanje troškova finansiranja budžetskog deficita.

Posebna grupa problema bila je locirana na relaciji fiskalne i monetarne politike. Direktnim zaduživanjem u evrima ili indeksiranim dugovima Ministarstvo finansija se, praktično, suprotstavljalo NBS u strategiji dinarizacije finansijskih transakcija. Na sve to, gubio se i dragocen prostor za kooperativno i sinhronizovano delovanje fiskalne i monetarne politike.

Akcizni akcident

U MAT-u br. 195. konstatuje se da su akcize na naftne derivate u Srbiji *tradicionalno visoke i da ne podstiču više ekološke standarde*. Akciza na naftne derivate u Srbiji je ostala najveća u regionu i tokom 2011. godine. To je osnovni razlog visoke cene goriva u maloprodaji. S druge strane, domaćoj akciznoj politici u domenu bezolovnog benzina od te godine može se pripisati još jedna negativna karakteristika. Srbija postaje jedinstveni slučaj u Evropi u kojoj se plaća veća akciza na gorivo evro standarda od goriva nižeg kvaliteta.

Novim akcizama stvorena su dva problema. Zakonom o izmenama Zakona o akcizama od 1. januara 2011. godine uvedena je dvojna akciza na motorni benzin. Za najkvalitetniji motorni benzin (Evro BMB 98 i Evro premijum BMB 95) akciza je iznosila 49,5 din/lit, a za sve ostale motorne benzine, koji su nižeg ekološkog standarda, 45 din/lit. Ministarstvo finansija je na taj način stvorilo najmanje dva poremećaja. Prvo, obesmišljen je efekat postojanja akcize koji se odnosi na regresivnost, odnosno destimulisanje potrošnje akciznih proizvoda nižeg ekološkog i zdravstvenog standarda. Drugo, postoje indicije da je na ovaj način prekršen Prelazni trgovinski sporazum, u delu koji se odnosi na fiskalnu diskriminaciju, čime se nanosi šteta našim daljim evropskim integracijama.

Tabela 10. Zemlje EU sa dvojom akcizom na bezolovni benzin

	Vrsta bezolovnog benzina	Akciza (EUR na 1.000lit.)
Austrija	>10 mg/kg*	475,00
	<=10 mg/kg*	442,00
Belgija	>=98 oct. niskog s*	613,57
	>=98 oct. visokog s*	628,57
Nemačka	>10 mg/kg*	669,80
	<=10 mg/kg*	654,50
Španija	<97 oct.I.O	424,69
	>=97 oct.I.O	455,92
Francuska	<95 okt.**	606,90
	Bezol. zamena benzinu	639,60
Luksenburg	>10 mg/kg*	464,58
	<=10 mg/kg*	462,09

Napomena: s i * (=supor ili aromatični nivo);*

***Akciza varira u zavisnosti od regiona od 589,2 do 606,9 EUR na 1000 lit.*

Izvor: Excise Duty Tables, Ref 1031 rev. 1, European Commission, July 2010.

Dvojne akcize postoje i u EU, ali ne kao kod nas. Postojanje dvojnih akciza na naftne derivate, kao što se vidi iz priložene tabele, nije neuobičajeno ni za najrazvijenije države EU. Međutim, ova praksa postoji upravo da bi se različitim akciznim nametom destimulisala potrošnja goriva lošijeg kvaliteta i goriva slabijeg ekološkog standarda.

Formalno uvođenje dvojnih akciza u Srbiji stoga nije prekršaj, niti postoji direktiva EU koja zabranjuje uspostavljanje različitog iznosa akciza za različite tipove benzinskih i dizel goriva. Jednostavno, reč je o kršenju nepisanih pravila i uobičajene evropske prakse, a u cilju "delimične" zaštite interesa domaće kompanije (NIS), koja je tražila dodatni dvogodišnji period za modernizaciju proizvodnih kapaciteta i njihovo usklađivanje sa standardima EU.

NIS nije u potpunosti modernizovan. NIS, s postojećim industrijskim kapacitetima, postepeno povećava proizvodnju ekološki čistog goriva, ali bezolovni benzin koji nije evro standarda tada je činio blizu 4/5 ukupnog obima proizvodnje. Sredinom 2010. godine u okviru Rafinerije nafte Pančevo otpočela je izgradnja kompleksa hidrokrekinga i hidroobrade, najvećeg programa modernizacije Rafinerije, koja predstavlja i sastavni deo ugovora o kupoprodaji 51 odsto akcija NIS-a koji su potpisale Republika Srbija i *Gasprom neft*. Posle puštanja u rad novog postrojenja, NIS će u potpunosti preći na proizvodnju motornih benzina i evrodizela-5, sa sadržajem sumpora do 10 mg/kg, što odgovara ekološkim zahtevima EU i Srbije.

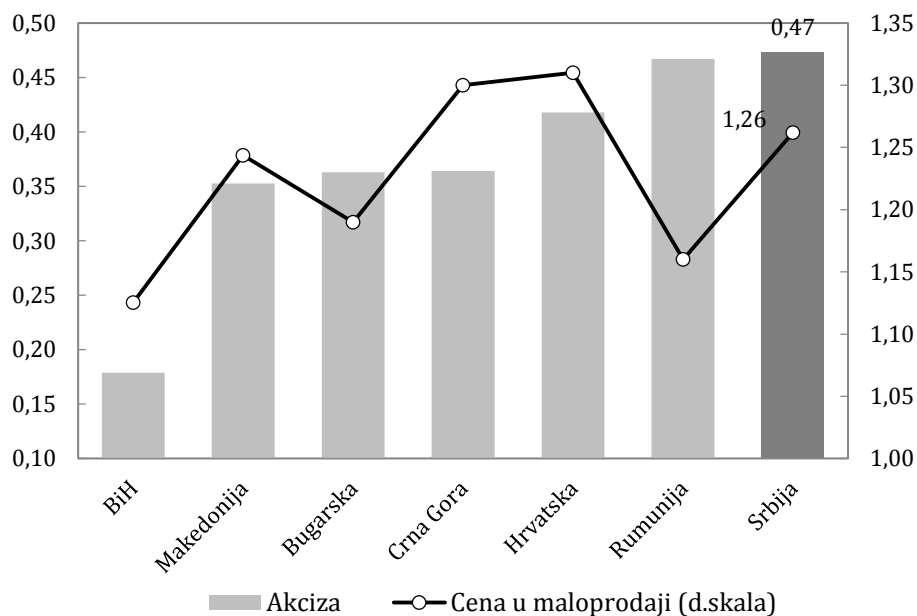
Uvoz derivata nije direktno ograničen. Nije sporno ni da je liberalizacijom tržišta uvoznicima od 2011. godine data mogućnost da slobodno uvoze i bezolovni benzina za koji važi niža akciza. On se mogao nabaviti u rafinerijama susednih zemalja (na primer, u Rafineriji nafte Brod u Republici Srpskoj), te se po tom osnovu ne može reći da je u potpunosti narušena konkurencija na unutrašnjem tržištu.

Ipak, u suštini je narušen SSP. Uvažavajući činjenicu da smo u fazi odnosa sa EU kada tražimo status kandidata i datum o početku pregovora o članstvu, gotovo je sigurno da bi Ministarstvo finansija po hitnom postupku predložilo izjednačavanje akciza, ukoliko iz Brisela stigne zvaničan zaključak da se postojećim akcizama krši Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. U tom slučaju bi i nova korekcija goriva naviše u maloprodaji bila neizbežna, jer bi se izjednačavanje akciza izvršilo verovatno povećanjem akcize na domaće gorivo (za 4,5 dinara).

Nove članice EU u tom periodu su fazno povećavale akcize do nivoa EU. Naglašavamo da je do sada jedina obaveza zemalja EU u oblasti akcizne politike⁴⁸ bila da ne određuju akcize niže od propisanog minimuma, koji za bezolovni benzin iznosi 359 €/1000 lit. Iskustvo širenja EU pokazuje da su novopridošle članice tražile dodatni period za usklađivanje svojih akciza ovom zahtevu. Kipar je, na primer, dobio period od šest godina da nivo svojih akciza na naftne derivatie uskladi sa propisanim minimumom EU.

Nama to neće očigledno biti problem, pošto su akcize već izuzetno visoke. Naredne dve slike pokazuju da Srbija, makar u ovom segmentu pregovaranja, neće imati većih problema. Naše Ministarstvo finansija je tokom prethodne tri godine uspelo da po visini fiskalnog zahvatanja iz cene naftnih derivata Srbiju pozicionira na sam vrh evropskih zemalja u tranziciji.

Slika 40. Evro premijum - cena u EUR, na dan 1.2.2011.

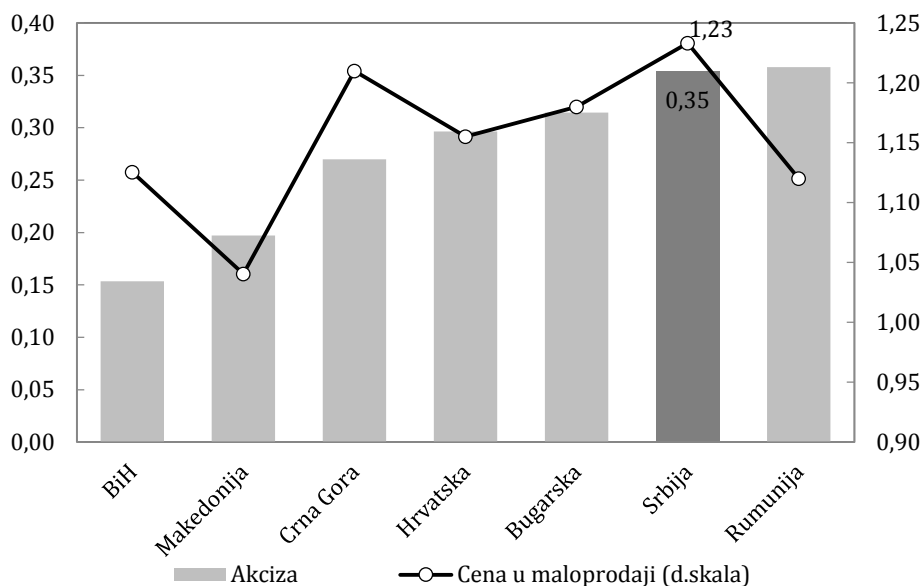


Izvor: Ministarstvo finansija posmatranih zemalja; kalkulacija autora

⁴⁸ Council Directive 2004/75/EC od 29. aprila 2004. godine

Akciza na bezolovni benzin tipa Evro premijum, primera radi, iznosila je 473 €/1000 lit. što je za gotovo trećinu više od propisanog minimuma EU.

Slika 41. Evro dizel - cena u EUR, na dan 1.2.2011.



Izvor: *ibidem*

Akcize su za sve poreske vlasti jedan od omiljenijih poreza. One se lako i efikasno ubiraju, sistem obračuna i naplate je jednostavan, a pošto se oporezovani proizvodi tehnički tačno definišu, nema sporova o granicama poreskog obuhvata. Poreska evazija kod akciza je mala (ako je država iole uređena), a kontrola obračuna i naplate laka je i jednostavna.

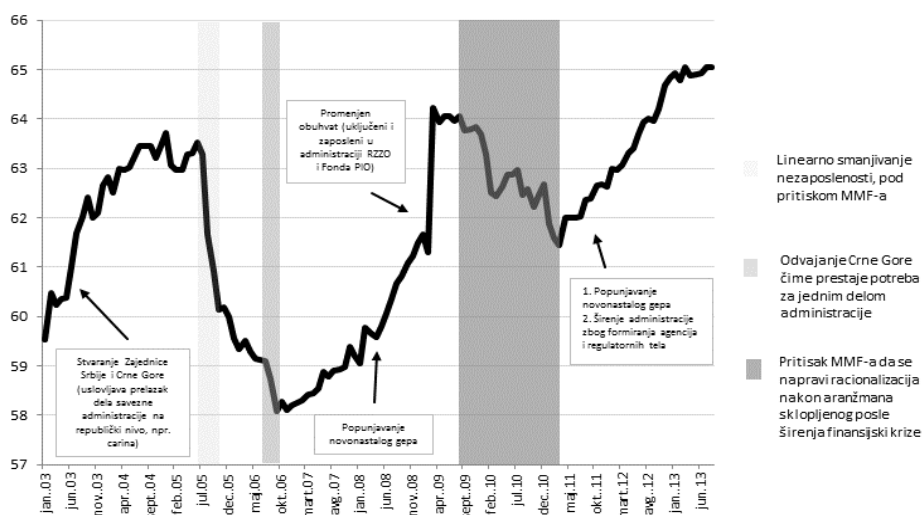
Ipak, čini se da su akcize za naše poreske vlasti za nijansu omiljeniji porez u odnosu na druge zemlje. Akcize su posle poreza na dodatu vrednost iz uvoza naizdašnji izvor punjenja budžeta.

Tokom 2011. plan je bio da akcize popune 22% ukupnih budžetskih prihoda i primanja, pri čemu 47% pomenutog iznosa otpada upravo na akcize na derivate nafte.

Racionalizacija broja zaposlenih u javnom sektoru

Zabrinutost javnosti zbog sive ekonomije u Srbiji bila je opravdana, ali ne i licitiranje sa prekomernim nivoom sive ekonomije, koje je nekada dostizalo i 40% učešća u bruto domaćem proizvodu⁴⁹. Toliki nivo sive ekonomije nije zabeležen (ocenjen) ni u vreme trgovine naftnim derivatima na ulici (u prvoj polovini devedesetih godina prošlog veka, pod najoštrijim međunarodnim trgovinskim sankcijama). Fenomen sive ekonomije je iznova dotaknut u MAT-u br. 225 iz septembra 2013.

Slika 42. Kretanje broja zaposlenih u administraciji u Srbiji, u hilj.



Izvor: kalkulacija autora na bazi podataka RZS-a

Statistika je imala jednu regularnu procenu nivoa sive ekonomije za 2006. godinu od oko 13% u odnosu na obračunati BDP koji ne obuhvata najveći deo sive

⁴⁹ Krstić, G., Schneider, F., Arandarenko, M., Arsić, M., Radulović, B., Randelović, S., & Janković, I. (2013). *Siva ekonomija u Srbiji - Novi nalazi i preporuke za reforme*. Beograd: USAID Srbija i Fondacija za razvoj ekonomske nauke.

ekonomije.⁵⁰ U sivu ekonomiju se računala i poljoprivredna proizvodnja za sopstvene potrebe i sitna trgovina na pijacama ili zanatske popravke u stanovima. Sa stanovišta fiskalne discipline i evazije od značaja su neispunjavanje obaveza (pre svega porezi i doprinosi na plate) od strane pravnih lica u bilo kom sektoru svojine i poslovanje gotovinom koje ne evidentira zvanično knjigovodstvo, te manipulacije, posredstvom računa u zemlji i inostranstvu, pravnih lica koja se registruju samo za takve svrhe. Tipičan primer neispunjavanja obaveza bez posledica po menadžment i samu kompaniju bio je „SIMPO“, što je na kraju dovelo do faktičkog oprostaja duga prema državi uz utehu da je država preuzela većinski vlasnički paket – dakle, država je morala da brine i o kompaniji koja je bila privatizovana.

Pitanje zapošljavanja u državnoj upravi (oko 70 hiljada zaposlenih na svim nivoima) ili u javnom sektoru u celini (oko 540 hiljada zaposlenih u svim segmentima) je bilo krajnje osetljivo sa aspekta funkcija važnih usluga i proizvodnje. Izgleda da je postalo uobičajeno da se generiše javni odijum na državnu administraciju kad god postane neizbežna konsolidacija javnih finansija a da se pri tome i ne razlikuje javni sektor i državna administracija, niti uočava da državna administracija predstavlja najmanji segment u kompoziciji javnog sektora u celini (administracija svih nivoa, odbrana i bezbednost, zdravstvo, obrazovanje i socijalne službe, javna i komunalna preduzeća).

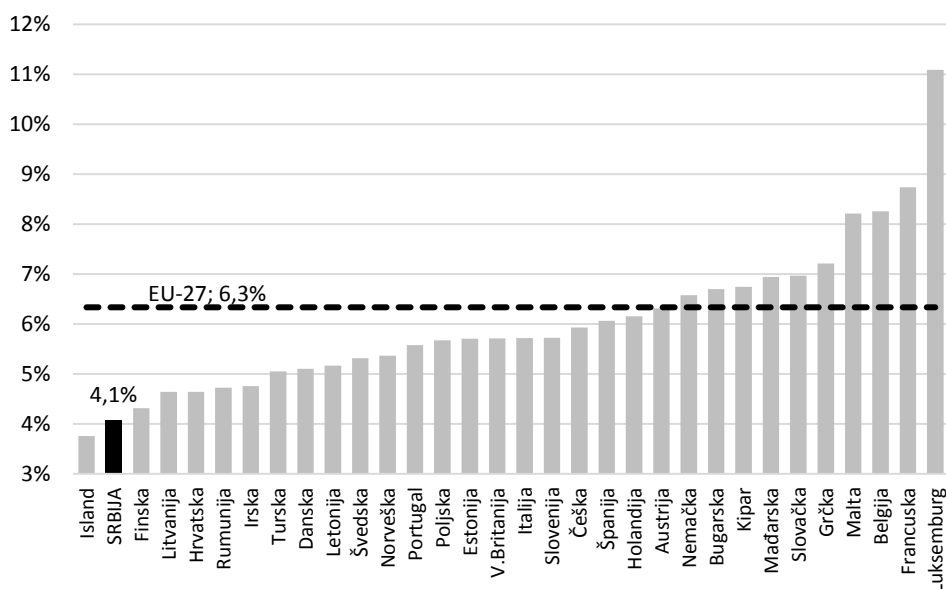
Nije sporno da je od početka tranzicije državna administracija rasla, ali je, nažalost, u njenoj strukturi zaostajao njen najvitalniji deo, tj. one službe i funkcije bez kojih država ne može da funkcioniše. Nije potrebna ovde nekakva posebna robusna statistika da bi se odlaskom u poresku upravu nekim poslom (ili u geodetsku upravu, ili u sud) uočila deficitarnost broja ljudi. Državna administracija je rasla od nule u novoosnovanim agencijama i regulatornim telima. Nije sporno ni da je taj teret u fiskalnom prostoru bio oko 120 milijardi dinara (Fiskalni savet izveo račun za 2011⁵¹), što pretstavlja nivo prvobitno planiranog budžetskog deficita za 2013. godinu.

⁵⁰ Srbija: Procena tržišta rada, Dokument Svetske banke - jedinica za JIE, Izveštaj br. 36576-YU, str. 122

⁵¹ Analiza fiskalnih efekata Uredbe o podsticanju zapošljavanja Vlade Republike Srbije, Fiskalni savet Republike Srbije, 17. maj 2011.

http://www.fiskalnisavet.rs/doc/ocene-i-misljenja/arhiva/fiskalni_efekti_uredbe_o_podsticanju_zaposljavanja.pdf

Slika 43. Udeo zaposlenih lica radnog uzrasta u sektoru državne uprave i odbrane u aktivnom stanovništvu, u 2011



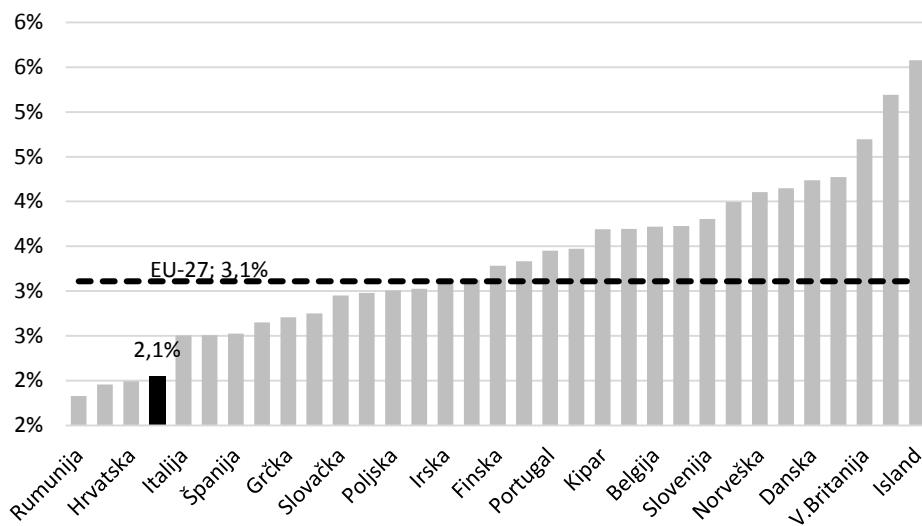
Izvor: kalkulacija autora na bazi podataka Evrostat

Bilo kako bilo, Srbija je bila na pretposlednjem mestu između 32 zemlje po udelu zaposlenih lica u državnoj upravi i sektoru odbrane u aktivnom stanovništvu – svega 4,1% u 2011. godini, što se izvesno nije promenilo do trenutka krojenja mera fiskalne konsolidacije.

Kada je (vidi sledeći grafikon), bez bilo kakve analize funkcija i neselektivno, izvršena racionalizacija administracije (pa su neke funkcije dovedene na ivicu opstanka, a pri tome iskusniji kadrovi uzeli dobre otpremnine koje su imale dodatni efekat na rast deficita) – u naredne dve godine, po svemu sudeći, više je nego nadoknađena ta racionalizacija novim zapošljavanjem.

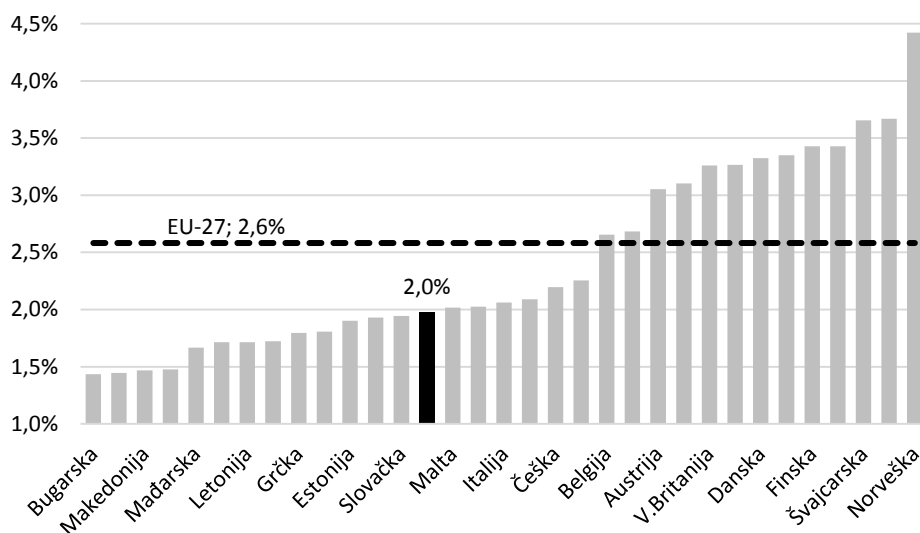
Svakako je iznuđeno i nužno generalno zamrzavanje zapošljavanja u javnom sektoru, ali samo na kratak rok – dok se ne izradi ozbiljan dubinski plan mogućih racionalizacija, realokacija i efikasnosti određenih funkcija, kao i prioriternih funkcija u kontekstu pregovora o pristupu EU. Sve to ima smisla samo ako je povezano sa svim aspektima jedne sveobuhvatne koncepcije reformi u ukupnom javnom sektoru.

Slika 44. Udeo zaposlenih lica radnog uzrasta u sektoru obrazovanja u ukupnom stanovništvu, u 2011. godini



Izvor: Evrostat; RZS - Anketa o radnoj snazi

Slika 45. Udeo zaposlenih lica radnog uzrasta u sektoru zdravstva u ukupnom stanovništvu, u 2011. godini

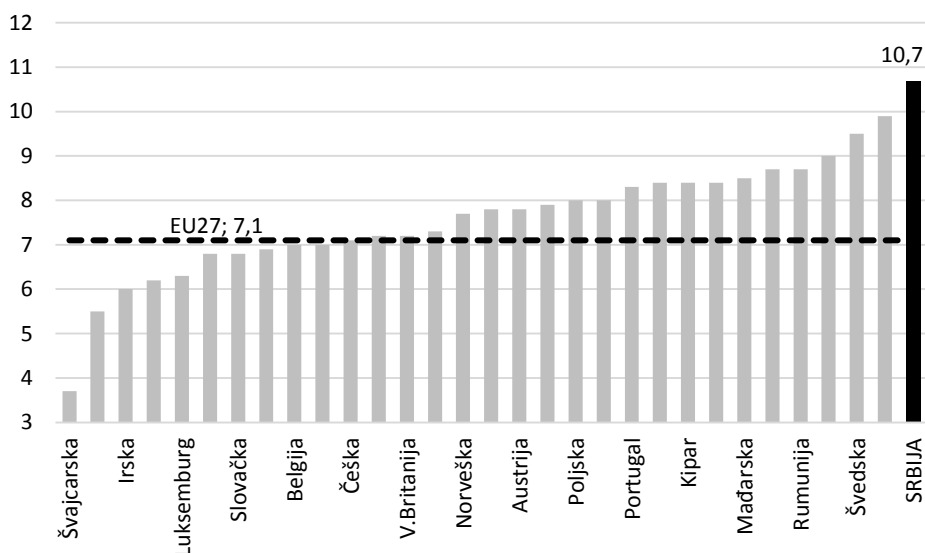


Izvor: Evrostat; RZS - Anketa o radnoj snazi

Još jedna činjenica je bitna u vezi poreza na dodatu vrednost. Iako je MMF preporučio podizanje donje stope PDV-a za neke proizvode na gornji nivo, može se uvideti da je i ovaj indirektni poreski instrument dosegao svoj plafon u poređenju sa okruženjem.

Naime, udeo prihoda u bruto domaćem proizvodu u državnu kasu od PDV-a u Srbiji je bio najveći, oko 10,7%. On bi ostao najveći i kada bismo na obračunati BDP za Srbiju dodali i razumnu procenu sive ekonomije od najviše 15%. Naravno da je bitna činjenica i ta da je u strukturi PDV-a za Srbiju dominantniji bio uvoz u 2011. godini i mada ćemo se u narednim godinama suočiti sa značajnim prilagođavanjem uvoza usled pada domaće tražnje, još uvek je udeo uvoza u PDV-u iznadprosečan.

Slika 46. Udeo prihoda od PDV-a u BDP-u evropskih zemalja u 2011. u %



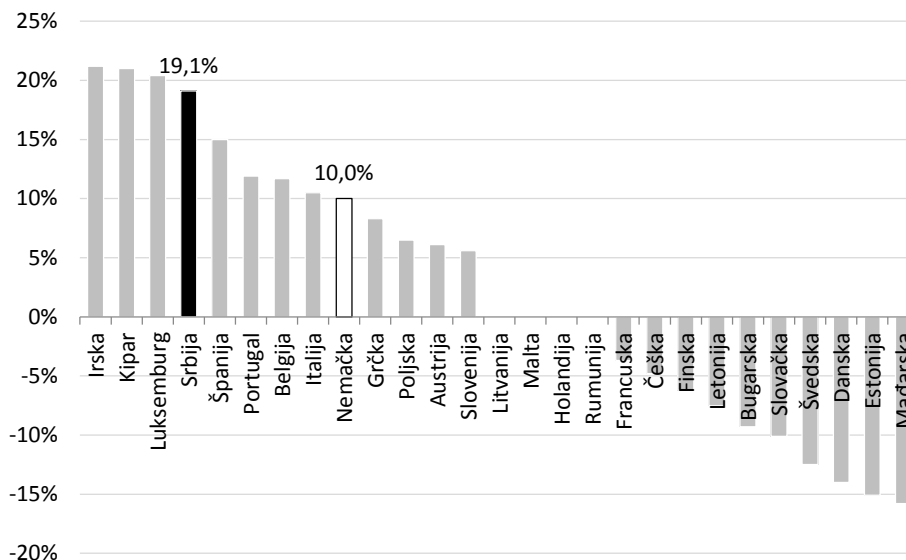
Izvor: EUROSTAT; kalkulacija autora

Argument koji se u diskusu svaljivanja krivice za neefikasnost države takođe često potezao tiče se i prenaplašenih plata u javnog naspram privatnog sektora. Koliko privatni sektor zaostaje po platama za javnim i dal i su samo u Srbiji plate u javnom sektoru veće?

Velika razlika u platama zaposlenih u javnom i privatnom sektoru ne postoji samo u Srbiji. To je slučaj i sa mnogim evropskim zemljama. Čak i u Nemačkoj prosečna

isplaćena plata u javnom sektoru je početkom prethodne decenije bila za oko 10% veća od prosečne plate kod privatnika.

Slika 47. Odnos prosečne plate zaposlenih u javnom i privatnom sektoru*



*Izvor: The gap between public and private wages: new evidence for the EU, European Commission, October 2013; Napomena: * podaci za 2010. godinu*

Ovo su nalazi istraživanja čiji su rezultati tokom 2014. objavljeni na sajtu Evropske komisije pod nazivom: „Jaz između plata u javnom i privatnom sektoru: novi nalazi iz EU“, autora Francisa de Castra, Mattea Salta i Huga Steinera.

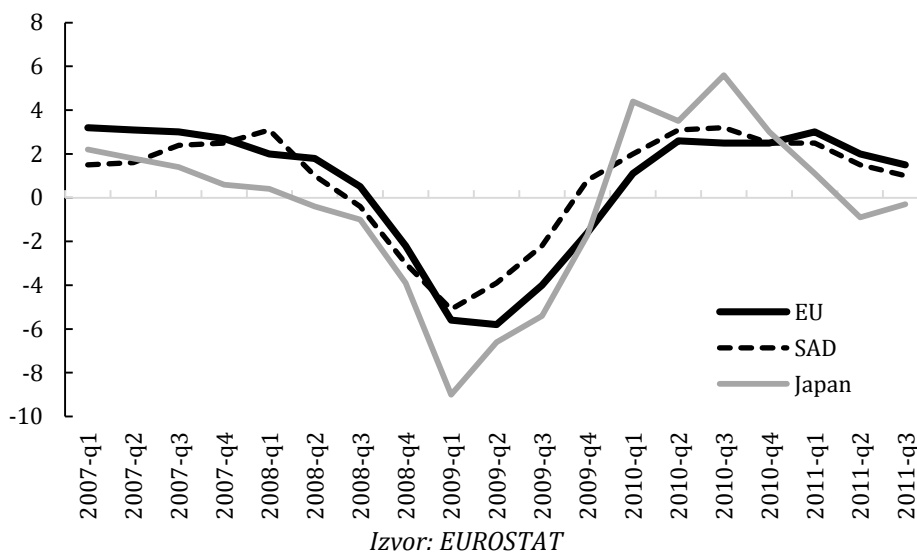
Zašto je to tako? U proseku, zaposleni u javnom sektoru imaju drugačija obeležja u odnosu na radnike u privatnim preduzećima. Razlikuju se u pogledu obrazovanja, veština, starosne dobi i položaja. Te su razlike odraz prirode njihovog posla, ali, uz to, i institucionalnih pravila koja određuju preferencije i izbor zaposlenih. Iz literature znamo da su činovnici u državnim službama u proseku stariji, bolje obrazovani i da će verovatnije zauzimati rukovodeće položaje za razliku od zaposlenih u privatnim firmama, te će stoga, uživati i u većim zaradama budući da ta obeležja nose i nadprosečne plate. Zato se i ove činjenice moraju uzeti u obzir kada se određuje jaz u platama između pomenutih sektora.

Investiranje je izvodivo i uz ograničene fiskalne podsticaje

Faza masivnih podsticaja i pomoći ekonomiji za ublažavanje negativnih posledica finansijske krize privodila se kraju tokom 2011. Kako se najveći broj zemalja okretao obnavljanju fiskalne održivosti – potencijali za snažniji oporavak svetske ekonomije bili su ograničeni. Pogotovo ako se zna da monetarna politika nije mogla sama da održi ionako skroman globalni rast. U prethodne tri godine planovi oporavka finansirani su povećanjem javnog duga i/ili povećanjem budžetskog deficita. Procenjivalo se da bi već krajem 2011. udeo javnog duga zemalja OECD mogao dostići vrednost njihovog BDP-a, s tim da je u nekim zemljama ova granica davno probijena.

Nakon perioda stimulacije 2008–2009, javne investicije su bile glavna meta rezova. U takvom ambijentu izazov je pronaći nove podsticaje rastu, a imperativ „kako sa manje uraditi više“.

Slika 48. Međugodišnji realni rast BDP-a, u %



Kako do većih javnih investicija? To je očigledno bilo kritično pitanje u trenutku kada je prostor za fiskalnu politiku drastično sužen. U cilju identifikovanja dobre

prakse upravljanja javnim investicijama na različitim nivoima vlasti, OECD je sredinom avgusta 2011. godine predstavio rezultate analize⁵² efekata podsticajnih mera iz oblasti fiskalne politike u periodu globalne krize (2008–2009). Izveštaj je ukazao na to da je efikasnost strategije oporavka oslonjene na javne investicije dobrim delom opredeljen odnosom između različitih nivoa vlasti koje sastavljaju i sprovode investicioni miks, koordinacijom javnog i privatnog sektora, ali i nivoom transparentnosti i odgovornosti u korišćenju sredstava na svim nivoima.

Tokom svetske finansijske krize i potonje recesije zemlje OECD i G-20 primenile su stimulatívni paket mera, koji je u nekim slučajevima prelazio 4% BDP-a. Na rashodnoj strani, fiskalni programi uglavnom su se odnosili na javne investicije.

Tradicionalno, lokalnom nivou vlasti pripao je najveći deo odgovornosti. U zemljama OECD u proseku lokal je implementirao 2/3 ukupnih investicija, najviše u Španiji i Koreji, čak 75%.

Investicione strategije, kao i druge podsticajne mere, morale su biti pravovremene, privremene i ciljane. Brzo implementirane, usklađene sa strateškim prioritetima, a da pritom budu transparentne i izložene strogom nadzoru. S obzirom na to da je sve prethodne zahteve bilo teško zadovoljiti, javili su se problemi. Istovremeno, javne investicije su, otvorile neizbežnu dilemu kratkog i dugog roka. Ekonomski i politički kontekst forsirao je kratkoročne mere kao presudne za porast zaposlenosti, što se često kosilo sa optimalnim rešenjima u dugom roku. Generalno, fokus je bio na širenju resursa duž cele teritorije zemlje, a nacionalne vlade su bile orijentisane uglavnom na sektorske investicione prioritete, posebno infrastrukturne (putevi, železnica, komunikacije, javni transport, škole). Prioritet su dobili infrastrukturni projekti za koje je od ranije postojala planska dokumentacija.

Do kraja 2010. najveći broj zemalja već je alocirao 90% obezbeđenih fondova. Međutim, njihova stvarna potrošnja odvijala se usporeno. Brzinu je često limitirao izbor investicionih projekata, pri čemu su mikroinfrastrukturni projekti na opštinskom nivou lako zadovoljili postavljene kriterijume podobnosti. Naglasak na brzini realizacije, iako razumljiv kao imperativ, ipak je ostao u senci ostvarenja maksimalnog ekonomskog uticaja.

Tokom implementacije ovako kompleksne strategije ulaganja na površinu su isplivala četiri izazova. Reč je o:

⁵² OECD (2011), *Making the Most of Public Investment in a Tight Fiscal Environment: Multi-level Governance Lessons from the Crisis*, OECD Publishing.

- Fiskalnom izazovu i teškoći sufinansiranja;
- Ograničenim kapacitetima, koji se odnose na neadekvatne resurse, osoblje i postupke za brzu, efikasnu i transparentnu implementaciju investicionih fondova;
- Političkom izazovu, te poteškoći u iskorišćavanju sinergija među različitim sektorskim politikama; i
- Administrativnom izazovu, koji se odnosi na fragmentaciju investicionih projekata na lokalnom/opštinskom nivou.

Svi oni su više ili manje komplikovali implementaciju planiranih investicionih šema, čak vodili i do neželjenih ishoda. Uz to stečeno iskustvo kazuje da su glavne smernice dobre prakse iz postkriznog perioda u dizajniranju i sprovođenju javnih investicionih strategija bile:

- *Kombinacija investicija u fizičku sa investicijama u „meku“ infrastrukturu.* Na primer, ulaganje u ljudski kapital i inovacije, čime se postižu efekti dugoročnog rasta produktivnosti.
- *Iskoristiti novostvorenu vrednost tzv. lokacijski orijentisanih investicionih politika.* Prioritet moraju imati investicije koje obezbeđuju ravnomerni regionalni razvoj. Povrh toga, trebalo bi razdvojiti socijalne ciljeve od ciljeva rasta, a potom selekciju projekata vršiti na bazi konkurentskih procedura.
- *Unaprediti koordinacioni mehanizam dizajniranja i implementacije investicionih strategija na svim nivoima vlasti.* Upravljanje krizom je pokazalo da je koordinacija ključna za dizajniranje jasnih investicionih strategija, njihovo bolje ciljanje i fiskalnu koherentnost. Koordinacija traži alternativne šeme, krivu učenja, generiše brojne troškove, ali kada je projekat dobro osmišljen i realizovan, dugoročne koristi od koordinacije u velikoj meri prevazilaze troškove.
- *Unaprediti horizontalnu koordinaciju sa lokalnim vlastima* (naročito na nivou opština) u cilju postizanja veće kritične mase funkcionalnosti i ekonomije obima.
- *Izgraditi transparentan menadžment proces u cilju poboljšanja izbora i implementacije investicionih projekata na svim nivoima vlasti.* Imajući u vidu složenost investicionih odluka i njihovo upravljanje, nadzorni institucionalni mehanizmi moraju biti dobro razvijeni.

- *Svi rizici u pogledu investicionih obaveza na dugi rok moraju biti obuhvaćeni rigoroznim budžetskim procedurama.* Izbor investicionih projekata mora se zasnivati na *cost-benefit* analizi i strateškoj analizi okruženja. Uz to, treba uključiti i operativne troškove održavanja investicija u dugom roku, koji se procenjuju još u ranoj fazi procesa donošenja odluka.
- *Diversifikovati izvore finansiranja za infrastrukturne investicije* uvođenjem plaćanja naknada za njihovo korišćenje te stvaranjem mehanizma koji će osigurati dugoročno finansiranje infrastrukture. Pažljivo procenjivati prednosti javno-privatnog partnerstva (*PPP*) u odnosu na tradicionalne oblike finansiranja. Kao podršku prioritetnim investicijama razmotriti i osnivanje zajedničkog investicionog pula od strane različitih javnih agencija/ministarstava.
- *Sprovoditi redovne recenzije propisa koje imaju potencijalni uticaj na investicione odluke i jačati regulatornu usklađenost na različitim nivoima vlasti.* Protivrečni, zastareli i komplikovani propisi usporavaju javne investicije.
- *Fokusirati se na izgradnju kapaciteta na svim nivoima vlasti.* Slaba administrativna podrška i nekredibilno vođstvo mogu zaustaviti ili pak naneti štetu projektima, najpre preko korupcije.

Premostiti informacioni jaz između različitih nivoa vlasti. S tim u vezi, najbolje je koristiti alate elektronske uprave (*e-government tools*) – kako za monitoring investicionih fondova tako i za lakši pristup građana i privatnih firmi zajedničkoj bazi podataka.

Subvencije u poljoprivredi

Cene hrane u svetu dugoročno raste, poljoprivredna proizvodnja opada. To je ključna poruka mnogih međunarodnih institucija koje prate trendove u sektoru proizvodnje hrane. Ovakav zaključak je akcentovan i u MAT-u br. 204 iz oktobra 2011. godine. FAO (Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija) u svojoj prvoj prognozi iz te godine je upozoravao da tekuća proizvodnja žitarica širom sveta neće biti dovoljno povećana da bi bile obnovljene zalihe koje bi mogle stabilizovati cene. Moramo navesti i raniju procenu IFPRI-a (Međunarodni institut za istraživanje politike hrane) da će poljoprivredna proizvodnja do kraja decenije zbog globalnog zagrevanja i smanjenja površina za proizvodnju biti smanjena za dodatnih 16%, nezavisno od kretanja tražnje koja nazadrživo raste usled ekonomskog uzleta mnogoljudnih azijskih zemalja (Kine i Indije).

Srbija kao zemlja sa nadprosečnim udelom obradivih površina po glavi stanovnika ima ogroman potencijal u poljoprivredi, ali ga ne koristi na pravi način. U tom smislu, politika subvencija, iako ne presudna, može biti bitan činilac njenog razvojnog preokreta.

Dugoročno posmatrano, podrška poljoprivredi u zemljama OECD i EU kontinuirano je opadala, a tokom 2010. je dostigla i istorijski minimum. Ipak, subvencije su i dalje činile značajan deo prihoda poljoprivrednih proizvođača. Prosečna *procenjena podrška poljoprivredi*⁵³ (PSE%) na području OECD, u periodu 2008-2010. se kretala oko 20% bruto prihoda farmera, što je za oko 10 p.p. niže nego što je to bio slučaj deceniju ranije. Tokom 2010. procenjena podrška je već svedena na 18% bruto prihoda farmera. Međutim, *koeficijent nominalne zaštite* (NPC) od 1,10 pokazivao je da farmeri u zemljama OECD-a i dalje prodaju svoje proizvode oko 10% skuplje od međunarodnog proseka. Istina, i ovde je situacija nepovoljnija s obzirom na činjenicu da je NPC u periodu 1995-97 iznosio 1,31, a deceniju ranije čak i 1,49.

Trend smanjivanja subvencija je jačao zbog visoke cene hrane u svetu, te se politike preusmeravaju ka potrošačima i zaštiti njihovog standarda. Sledstveno, subvencije postaju manje bitne za očuvanje farmerskih prihoda, a kako je naglašeno sve je manje i dokaza da doprinose porastu poljoprivredne proizvodnje. Ipak, treba primetiti da pri apsolutnom padu procenjene podrške (PSE%) ukupna

⁵³ ključni indikator za merenje nivoa podrške koji izražava procentualno učešće novčanih transfera poreskih obveznika i potrošača u bruto prihodima farmera.

podrška poljoprivredi (TSE) prethodnih godina ostaje neokrnjena. Uzrok tome je realokacija državnih podsticaja od subvencionisanja inputa i cena proizvodnje ka opštim uslugama: R&D, obrazovanje, ulaganje u marketing i infrastrukturu.

Tabela 11. Ukupna podrška poljoprivredi u zemljama članicama OECD

	1986-88	1995-97	2008-10	2010
Vrednost proizvodnje, milrd. EUR	536,1	628,7	782,9	841,7
Procenjena podrška (PSE), milrd. EUR	216,9	205,4	176,8	171,6
PSE%	37	30	20	18
Koeficijent nominalne zaštite (NPC)	1,49	1,31	1,11	1,10
Ukupna podrška (TSE), milrd. EUR	268,3	278,1	269,1	276,7
TSE/GDP u %	2,21	1,41	0,88	0,85

Izvor: Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011, OECD, 21. septembar 2011.

Ukupna podrška poljoprivredi u EU tokom 2010. godini činila je približno 0,8% BDP-a. Vrednost PSE% bila je 19,9%, dok su farmeri u EU bili u mogućnosti da prodaju proizvode koji su za 7% skuplji od svetskog proseka. Proizvođači goveđeg i ovčijeg mesa kao i šećera su prodavali svoje proizvode za oko 20-30% skuplje (proizvođači živine čak 50%), dok je cena žitarica, mleka i jaja bila na nivou svetskog proseka.

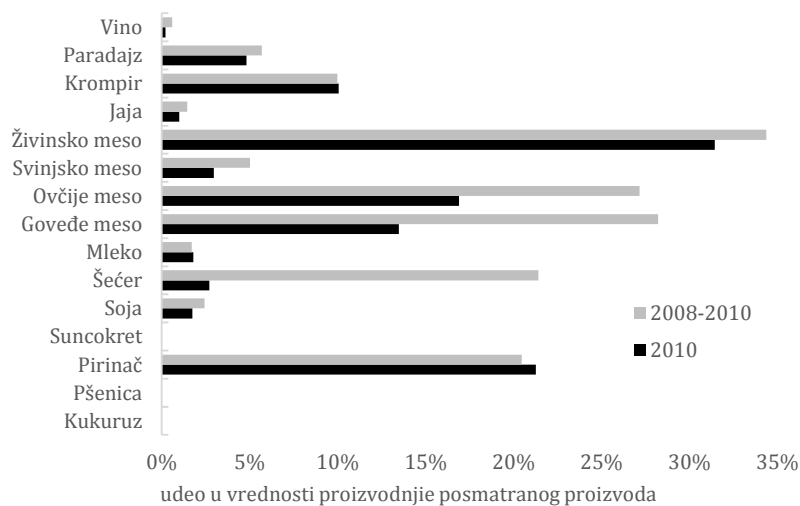
Posmatrano po proizvodima, podsticaji u EU koncentrisani su na stočarsku i povrtarsku (organsku) proizvodnju. Velika pažnja se poklanjala i proizvodnji živinskog mesa. Treba znati da se proizvodnja pšenice i kukuruza nije subvencionisala. Primećujemo još i da su prethodnih godina podsticaji proizvodnji šećera dramatično redukovani te da su svedeni na samo 2,7% vrednosti proizvodnje.

Da li porast subvencija utiče na rast poljoprivredne proizvodnje u Srbiji?

Ukoliko bismo kao zavisnu promenljivu uzeli bruto dodatnu vrednost poljoprivredne proizvodnje⁵⁴ prostom linearnom regresijom došli bismo do potvrdnog odgovora. Veza postoji i statistički je značajna.

⁵⁴ međuzavisnost bi bila značajno slabija da smo za zavisnu promenljivu uzeli realan međugodišnji rast poljoprivredne proizvodnje.

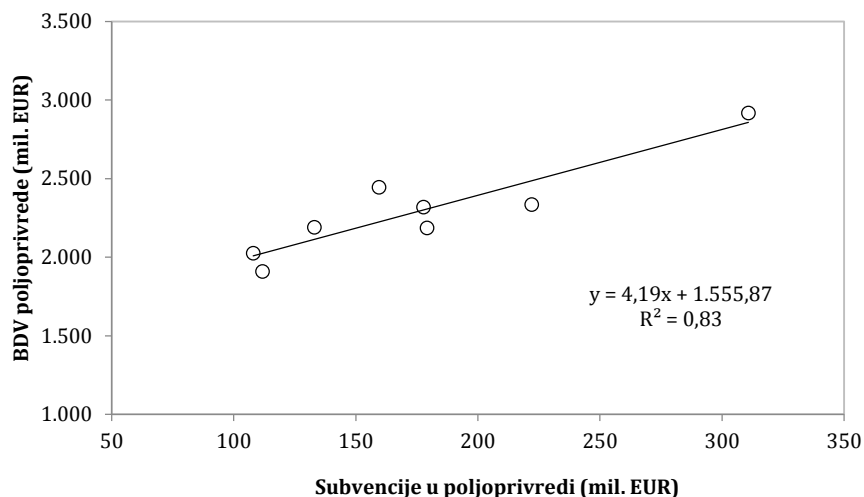
Slika 49. Transforni podsticaji posmatrano po proizvodima u EU u 2010.



Izvor: *ibid.*

U periodu 2003-2010. porast finansijske podrške poljoprivredi iz republičkog budžeta od 100 miliona evra generisao je porast bruto dodate vrednosti (BDV) poljoprivrede od 419 miliona evra. Koefficient elastičnosti iznosi 0,32 što znači da sa 1% rastom subvencija BDV poljoprivrede rastao za 0,32%.

Slika 50. Ocenjena međuzavisnost kretanja subvencija u poljoprivredi i bruto dodate vrednosti poljoprivrede Srbije u periodu 2003-2010.



Izvor: *kalkulacija autora*

Subvencije i podsticaje u poljoprivredi Srbije možemo podeliti u tri veće grupe: premije za određene poljoprivredne proizvode, regresiranje troškova proizvodnje i subvencionisanje kamata i izvoza. Ubedljivo najviše sredstava odlazi na regres "po hektaru" (za poljoprivredne površine do 30h u 2011. godini se izdvajalo 8,6 milijardi dinara). Izvori za njihovo alimentiranje bili su: republički budžet, tj. budžet Ministarstva poljoprivrede, kao najbitniji; slede budžet Vojvodine, odnosno Fond za podsticanje poljoprivredne proizvodnje i budžeti lokalnih samouprava.

Dobijanjem statusa kandidata za EU, a zatim i sticanjem akreditacije za upravljanje sredstvima iz pete komponente IPA programa namenjenoj ruralnom razvoju i poljoprivredi, planirano je da bi Srbija od 2013. godine u naidealnijim uslovima mogla da računa godišnje na nekoliko desetina miliona evra. Tačan iznos sredstava se u tom trenutku nije znao, jer je aktuelan budžet IPA skrojen za period 2007-2013. s tim da je primera radi Hrvatska iz IPA za petu komponentu dobijala godišnje oko 25 miliona EUR, a Makedonija do 15 miliona EUR⁵⁵.

Proces evropskih integracija je najizazovniji za poljoprivredu. To je bio slučaj sa drugim zemljama, s tim da mi opet imamo problem više. Naime, Srbija je Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju EU preuzela obavezu ukidanja carinske zaštite za poljoprivredu od 2014. godine. Dinamika postepene liberalizacije bila je prihvaćena u trenutku kada se cenilo da bi Srbija mogla pristupiti EU 2015. godine. Budući da se to neće dogoditi poljoprivreda će se naći na "brisanom prostoru", pri čemu predviđeni iznos IPA podrške neće biti dovoljan da štetu nadoknadi. Ukoliko se u međuvremenu nešto bitno ne promeni agrobiznis sektor Srbije će u srednjem roku zapasti u još dublju krizu.

Treba znati da je obim subvencija poljoprivredi Srbije bio limitiran stanjem u republičkom budžetu, ili bolje rečeno skromnim BDP-om zemlje. Relativan udeo subvencija u BDP-u u Srbiji se ne razlikuje od EU. U 2010. godini kretao se oko 0,8% BDP-a, ali u apsolutnom iznosu to je nedovoljno da se zadovolje potrebe.

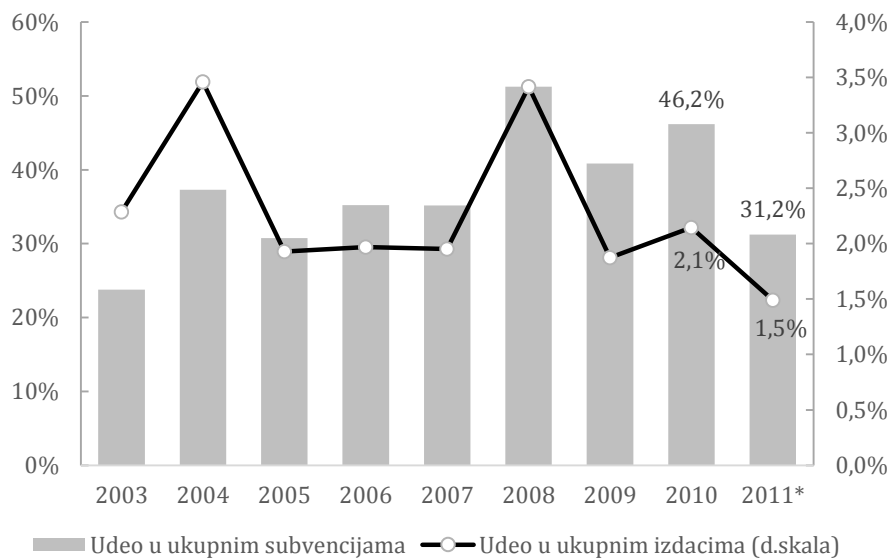
Osim ovog objektivnog ograničenja politici subvencija mogu se uputiti i neke kritike. Subvencije za određene poljoprivredne proizvode bile su nestabilne. Zatim, strukturu subvencija je trebalo izmeniti u korist onih poljoprivrednika koji su dominantnije orijentisani ka stočarskoj proizvodnji; u sistem subvencija "po ha" nisu bile uključene površine pod voćnjacima i vinogradima, ali ni livade i pašnjaci, a to je destimulativno za pašnjački način uzgoja stoke u brdsko-planinskim područjima, pre svega govedarstva i ovčarstva; politika subvencija je

⁵⁵ Nikolić, I., Brankov, T. (2018). Forces Influencing Poor Performance of Serbian Food Industry, *Industrija*, Vol.46, No.4, Ekonomski institut, doi:10.5937/industrija46-19286, p. 127-143

isključivala gazdinstva koja nisu u sistemu zemljoradničkog penzijsko-invalidskog osiguranja što je generisalo i regionalne disproporcije.

Prema kalkulaciji Poljoprivrednog fakulteta u Beogradu u 2010. je 76% subvencija po hektaru dodeljivano registrovanim poljoprivrednim gazdinstvima na području Vojvodine, a svega 24% u centralnoj Srbiji, što je za posledicu imalo da su poljoprivredu napuštali sitna gazdinstva i izrazito su povećane neobrađene oranične površine. Pritom, sistem subvencioniranja je bio zasnovan na odnosu čak 1:200, jer obuhvata gazdinstva od 0,5 do 100 ha oranica. U takvom sistemu 57.300 gazdinstava sa posedom do 10 ha (72 odsto ukupnih korisnika subvencija) dobijalo je svega 2,57 milijardi dinara ili 21% ukupnih subvencija (oko 12 milrd. dinara).

Slika 51. Subvencije u poljoprivredi Srbije, republički budžet



*Izvor: Min. finansija; Napomena: * kumulativ januar-avgust, međugodišnji rast*

Za kraj treba naglasiti još jednu činjenicu. Budžetska konsolidacija planirana za 2011. godinu takođe je trebala da se delom izvodi na teret poljoprivrede. U periodu januar-avgust 2011. godine poljoprivredi je i iz republičkog budžeta putem subvencija preusmereno 3,9 milijardi dinara ili za 1/4 manje sredstava nego u istom periodu prethodne godine. Stanje se u avgustu neznatno popravilo jer je do jula manjak u odnosu na prošlu godinu iznosio 6,8 milijardi dinara.

INFLACIJA, VALUTNA KRIZA I MONETARNA
POLITIKA

Promena guvernera kao uzrok nestabilnosti finansijskog sistema - primer Srbije i okruženja

Učestala promena guvernera ukazuje na manju nezavisnost centralne banke⁵⁶, jer znači da vlada smenjuje guvernera koji ne ispunjava njene zahteve odnosno dovodi nekog koji može bolje da zadovoljni njene ciljeve. Povrh toga, kraći mandat može naškoditi centralnim bankama onemogućavajući postojanje dužeg horizonta politike i čineći ih manje zainteresovanim za postizanje dobre reputacije. Ipak, ne pokazuje se uvek tačnim da niža stopa promene guvernera znači i višu nezavisnost centralne banke jer ukoliko vlada „pronađe” guvernera koji ispunjava sve njene zahteve želeće da ga zadrži što duže na toj poziciji, što ukazuje na zavisnost centralne banke. O ovom fenomenu u MAT-u je pisano u januaru 2006. godine.

Kao pokazatelj formalne nezavisnosti centralne banke koristi se stopa promene guvernera, koja se definiše kao prosečno trajanje dužnosti guvernera centralne banke (računa se kao odnos broja guvernera u posmatranom periodu i dužine posmatranog perioda). Na primer, ukoliko je u jednoj zemlji u periodu od 11 godina i 9 meseci promenjeno 3 guvernera stopa promene guvernera će iznositi 0,25 (3/11,75). Prema Cukermanu⁵⁷ gornji prag za stopu promene guvernera se kreće od 0,2 do 0,24 i odgovara situaciji kada se guverneri smenjuju svakih 4 do 5 godina, odnosno njihova promena se poklapa sa izborom ciklusom u mnogim zemljama. Pored toga, Cukerman smatra da ekstremno niska stopa promene guvernera ne reflektuje visok stepen nezavisnosti centralne banke, već pre na servilnost.

Prema Mاستrihtskom Sprazumu, maksimalno trajanje mandata članova Izvršnog odbora Evropske centralne banke (ECB) je osam godina bez mogućnosti reizbora, što odgovara stopi promene guvernera od 0,125 (jedan guverner svakih osam godina). Minimalno trajanje mandata guvernera nacionalnih centralnih banaka je

⁵⁶ Pored personalne, razlikujemo još tri aspekta nezavisnosti centralne banke i to: (a) funkcionalnu – ogleda se u slobodi izbora cilja monetarne politike; (b) institucionalnu – označava slobodu izbora instrumenata monetarne politike; i (c) finansijsku, tj. budžetsku nezavisnost i zabranu monetarnog finansiranja.

⁵⁷ Cukierman, A., *Central Bank Strategy, Credibility and Independence*, 1994, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

pet godina što može odgovarati nižem pragu stope promene guvernera od 0,2, dok zakonski rok može biti duži.

U narednoj tabeli dat je pregled svih guvernera centralnih banaka zemalja jugoistočne Evrope (JIE) i dužina trajanja njihovih mandata od početka tranzicije do 2006. godine.

Tabela 12. Stopa promene guvernera u regionu JIE

Banka	Guverner	Posmatrani period	Stopa promene guvernera
Banka Albanije	Ilir Hoti, V 1992 - IX 1993. Dylber Vrioni, IX 1993 - XII 1994. Kristaq Luniku, XII 1994 - IV 1997. Qamil Tusha, IV 1997 - VIII 1997. Shkelqim Cani, VIII 1997 - IX 2004. Ardian Fullani, X 2004 -	V 1992 - I 2006.	0,44
Centralna banka BiH	Peter Nicholl, VIII 1997 - I 2005. Kemal Kozarić, I 2005 -	VIII 1997 - I 2006.	0,24
Narodna banka Bugarske	Todor Valchev, I 1991 - I 1996. Lyubomir Filipov, I 1996 - VI 1997. Svetoslav Gavriiski, VI 1997 - X 2003. Ivan Iskrov, X 2003 -	I 1991 - I 2006.	0,26
Centralna banka Crne Gore	Ljubiša Krgović, III 2001 -	III 2001 - I 2006.	0,21
Hrvatska narodna banka	Ante Čičin-Šain, VIII 1990 - V 1992. Pero Jurković, VI 1992 - II 1996. Marko Škreb, III 1996 - VII 2000. Željko Rohatinski, VII 2000 -	VIII 1990 - I 2006.	0,26
Narodna banka Republike Makedonije	Borko Stanoevski, XII 1993 - V 1997. Ljube Trpeski, V 1997 - V 2004. Petar Gošev, V 2004 -	XII 1993 - I 2006.	0,25

Banka	Guverner	Posmatrani period	Stopa promene guvernera
Narodna banka Rumunije	Mugur Isarescu, postavljen XII 1990. ponovo postavljen IX 1998. ponovo postavljen IX 2004.	XII 1990 - I 2006.	0,07
Narodna banka Srbije	Mlađan Dinkić, XI 2000 - VII 2003. Kori Udovički, VII 2003 - II 2004. Radovan Jelašić, II 2004 -	XI 2000 - I 2006.	0,58

Izvor: baze centralnih banaka, a okvir tabele: Sandra Dvorsky, *Central Bank Independence in Southeastern Europe with a View to Future EU Accession*, Oesterreichische Nationalbank, Focus 2/04.

U ovom periodu Rumuni su imali najnižu stopu promene guvernera, premda se Mugur Isarescu na toj funkciji od kraja 1990. U septembru 2004. je guverner Isarescu reizabran po drugi put, čime je po dužini obavljanja ove dužnosti među guvernerima centralnih banaka centralne i istočne Evrope postigao svojevrsan rekord. Crna Gora od osnivanja svoje centralne banke do 2006. takođe nije menjala guvernera, ali je zbog kraćeg vremenskog perioda vrednost stope promene guvernera nešto veća i iznosi 0,21. BiH je prvi put promenila guvernera u januaru 2005. godine; Petera Nicholla, prvog guvernera u istoriji centralne banke BiH koji je odradio svoj mandat od 6 godina, nasledio je Kemal Kozarić.

Vrednost stope promene guvernera u Bugarskoj, Hrvatskoj i Makedoniji je veoma slična. U Bugarskoj, nakon „dobrovoljne” ostavke Todora Valcheva, dužnost guvernera je do uspostavljanja sistema valutnog odbora sredinom 1997. obavljao Lyubomir Filipov. Njegovog naslednika, Svetoslava Gavriiskog, nakon šest godina provedenih na ovoj funkciji i pored istaknute kandidature za još jedan mandat, smenjuje Ivan Iskrov kandidat vladajuće političke partije. Prvi guverner Hrvatske, Ante Čičin-Šajin, smenjen je posle nešto više od godinu dana, jer se zalagao za limitiranje monetizacije fiskalnog deficita kroz direktno kreditiranje⁵⁸ države. Za

⁵⁸ Mاستrihtski Sporazum (član 101) i Statut Evropske centralne banke (član 21.1) zabranjuju centralnim bankama direktno kreditiranje vlade, bilo u obliku hartija od vrednosti ili u nekom drugom obliku. S druge strane, indirektno kreditiranje, kao što je kupovina vladinih hartija od vrednosti na sekundarnom tržištu, je dozvoljeno, jer se na sekundarnom tržištu vladine hartije od vrednosti trguju po

razliku od Pere Jurkovića, koji je mesto guvernera napustio zbog zdravstvenih razloga, parlament razrešava Marka Skreba zbog sloma nekoliko državnih banaka. Preвременi odlazak prvog makedonskog guvernera posledica je finansijskog skandala koji je početkom 1997. potresao zemlju. Naime, Borko Stanoevski je optužen za idejnog tvorca piramidalne štednje (*ala* Dafina i Jezda u Srbiji) te je pod pritiskom tamošnje Socijaldemokratske partije podneo ostavku nekoliko meseci kasnije. Nakon ovih događaja situacija se u Makedoniji barem što se tiče stabilnosti pozicije guvernera bitno menja na bolje. LJube Trpevski je na mestu guvernera odradio pun mandat u trajanju od sedam godina, a u proleće 2004. vladajuća koalicija na čelo Narodne banke RM postavlja Petra Goševa.

Stopa promene guvernera u Albaniji je u odnosu na region bila veća, i može se objasniti političkim turbulencijama koje su potresle zemlju 1997. godine Najpre je Ilir Hoti usled finansijskog skandala u septembru 1993. podneo ostavku, a zatim se dužnosti guvernera, zbog prelaska na mesto ministra finansija u decembru 1994., odrekao i Dylber Vrioni. Njegov naslednik Kristaq Luniku, uvodi centralnu banku Albanije u najnestabilniji period u njenoj dosadašnjoj istoriji jer će se u nekoliko meseci 1997. godine u banci promeniti čak tri guvernera. Već u aprilu mesecu, pod pritiskom velikih socijalnih nemira zbačen je Berišin režim, a Kristaq Lunikua je proteran u SAD. Slično je prošao i njegov naslednik Qamil Tusha. Tokom narednih godina situacija se postepeno normalizovala. Shkelqim Cani posle provedenih sedam godina na funkciji guvernera i pored ponovne kandidature zamenjen je Ardianom Fullanijem.

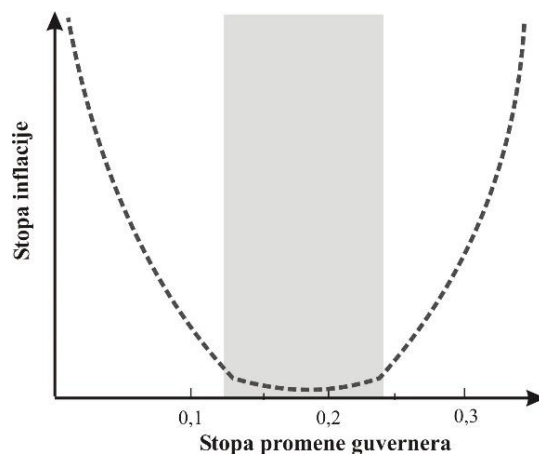
Ali nekako od svih zemalja u okruženju posao guvernera je izgleda tih godina bio najnesigurniji i komplikovaniji u Srbiji. Iz tabele se vidi da je ovaj pokazatelj formalne nezavisnosti centralne banke kod nas bio nezadovoljavajući. Uz jednu napomenu. Guvernere smo u Narodnoj banci Srbije (NBS) posmatrali u periodu

tržišnim cenama, što čini javne i privatne izvore bliskim supstitutima. Osnovni cilj ovakvih odredbi jeste da se ne naruše osnovni tržišni principi.

Zakoni centralne banke Albanije i Srbije, kada je reč o finansijskoj nezavisnosti, a u cilju prilagođavanja Mاستrihtskim kriterijumima, zahtevaju značajne izmene u ovom delu. Naime, od svih zemalja JIE, jedino ove dve centralne banke imaju zakonsko pravo da odobravaju kredite državi radi finansiranja privremene ne-likvidnosti budžeta, nastale usled neuravnoteženih kretanja u prihodima i rashodima tokom izvršenja budžeta, i to u Srbiji, najviše u iznosu od 5% prosečnih budžetskih prihoda u prethodne tri godine, a u Albaniji ovaj iznos se može povećati i na 8% budžetskih prihoda.

posle oktobarskih promena 2000. godine⁵⁹, budući da Crna Gora nakon toga *de facto* gubi sve ingerencije nad Narodnom bankom Jugoslavije (NBj). Možemo se setiti da se prilika za smenu Dinkića ukazala kada je NBj transformisana u NBS, u okviru ustavnih promena koje su pratile gašenje jugoslovenske federacije i formiranje nove, labavije zajednice Srbije i Crne Gore. Naravno, pravi motiv u pozadini napada na Dinkića je bio njegov pokušaj da relativno dobre rezultate svoje monetarne politike pretvori u politički kapital. Nasledila ga je Kori Udovički, ali i smenjena posle samo sedam meseci, usled otkrivenih neregularnosti u Skupštini prilikom njenog izbora, dok je i pozicija guvernera Radovana Jelašića bila ozbiljno poljuljana nakon afere o uzimanju mita i smene jednog od viceguvernera.

Slika 52. Inflacija kao funkcija stope promene guvernera (teorijski model)



Nema dileme da se stalnim promenama guvernera podriva neophodno poverenje u autoritet institucije kakva je centralna banka, kao jednog od glavnih stubova finansijskog sistema zemlje, i u odluke koje ona donosi. Međutim *nestabilnost centralne banke koja se reflektuje preko stalne promene guvernera može imati i negativnih posledica na markoekonomsku stabilnost cele zemlje, što ćemo u nastavku pokazati na dva primera; prvi je rast inflacije, a drugi smanjenje deviznih rezervi zemlje.*

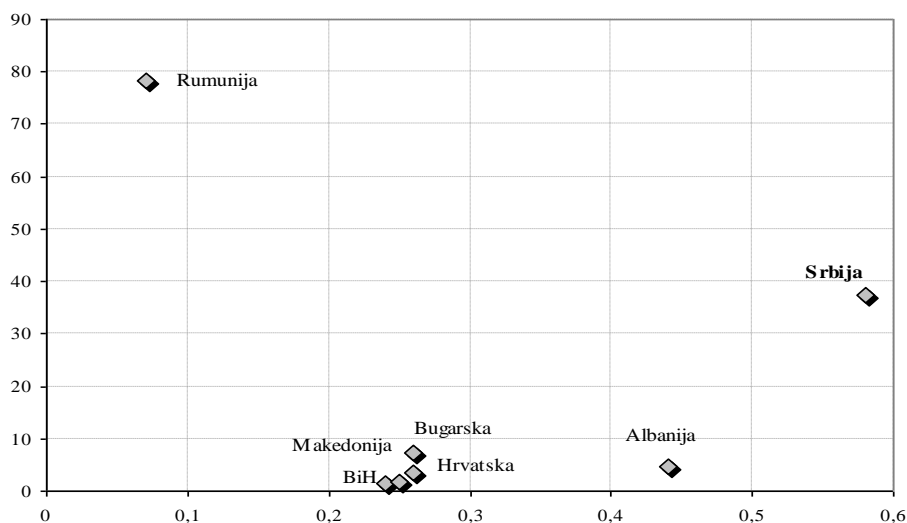
⁵⁹ Ukoliko bismo za početak perioda posmatranja uzeli februar 2003, odnosno dan kada je na osnovu Zakona za sprovođenje Ustavne povelje državne zajednice SCG formalno pravno formirana Narodna banka Srbije transformisanjem Narodne banke Jugoslavije, stopa promene guvernera bi iznosila 1,03, što samo znači da dužina trajanja mandata guvernera u NBS u proseku traje manje od jedne godine, što je poražavajuće.

Najpre ćemo testirati hipotezu da je visina inflacije u dugom roku funkcija stope promene guvernera. Hipotezu izvodimo iz premise da je nezavisnost centralne banke, oličena i u izvesnosti položaja guvernera, neophodan uslov za sprovođenje monetarne politike koja kao rezultat daje stabilnost cena.

Pretpostavljamo da funkcija inflacije ima oblik slova U, što zapravo znači da je visoka inflacija podjednako rezultat i eksteremno visoke i ekstremno niske stope promene guvernera. Minimum funkcije se mora naći u intervalu od 0,125 do 0,4, što prema Cukermanu odgovara promeni guvernera na svakih 5 do 8 godina.

Kako se empirijski podaci uklapaju u postojeći model? Odgovor na ovo pitanje se nalazi na narednoj slici na kojoj je prikazan odnos stope promene guvernera i prosečne inflacije u periodu 1998-2005. u zemljama jugoistočne Evrope.

Slika 53. Odnos stope promene guvernera i prosečne inflacije u zemljama jugoistočne Evrope



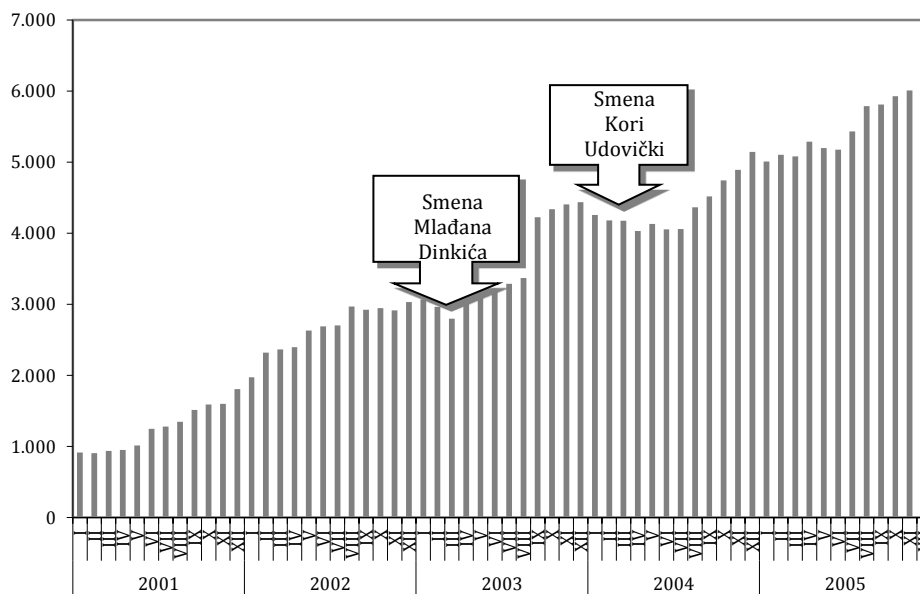
Napomena: Na y-osi je data prosečna stopa iflacije izražena u %, u periodu 1998-2005.

Poklapanje sa teorijskim modelom je frapantno. Jedine dve zemlje koje su u pomenutom periodu imale problema sa inflacijom bile su Rumunija i Srbija. I gle čuda, Srbija je svoje guvernera menjala gotovo svake godine, a Rumunija svog uporno zadržava već punih 16 godina. Makedonija i BiH su prema stopi promene guvernera u optimalnoj zoni te je kod njih i inflacija najniža. Na gornjoj granici optimalne zone stope promene guvernera nalaze se Hrvatska i Bugarska, a model jedino kvari Albanija koja ima nešto višu stopu promene guvernera s prosečnom

inflacijom od samo 4,7%. Međutim i pored toga rezultat ovih istraživanja pokazuje da između prosečne stope infalacije i apsolutnog odstupanja vrednosti stope promene guvernera od sredine oprimalne zone postoji direktna korelacije (koeficijent korelacije je 0,72; sa stopom promene guvernera u Srbiji od 1,03 – period od februara 2003. do 2006. – dobijamo koeficijent korelacije od čak 0,82).

Ugrožena stabilnost centralne banke činom promene guvernera neposredno dovodi i do pada deviznih rezervi zemlje. Na narednoj ilustraciji vidimo da se osetniji pad deviznih rezervi Srbije u periodu 2001-2005. godina poklapa sa periodom smenjivanja guvernera. Nepoverenje u finansijsku stabilnost zemlje je naročito došlo do izražaja posle smene Kori Udovički, i kao što vidimo moralo je da prođe više od sedam meseci da bi se prekinuti trend jačanja deviznih rezervi ponovo uspostavio.

Slika 54. Stanje ukupnih deviznih rezervi Srbije na kraju meseca u periodu 2001-2005. (u milionima dolara)



Izvor: kalkulacija autora

Ekonomska teorija očigledno s pravom potvrđuje međuzavisnost nezavisnosti centralne banke i inflacije, tako da nije slučajno da je u mnogim zemljama širom svijeta došlo do fundamentalnih reformi regulative koja se odnosi na centralnu banku s ciljem da se zaštiti njena pozicija u odnosu s vladom. Ova analiza je potvrdila postojanje čvrste pozitivne veze između stope promene guvernera i

visoke inflacije, što je posebno izraženo na primeru Srbije. Nema dileme da je ovo suprotno interesima svih naših političkih partija, ali navike iz prošlosti se moraju menjati.

Da li su devizne rezerve u Srbiji početkom 2007. bile adekvatne?

Slučajno ili ne, u aprilu 2007. (MAT br. 150) bavim se analizom deviznih rezervi - makroekonomskog indikatora koji će ubrzo, sa eskalacijom globalne finansijske krize koja će uslediti, postati kritično bitan.

Devizne rezerve tradicionalno predstavljaju izvor finansiranja platnobilanskog deficita i odbrane deviznog kursa. Međutim, u tom periodu, kada najveći broj zemalja koristi režim plivajućeg kursa iznalaze se novi načini finansiranja neravnoteže poput: zaduživanja u inostranstvu i promene ekonomske politike. Zato, iznos bruto deviznih rezervi ne mora nužno da odražava i veličinu platnobilansne neravnoteže. Monetarne vlasti mogu imati i drugih motiva za držanje određenog nivoa deviznih rezervi, kao što su: očuvanja poverenja u domaću valutu i privredu, zadovoljavanje domaćih zakonskih normi⁶⁰, ili kao garancija da će se uzeti kredit nerezidentima uredno servisirati. Analitičar koji proučava platni bilans zato i o ovim faktorima mora voditi računa.

Devizne rezerve iz platnog bilansa često se poistovećuju sa neto inostranom aktivom, međutim one su samo njen deo. Neto inostrana aktiva dobija se kao razlika između ukupnih potraživanja i obaveza bankarskog sistema. U osnovi, odgovor na pitanje da li deficit tekućeg bilansa finansirati iz deviznih rezervi ili se opredeliti za politiku prilagođavanja zavisi od samog njegovog karaktera, odnosno procene da li je deficit privremen ili reverzibilan. Ipak, veličina deviznih rezervi⁶¹ i sposobnost zemlje da se zadužuje kako bi dopunila devizne rezerve, ujedno označava i granicu do koje se rezerve mogu koristiti za finansiranje deficita.

U slučaju privremenih šokova, kao što je, recimo, loša žetva, devizne rezerve mogu biti vrlo zgodan apsorber koji omogućava zadržavanje veće potrošnje od proizvedenih količina. Rezerve se mogu koristiti i za finansiranje neravnoteže

⁶⁰ U nekim zemljama minimalni nivo deviznih rezervi se propisuje zakonom.

⁶¹ Uprkos imenu, međunarodne rezerve u platnom bilansu ne označavaju stok, već iskazuju neto promenu ukupne inostrane aktive. U Međunarodne rezerve spada: monetarno zlato, SDR-i, rezervna pozicija u MMF-u, devize (gotovina, depoziti i hartije od vrednosti) i ostala potraživanja. Rezerve su pod direktnom kontrolom monetarnih vlasti (čitaj centralne banke), a mogu biti korišćene bilo direktno (za finansiranje platnobilansnih neravnoteža), bilo indirektno (regulisanje neravnoteže, recimo, intervencijom na deviznom tržištu).

tekućeg bilansa koja potiče od sezonskih poremećaja. Međutim, ukoliko je procena da će neravnoteža tekućeg bilansa potrajati, nužna je politika prilagođavanja⁶².

Treba primetiti da je u praksi dosta teško doneti *ex-ante* sud da li deficit tekućeg bilansa privremen ili neprekidan. Zbog toga treba biti vrlo oprezan pri iniciranju mera prilagođavanja koje su posledica smanjenja deviznih rezervi.

Devizne rezerve su svojevrsna garancija investitorima. Njihov nivo dosta govori o političkoj stabilnosti i investicionoj klimi u zemlji. Zemlje sa stabilnom političkom i investicionom klimom po pravilu imaju i visok nivo deviznih rezervi.

Iako je uobičajeno da se nivo deviznih rezervi određuje u odnosu na projektovan ukupni uvoz robe i usluga, savremeni pristup je da se nivo rezervi određuje prema stepenu finansijske «ranjivosti». Bez obzira na indikator za koji se opredelimo, ne sme se zaboravi da pri determinisanju adekvatnog nivoa deviznih rezervi važna uloga pripada i vladajućem deviznom režimu. Zemlja sa fiksim deviznim kursom, budući da su rezerve tada jedina odbrana u slučaju neželjenog šoka, prema tradicionalnom verovanju, morala bi da raspolaže većim rezervama. Ukoliko postoji visoko poverenje u vlast da će slediti zacrtani kurs ekonomske i monetarne politike, ni zemlja sa režimom fiksnog deviznog kursa ne mora nužno da gomila velike devizne rezerve. Na primer, u Poljskoj su nosioci ekonomske politike na početku reformi uspešno branili svoju valutu i pored fiksnog deviznog kursa iza kojeg su stajale veoma niske devizne rezerve, jer se poverenje finansijskog tržišta u vladu značajno povećalo. Nauprot tome, i u režimu upravljanoj fluktuiranja, gubitak kredibiliteta u postojeću ekonomsku politiku može brzo da dovede do bega kapitala i erozije deviznih rezervi, čak iako vlasti značajno depresiraju valutu.

Zato je pravi indikator i ključ za procenu adekvatnog nivoa deviznih rezervi stepen poverenja učesnika na tržištu u nosioce ekonomske politike. Kredibilna politika monetarnim vlastima ostavlja mogućnost dodatnog zaduživanja u inostranstvu pod povoljnim uslovima, jer se i na taj način može postići adekvatan nivo deviznih rezervi. Vratimo se opet na Poljsku, gde je MMF svojim stabilizacionim kreditima značajno doprineo podizanju poverenja u kreatoru ekonomske politike⁶³.

⁶² Neravnoteže platnog bilansa za koje se ne preporučuje finansiranje već neodložno prilagođavanje, uglavnom su dve vrste, neravnoteža izazvana prekomernom ekspanzijom agregatne tražnje i takozvana fundamentalna neravnoteža.

⁶³ Uzimanje državnih kredita pod povoljnim uslovima, kada su oni pametno upotrebljeni, može biti poželjno. Dobar primer je stabilizacioni kredit MMF-a. Sredstava iz tog kredita ne smeju da se troše jer služi samo za održavanje

Dodatni pokazatelj koji se prati je i odnos deviznih rezervi i uvoza. On ukazuje na broj meseci uvoza (vrednost godišnjeg uvoza podeljena sa 12 meseci) koji je pokriven visinom deviznih rezervi. Dakle,

$$RR = CM = \frac{R}{AM},$$

gde je: *RR* potreban nivo deviznih rezervi, *CM* pokrivenost uvoza, *R* prosečne mesečne devizne rezerve, a *AM* prosečna mesečna vrednost uvoza robe i usluga.

Opšte prihvaćeno pravilo je da bi devizne rezerve trebalo da budu najmanje jednake vrednosti tromesečnog uvoza, dok se za zemlje koje zadovoljavaju šestomesečnu pokrivenost uvoza smatra da u pogledu visine deviznih rezervi bezbrižne. Ipak, kao što smo naglasili, i ovo pravilo je više vezano za neka prošla vremena. Kod procene zadovoljavajućeg nivoa deviznih rezervi rukovodi se najpre: (a) stepenom otvorenosti zemlje ka kapitalno-finansijskim tokovima; (b) ukupnom vrednošću visoko likvidnih obaveza; (c) pristupu zemlje kratkoročnim izvorima zaduživanja; te (d) izraženom sezonskom karakteru uvoza i izvoza zemlje.

Prosečan stepen pokrivenosti uvoza, prema podacima MMF-a, u zemljama u razvoju u prvoj fazi tranzicije je uvećavan - sredinom devedesetih iznosio je 4,5 meseci, u 1997. 6 meseci, da bi se početkom 2000-te narastao na blizu 7 meseci⁶⁴.

Ubrzanim razvojem i integracijom svetskog tržišta kapitala, tradicionalno viđenje potrebnog nivoa deviznih rezervi (pokrivenost tromesečnog uvoza) je unapređeno. Debata vezana za potreban nivo deviznih rezervi u svetu u kojem vladaju promenljivi tokovi kapitala je koncentrisana, pre svega, na *pokazatelje izloženosti finansijskom riziku*. Zato, osim standardnih varijabilnih tokova (kao što su saldo tekućeg računa platnog bilansa i kapitalno-finansijskog bilansa) u razmatranje trebamo uzeti i pokazatelje stoka (na primer, odnos domaće ponude novca, izražene u inostranoj valuti, i deviznih rezervi). Osnovna smisao ovoga je

stabilnosti kursa i intervencije centralne banke na deviznom tržištu u slučaju poremećaja ponude i tražnje deviza. Na ta sredstva plaća se kamata od svega nekoliko procenata, dok se za plasirane devizne rezerve kod prvoklasnih svetskih banaka dobija mnogo viša kamatna stopa. Tako centralna banka istovremeno održava deviznu likvidnost i zarađuje novac za budžet.

⁶⁴ Priorities for the IMF -- Remarks by Stanley Fischer, 28. april 2001. link: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp042701>

da devizne rezerve u vremenu krize mogu poslužiti kao dobra garancija sigurnosti domaće valute.

Rezerve je neophodno posmatrati i u kontekstu strukture dospeća obaveza javnog sektora. Veće servisiranje kratkoročnih obaveza u inostranoj valuti zemlju izlaže finansijskom riziku. Podjednako je bitan i *pokazatelj otvorenosti zemlje*, izražen preko odnosa zbira uvoza i izvoza, i BDP-a, ili kapitalnog bilansa i BDP-a. Njime se meri rizik izloženosti zemlje nestabilnim kapitalnim tokovima, pa se s tim u vezi određuje i adekvatan nivo deviznih rezervi.

Tabela 13. Devizne rezerve u zemljama jugoistočne Evrope (na dan 31.12.2006. godine) kojima upravlja centralna banka

	BiH	Hrvatska	Srbija	Makedonija	Bugarska	Rumunija
Devizne rezerve centralne banke (u milionima dolara)	3.672,6	11.489,0	11.888,0	1.865,8	11.191,4	18.279,0
POKAZATELJI EKSTERNE LIKVIDNOSTI (u %)						
Devizne rezerve/GDP	33,9	25,8	37,4	30,0	35,6	15,0
Devizne rezerve/uvoz robe i usluga (u mesecima)	5,1	5,3	9,6	5,3	5,7	7,3
Devizne rezerve/kratkoročni dug	-	173,1	717,3	-	148,2	125,5
POKAZATELJI IZLOŽENOSTI FINANSIJSKOM RIZIKU (u %)						
Devizne rezerve/M1	107,4	138,3	356,5	249,4	108,6	104,8
Devizne rezerve/primarni novac	107,8	132,1	497,2	348,2	166,6	148,5

Izvor: statistika NBS

Priložena tabela daje pregled nivoa deviznih rezervi u Srbiji krajem 2006. po svim indikatorima. Njihov obim jeste bio visok i u tom trenutku je garantovao kratkoročnu stabilnost. Rekordan kapitalni priliv iz inostranstva, po osnovu zaduživanja i stranih direktnih investicija, u 2006. je podigao devizne rezerve NBS na blizu 12 milijardi dolara. Uprkos činjenici da je u martu 2007. nivo deviznih rezervi redukovao za oko 150 miliona dolara, pad je znatno manji od obaveza koje su u tom mesecu izmirene prema inokreditorima, u iznosu od preko 300 miliona dolara (ovde je uključena i otplata preostalog duga prema MMF-u od 175,4 miliona evra) što znači da je priliv od menjačkih poslova bio snažan generator povećanja deviznih rezervi.

Uprkos tome, postoji ozbiljna dilema i rizik da bi višegodišnji trend snažnog povećanja deviznih rezervi mogao biti zaustavljen. Navodimo samo neke argumente koji su podržavali takav stav: neizvesnost u pogledu formiranja vlade, tj. budućeg koncepta ekonomske politike što proizvodi, kao što to i podaci iz aprila 2007. već nagoveštavaju, ozbiljniji porast inflacionih očekivanja. S druge strane,

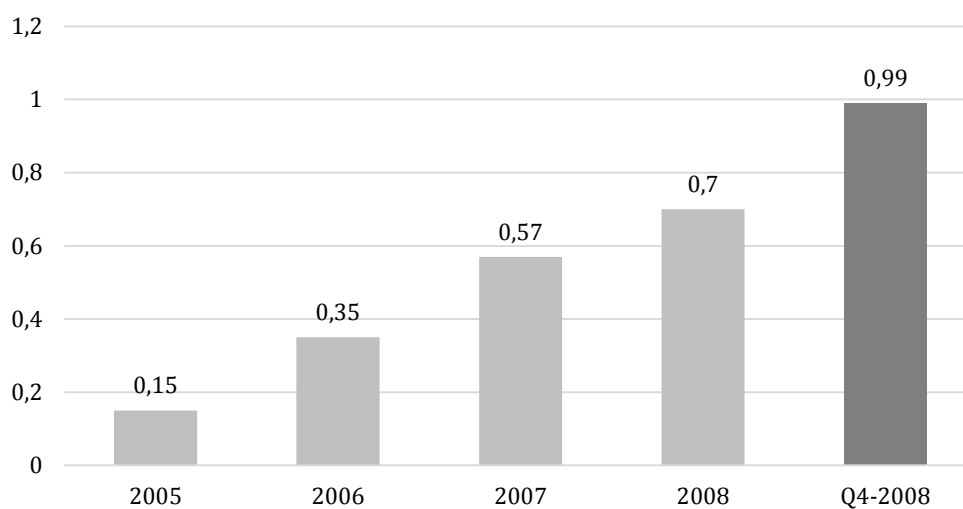
nepovoljne tendencije koje detektujemo u platnom bilansu početkom 2007. predstavljaju još veću opasnost. Uvoz je „eksplozirao“ što će produbiti deficit tekućeg dela bilansa, a dodatni problem tiče se i usporavanje priliva stranih direktnih investicija koje počivaju na privatizaciji društvene svojine koja se privodi kraju.

Destabilizacija deviznog tržišta vs. očuvanje deviznih rezervi

Uprkos stalnim intervencijama na međubankarskom tržištu, NBS tokom 2008. ne uspeva da sačuva vrednost dinara niti da se izbori sa prevelikim oscilacijama kursa. Dinar je već u prvim danima 2009. dostigao rekordno nisku vrednost prema evru, od uvođenja zajedničke evropske valute. Slabljenje dinara posledica je smanjenog priliva inostrane štednje, uslovljene svetskom ekonomskom krizom, kojim je sve do poslednjeg tromesečja 2008. uspešno (ali i bez krize, dugoročno neodrživo) finansiran platnobilanski deficit nastao prekomernim robnim uvozom.

Ako zanemarimo poslednji kvatal 2008, koji je bez dileme uslovljen ekstremno nepovoljnim eksternim šokovima, s donjeg grafikona se jasno može videti da nakon 2005. iz godine u godinu Srbija beleži sve snažnija dnevna kolebanja kursa dinara prema evru. Intenzitet dnevnih oscilacija, meren vrednostima standardne devijacije dnevnih promena kursa, se kretao u intervalu od 0,15 u 2005. do čak 0,70 u 2008. godini.

Slika 55. Vrednost standardne devijacije dnevnih promena kursa dinara u posmatranim vredenskim intervalima



Izvor: kalkulacija autora na bazi podataka NBS

Preterane oscilacije kursa podizale su neizvesnost u pogledu njegove buduće vrednosti i izuzev špekulantima nikome ništa dobro nisu donosile. Visok kursni rizik akteri na tržištu na strani ponude ugrađivali su u cenu koštanja svojih proizvoda i usluga u vidu veće premije rizika što je direktno potpirivalo inflaciju. Pomenuti efekat se dodatno multiplikovao u dolarizovanim zemljama kakva je Srbija u kojoj se dobar deo transakcija obavlja u evrima.

Period „destabilizacije“ deviznog tržišta se poklapa sa zaokretom u monetarnoj politici NBS koja sredinom 2006. na predlog MMF-a prelazi na implicitni model ciljanja inflacije. Dotadašnje nominalno sidro (monetarni agregat ili kurs dinara) zamenjuje poželjna stopa inflacije kao cilj monetarne i svih drugih makroekonomskih politika. Ključni instrument monetarne politike postaje repo stopa. NBS se povlači sa deviznog tržišta, a kurs se slobodno formira na međubankarskom deviznom tržištu. Dakle, *kurs je od tog trenutka postao rezidual, odnosno egzogena varijabla u sistemu.*

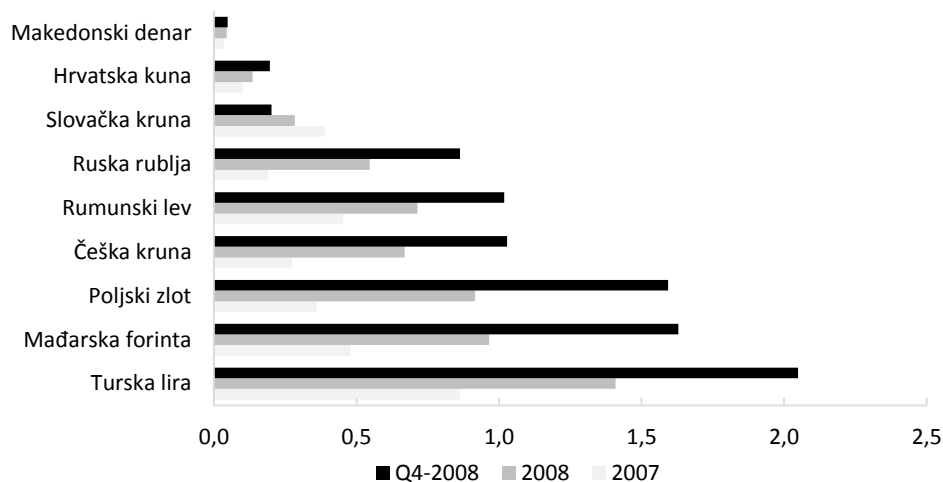
Problem sa novim modelom monetarne regulacije ugrađen je u ključnim pretpostavkama njegove uspešne primene. Ambiciozno postavljen cilj NBS da inflaciju drži u zoni jednocifrenog intervala sudario se sa ekspanzivnom fiskalnom politikom, pri čemu je „nemoguća misija“ dodatno otežana postojanjem izrazitih monopolskih i kartelskih struktura na tržištu koje su težile ostvarenju svojih interesa. U takvim okolnostima čak i na male pritiske iznad gornje granice intervala ciljane inflacije NBS u nekoliko navrata odgovara agresivnim podizanjem repo stope. Veća repo stopa NBS od one u zoni evra privlači kapital iz inostranstva te drastično menja do tada uspostavljene okolnosti na deviznom tržištu.

U situaciji znatno veće ponude od tražnje za devizama dinar biva izložen jakim aprecijacijskim pritiscima (u 2007. dinar je prema evru čak i nominalno aprecirao). Aprecijacija povratno koči inflaciju čime NBS ostvaruje svoj cilj.

Međutim, pored toga što je porast repo stope, pa samim tim i ostalih kamatnih stopa, ugrozio privrednu aktivnost najveća šteta načinjena je upravo kursu koji je tretiran kao "primarni apsorber" šokova. Oslanjanje isključivo na kurs derogiralo je i sam model ciljanja inflacije pa ne treba da čudi i što su izostali glavni rezultati modela (stabilnija inflacija, opadanje inflacionih očekivanja, indeksacije i kamatnih stopa...).

U međuvremenu rizici destabilizacije ekstremno narastaju, a okodač za njihovu eskalaciju početkom oktobra 2008. povlači svetska finansijska kriza.

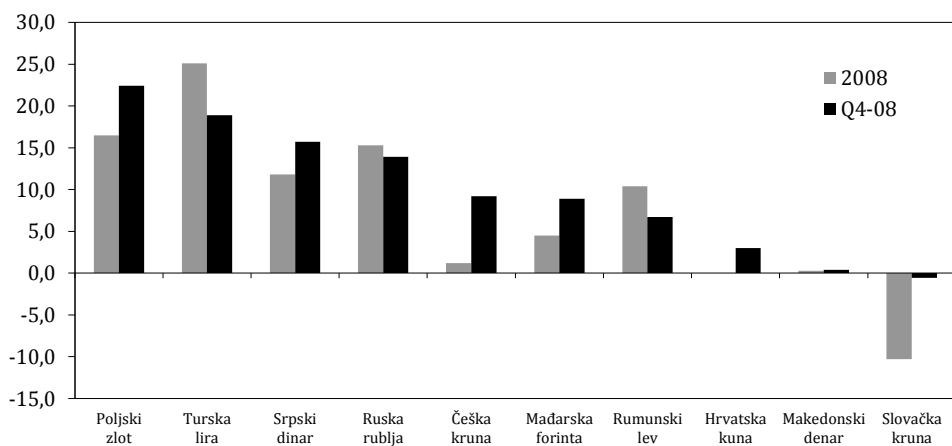
Slika 56. Vrednost standardne devijacije dnevnih promena kursa valuta zemalja u tranziciji (u odnosu na evro)



Izvor: kalkulacija autora na bazi podataka centralnih banaka

Na prethodnoj slici se može videti da je u poslednjem kvartalu 2008. i u većini drugih zemalja u tranziciji pojačan valutni pritisak (uzet je kontigent zemalja čija valuta nije vezana za evro).

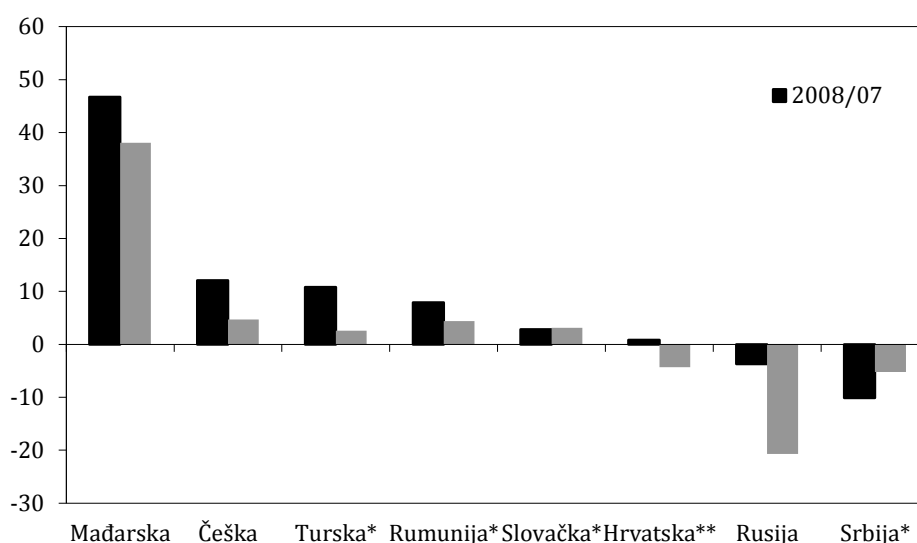
Slika 57. Iznos nominalne depresijacije izabranih valuta u 2008. prema evru (u %, negativna vrednost označava aprecijaciju)



Izvor: podaci centralnih banaka posmatranih zemalja; kalkulacija autora

Turska se i tada kuburila sa kursom, a ništa bolje nisu prošle ni Mađarska i Poljska. Dnevne oscilacije češke krune, rumunskog leva, pa i ruske rublje tokom 2008. približne su oscilacijama dinara iz tog perioda. Zanimljivo da će Turska i Mađarska imati izrazit problem sa svojim valutama i u narednoj deceniji, posebno tokom pandemije COVID-19. Štaviše, valutna kriza će dodatno eskalirati 2022. nakon napada Rusije na Ukrajinu.

Slika 58. Promene ukupnih deviznih rezervi izraženih u evrima tokom 2008, u %



*Napomena: * kraj novembra, ** kraj oktobra; Izvor: kalkulacija autora*

Napominjemo da i pored natprosečne destabilizacije kursa svojih valuta sve posmatrane zemlje izuzev Rusije tokom 2008. uspešno čuvaju devizne rezerve. Neke će zabeležiti i njihov porast. Iz prethodnog zaključka izuzimamo Mađarsku koja porast deviznih rezervi u poslednjem kvartalu 2008. duguje više nego izdašnoj pomoći međunarodnih finansijskih institucija. Naš sused je u cilju suzbijanja pritiska na finansijskom tržištu u novembru 2008. sklopio stand-by aranžman sa MMF-om u iznosu od oko 12,3 milijardi evra (od čega je oko 4,9 milijardi evra bilo odmah raspoloživo). Pomoć je stigla i od EU u iznosu od oko 6,5 milijardi evra, odnosno Svetske banke (1 milijarda evra).

Devizne rezerve NBS su za jedanaest prvih meseci 2008. smanjene za 600 miliona evra, dok je pad ukupnih deviznih rezervi bio još izraženiji (oko 1,1 milijardu evra). Najveći uticaj na smanjenje deviznih rezervi NBS imala je prodaja deviza na međubankarskom deviznom tržištu, a manji deo deviznih rezervi se krunio i po osnovu izmirenja obaveza prema inokreditorima.

Prvi signali valutne krize u Srbiji

Već početkom 2008. uočavamo ozbiljnu akumulaciju rizika nestabilnosti u svetskoj ekonomiji. Stanje u Srbiji je bilo teško. U martu 2008. (MAT-u br. 161) objavljujem analizu o valutnoj krizi koja se bližila.

Uprkos činjenici što zauzima jedno od vodećih mesta među istraživačkim temama, problematika finansijskih kriza je i tada bila, a i sada je, nedovoljno proučena oblast. Nije poznato tačno šta prouzrokuje krizu, kako se ona širi, kada izbija i od čega zavise posledice njenog dejstva. U tom smislu, ekonomska politika nema precizan odgovor na pitanje šta činiti da bi se sprečio nastanak finansijske krize i šta uraditi da bi se minimiziralo ispoljavanje njenih razornih efekata.

Ne postoji ni definicija finansijske krize. Nju je lako prepoznati kada se desi, ali je teško unapred reći koje stanje privrede će biti okarakterisano kao krizno. Obično se opisuje set poremećaja koji pogađaju jednu ili više privreda i time se uokviruju karakteristike krize: oštra deprecijacija valute, smanjenje deviznih rezervi, pad berze, povlačenje investitora, povlačenje depozita iz banaka, porast kamatnih stopa, pad privredne aktivnosti i slično.

Jedan od oblika ispoljavanja finansijske krize je valutna kriza⁶⁵.

Interesantno je da se valutna kriza u literaturi najčešće definiše samo za režime fiksnog deviznog kursa i to kao zvanična devalvacija, odnosno napuštanje pomenutog režima. Takva definicija je previše kruta za empirijska istraživanja budući da dobar deo valuta nije formalno vezan za neku drugu valutu, već zemlje uglavnom imaju različite varijante plivajućeg deviznog kursa, kao što je slučaj u Srbiji. Iz tog razloga većina empirijskih studija valutnu krizu definiše kao osetniju (nominalnu ili realnu) deprecijaciju domaće valute.

⁶⁵ Finansijska kriza se može ispoljiti i kao bankarska kriza, odnosno kao slom berze akcija, a nekada je praćena fenomenom zaraze – prenošenja panike i negativnih efekata sa tržišta na tržište. U praksi su prisutni poremećaji u više oblasti, te stoga preusko definisanje krize može da zanemari važne privredne promene. Verovatno je najbolje reći da je finansijska kriza stanje jedne privrede u kome je prvenstveno spoljna, a potom i unutrašnja, ravnoteža ozbiljno narušena i u kome se odnosi između makroekonomskih varijabli uspostavljaju na novom (nižem) nivou, nakon znatnih ekonomskih problema i troškova.

Međutim, monetarna vlast može reagovati na špekulativni napad i odupreti mu se intervencijama na deviznom tržištu ili povećanjem kamatne stope. Takvi se neuspešni špekulativni udari takođe uključuju u definiciju valutne krize jer i oni upućuju na ranjivost sistema koja se vidi iz smanjenja deviznih rezervi i rasta kamatnih stopa.

Za potrebe ove analize definicija valutne krize preuzeta je iz empirijskog istraživanja Kaminsky, et al.⁶⁶ U skladu s tim, valutna kriza je situacija u kojoj dolazi do velike deprecijacije domaće valute i/ili smanjenja deviznih rezervi izraženih u evrima⁶⁷.

Tako je Indeks pritiska na devizno tržište zadat kao ponderisani prosek mesečne stope rasta deviznog kursa i mesečne stope rasta deviznih rezervi izraženih u evrima:

$$IPDT_t = \frac{\Delta e_t}{e_{t-1}} - w \frac{\Delta R_t}{R_{t-1}},$$

gde su:

e : devizni kurs, R : devizne rezerve iskazane u evrima, a $w = \frac{\sigma e}{\sigma R}$, tj. odnos

standardne devijacije stope rasta deviznog kursa i standardne devijacije stope rasta deviznih rezervi.

Indeks upućuje na valutnu krizu *ex-post* kada njegova vrednost pređe određeni prag, čija je vrednost određena na tri standardne devijacije iznad proseka vrednosti indeksa (u brojnim radovima račun se izvodi i sa samo dve standardne devijacije, te smo iz tog razloga i ovu varijantu dali na primeru Srbije, kao što se može videti na narednoj slici).

⁶⁶ Kaminsky GL, Lizondo S, Reinhart CM. 1998. *Leading indicators of currency crisis*, IMF Staff Papers 45/1, International Monetary Fund, Washington, DC.

⁶⁷ Kamatne stope su ovom prilikom izostavljene iz deficije valutne krize, jer one u Srbiji nemaju takvu važnost kao u tržišno uređenim privredama. Uključivanje kamatne stope u račun nosi i metodološki problem kratkoće vremenske serije s obzirom da se Narodna banka Srbije značajnije oslanja na promenu referentne kamatne stope tek od septembra 2006. godine, odnosno od momenta uvođenja modela ciljanja inflacije.

Iz tako određenog praga vrednosti proizilazi definicija valutne krize kao binarne varijable:

Valutna kriza = 1 ako je $IPDT_t > 3\sigma_{IPDT} + \mu_{IPDT}$ (i 11 meseci pre izbijanja krize)

= 0, u svakom drugom slučaju

gde je σ_{IPDT} stanardna devijacija indeksa pritiska na devizno tržište, a μ_{IPDT} aritmetička sredina indeksa.

Ovako definisan *indeks pritiska na devizno tržište po prvi put ukazuje na prvu epizodu valutne krize u Srbiji iz novembra 2007. Ujedno, to je i prva valutne krize u Srbiji nakon petooktobarskih promena 2000-te godine. Vrednost indeksa je korigovana naviše oštrom deprecijacijom kursa dinara prema evru (samo u novembru 2007. dinar je prema evru nominalno izgubio na vrednosti 9,7%). Novi udar, istina nešto slabijeg intenziteta, registruje se i početkom 2008. kada deprecijaciju kursa dinara prati i lagana redukcija deviznih rezervi. Ostale zemlje regiona JIE koje su praćene (Hrvatska, Bugarska i Rumunija) u pomenutom periodu nisu pokazivale znake ozbiljnije valutne probleme.*

Šta je bila pozadina prve valutne krize u Srbiji?

Oslanjajući se na Krugmanovu generacijsku podelu modela valutnih kriza⁶⁸, kriza u Srbiji bi se, iako nosi neka obeležja modela prve generacije (objašnjavaju krizu neodrživim kretanjem neke fundamentalne makroekonomske varijable, npr. izražena realna aprecijacija valute, veliki deficit tekućeg bilansa...) najpre mogla objasniti tzv. modelima druge generacije koji izbijanje krize grade na formiranom očekivanju investitora a ne na poremećenim fundamentima.

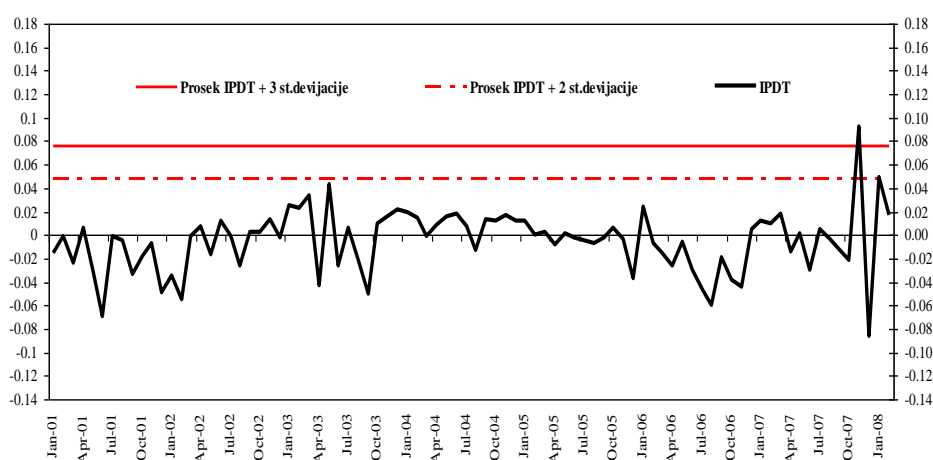
Međutim, odgovor na pitanje šta određuje očekivanja investitora nije jedinstven. Veliki broj varijanti modela postoji. Kao osnovni faktor uticaja navode se „nepovoljne“ vesti o nekom privrednom fundamentu (inflaciji, budžetskom deficitu, prećenosti valute, opasnosti od prezaduženosti, i slično). S druge strane, snažan uticaj može imati politička nestabilnost koja stvara klimu u kojoj tržište uviđa da raste iskušenje države da, primera radi, promeni devizni kurs. U

⁶⁸ Krugman, P. (1979). *A Model of Balance of Payments Crises*, Journal of Money, Credit and Banking, br. 11, str. 311-325.

tom slučaju i mala promena u percepciji fundamentalnih faktora od strane investitora može dovesti do valutne krize⁶⁹.

Politička nestabilnost stvorena u iščekivanju i nakon secesije Kosova i Metohije, a koja je kulminirala raspisivanjem novih parlamentarnih izbora, u Srbiji je bez dileme delovala i na rast negativnih očekivanja investitora u pogledu održivosti dostignutog stepena makroekonomske stabilnosti i razvojne perspektive zemlje.

Slika 59. Indeks pritiska na devizno tržište (IPDT)



Izvor: kalkulacija autora

Intervencijom na deviznom tržištu prodajom evra i podizanjem referentne kamatne stope Narodna banka Srbije je uspela da već krajem marta obuzda veću deprecijaciju dinara; međutim, ne treba imati iluzije da se sistem na taj način stabilizovao i da su negativna očekivanja splasnula. Pre se čini da su se ona samo pritajila u iščekivanju rezultata novih parlamentarnih izbora koji će uslediti. Ispostaviće se da je njihov rezultat doveo do pravljenja kompromisne, labave parlamentarne većine koja nije imala kuraži za neophodne reforme i raskid sa dotadašnjim modelom rasta. Brzo će se pokazati da je ova anomalija praktično postala svojevrstan okidač za pravu finansijsku koja će uslediti!

⁶⁹ Nikolić, I. (2009). PRVI SIGNALI VALUTNE KRIZE U SRBIJI (orginalni naučni članak), str. 75-87, Industrija – časopis Ekonomskog instituta, godina XXXVII, br. 1, YU ISSN 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd

Istiskivanje vs. depresijacija dinara

Domaći bankarski sektor je snažnije prelivanje uticaja globalne finansijske krize osetio početkom 2009. godine. Nepovoljna kretanja u realnom sektoru stvorila su poteškoće u naplati dospelih potraživanja banaka i porast loših plasmana, a krajnji efekat je slabiji finansijski rezultat poslovanja banaka. U tom okviru banke su pribegavale konzervativnijoj politici i preuzimanju manjih rizika u poslovanju, dok je kod pojedinih tržišnih segmenata, na primer stanovništva, usled rasta neizvesnosti bio prisutan i pad potražnje za kreditima.

Bankama su REPO poslovi sa NBS bili su jedini stabilan izvor prihoda po osnovu kamata. Ništa manje atraktivno nije bilo ni ulaganje u trezorske zapise Ministarstva finansija kojima je država u celosti finansirala tekući budžetski deficit.

Koliko je poslovanje sa državom za banke 2009. godine bilo lukrativno najbolje ilustruje podatak da su kamatni prihodi iz REPO poslova sa NBS i ulaganja u trezorske zapise premašili 210 miliona evra (oko 10,7% svih domaćih potraživanja bankarskog sektora poticalo je iz REPO stoka). Štaviše, emisija trezorskih zapisa omogućila je bankama da i u 2010. godini prihode dodatnih 55 miliona evra.

Na finansijskom tržištu u tom periodu kreiran je klasičan *crowding-out* efekat. Država je dramatično istisla privatni sektor. Preduzeća kredite dobijaju na kašičicu, a stanovništvo se razdužuje.

Ukupan iznos odobrenih kredita na kraju oktobra 2009. u odnosu na isti period prethodne godine bio je veći za 1.665,5 miliona evra. Od tog iznosa neto potraživanja od države iznosila su 1.260,9 miliona evra ili 75,7%. Ako se tome dodaju i plasmani javnim preduzećima ispada da udeo države u ukupnom iznosu odobrenih kredita dostiže 89,4% (u oktobru 2008. bilo je samo 22,6%). Uprkos tome, rezervisanja za gubitke po kreditima državi u istom periodu su apsolutno smanjeni za 13,8 miliona evra, a po kreditima nevladinim sektorima uvećani za gotovo 263 miliona evra.

Svi su izgledi da će se položaj privrede na finansijskom tržištu mogao dodatno pogoršati.

Država je nameravala da u 2010. godini poveća bruto primanja od trezorskih zapisa sa 210 milijardi dinara na 246,5 milijardi. Povrh toga, planirano je i uvođenje obveznica lokalnih samouprava. Potonje, za banke postaju interesantne

budući da je prinos na ove papire najčešće veći od prinosa koji bi se ostvario ulaganjem u državne obveznice.

Prioritetni cilj NBS u 2010. stoga je trebao biti i smanjenje atraktivnosti ulaganja u državne hartije od vrednosti. S tim u vezi je uputno dalje popuštanje restiktivnosti monetarne politike, odnosno spuštanje REPO stope. Na ovaj način se naravno ne smanjuje rizik ulaganja u preduzeća, ali im se makar pruža kakva-takva šansa. Bez ostavljanja prostora privredi i stanovništvu za zaduživanje, očekivani privredni oporavak je teško izvodiv.

Opet, spuštanje ključne kamatne stope NBS i rekalsacija monetarne politike povećava pritisak na dinar. Digresije radi, uprkos činjenici da je početkom decembra 2009. izvršen dodatni pritisak na devizno tržište jer su preduzeća kupovale devize zbog vraćanja dugova, kao i banke zbog oslobađanja dela dinarske rezerve, glavni uzrok osetnije depresijacije je bio upravo revolt banaka zbog smanjenja REPO stope koja je sa sobom povukla i sve ostale kamatne stope, a pre svega na kamate trezorske zapise što je značajno smanjilo kamatni prinos banaka.

Depresijacija je dodatno pogoršala položaj dužnika kao i standard građana, iako se pomeranje kursa nije prelilo na cene jer na tržištu nisu postojali inflatorni pritisci na strani tražnje. Profitna margina bankarskog sektora se sužava, ali depresijacija istovremeno limitirajuće deluje na deficit tekućeg dela platnog bilansa.

Kako Srbija, pojednostavljeno rečeno, nije imala dovoljno dobara koje bi mogla da izveze, zastarela privredna struktura zemlje ne dopušta autonomno smanjivanje deficita. BDP Srbije je u tom periodu rastao relativno brzo, ali pretežno pod uticajem brzog rasta sektora usluga. Njegova struktura je bila izrazito nepovoljna, a učešće razmenljivih dobara relativno nisko. Zemlja je stoga morala urgento da menja postojeći koncept privrednog rasta, a popuštanje monetarne politike je bio samo strategijski korak u dobrom pravcu.

Inflacija i paradoksi domaće monetarne politike

Tokom 2006. buknula je inflacija. Uzrok su kreatori ekonomske politike pripisali suši i lošoj poljoprivrednoj sezoni. MAT je nametao problem ekspanzije zarada u javnom sektoru iz kog je navirala prekomerna tražnja. Neumoljiva faktografija zabeležena je u MAT-u br. 155 iz septembra 2007.

Nominalni međugodišnji rast mase neto zarada već u prvih osam meseci te godine dostigao je 21,6%. Ali, u tom okviru, masa zarada u periodu januar-avgust povećana je za 20,2% (povećanje međugodišnje stope rasta u avgustu na 22,7% usledilo je zbog rasta broja zaposlenih za 2% u tom mesecu; rast prosečne zarade je smanjen sa 21,2% na 20,2%). Istovremeno, međugodišnji rast prosečnih neto zarada u javnom sektoru u periodu januar-avgust izneo je 30,7%, da bi u avgustu bio povećan na 31,9%; masa neto zarada rasla je neznatno sporije: 29,1% i 31,6%, respektivno. U privatnom i javnom sektoru imali smo inverznu sliku: u avgustu je porast prosečnih zarada u privatnom sektoru neznatno usporen, a u javnom sektoru osetno ubrzan. Porast mase zarada u privatnom sektoru je ostao nepromenjen, a u javnom sektoru je ubrzan (za 2,5 indeksnih poena), i za približno polovinu (10 procentnih poena) je brži u javnom nego u privatnom sektoru. I u jednom i u drugom slučaju je razlika između nominalne i realne međugodišnje stope rasta u avgustu bila znatno manja nego za osmomesetni period u celini.

Praćenje tekućih tendencija na osnovu trendnih vrednosti čak je i bolje oslikavalo ovo stanje. Rast ukupne mase neto zarada je usporavao (sa 1,4% mesečno do maja, na 0,8% posle toga); ali masa zarada javnog sektora drži stabilan tempo mesečnog rasta od oko 1,5%. Međutim, priraštaji trenda mase ukupnih realnih zarada javnog sektora – ubrzavanjem inflacije – tokom poslednja tri meseca (jun-avgust) anulirani su, a u javnom sektoru su redukovani na 0,4% mesečno!

Zaključak iz ovoga je da kada ekonomska politika nije u stanju da rast zarada zadrži u okviru rasta produktivnosti – zadatak uravnoteženja preuzima inflacija.

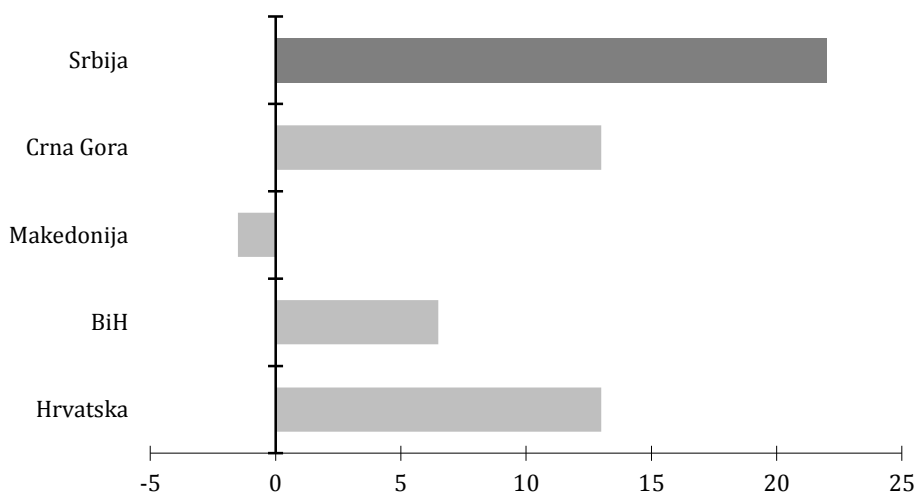
Ova priča je, uostalom, u našoj prošlosti dobro poznata. Suštinska poenta je da je prekomernim rastom zarada (u čemu je lider bio javni sektor) stvoren prostor da se efekti povećanja troškova u poljoprivredi zbog suše nesmetano prevale na one prerađevine koje se prodaju u uslovima kartelskih i monopoloidnih struktura u proizvodnji i prometu.

Ta hipoteza se može ilustrovati na dva načina.

Prvo, u septembru je dodatno pogoršana struktura indeksa baznih cena. Povećan je ponderisani indeks povišenih cena, prevashodno zbog povećanja cena jestivog ulja – uprkos zabrani izvoza suncokreta. Među kontrolisanim cenama, značajno su uvećane cene brašna, mleka i hleba. S druge strane, poboljšana je struktura indeksa cena poljoprivrednih proizvoda: povećan je ponderisani indeks sniženih cena, a smanjen ponderisani indeks povišenih cena – zahvaljujući, pre svega, proizvodima koji su izloženi tržišnoj konkurenciji.

Povrh toga, prema istraživanju Evrostata, u Srbiji je, u razdoblju od 2003. do 2006. godine, cena hrane izražena u evrima rasla brže nego u Sloveniji za oko 22%, što je daleko više nego u bilo kojoj zemlji u regionu. Pri ovakvom tempu rasta, slovenački nivo cena hrane Srbija će dostići već krajem sledeće godine – uprkos gotovo dva i po puta nižim prosečnim zaradama, odnosno više nego četiri puta manjem dohotku po glavi stanovnika. Ključni uzrok tome treba tražiti u karakteristikama našeg tržišta.

Slika 60. Rast cena hrane izraženih u evrima u odnosu na Sloveniju 2003-2006.



Izvor: Comparative price levels in 37 European countries for 2006, EUROSTAT, July 2007

Primeru radi, uzmimo da je hrana u Srbiji tokom 2003. godini vredela 100 dinara. Preračunato u evre po tadašnjem kursu, to je 1,54 evra. Na to ugrađujemo troškove koji su, po našem mišljenju, opravdano potisnuli cenu naviše:

- *Nominalna deprecijacija dinara* od 29,6% mogla je da ima efekat od oko 10% jer je prenos promene kursa na cene, prema svim relevantnim ekonometrijskim istraživanjima, najviše mogao da iznese 1/3 (cena nam se stoga povećala na 110 dinara).
- *Uvođenjem PDV-a*, 1. januara 2005, jednokratno su poskupeli prehrambeni proizvodi koji se ranije (po starom sistemu poreza na promet) nisu oporezivali: hleb, mleko, brašno, šećer ... – doduše po posebnoj stopi od 8%; no, svejedno, za toliko su maloprodajne cene ovih proizvoda morale „otići” naviše (cena je sada oko 119 dinara).
- Zračunavamo i *efekat realne konvergencije* od 4%, kao odraz razlike u produktivnosti rada, s obzirom na to da je Srbija u posmatranom periodu zabeležila nešto veću stopu rasta BDP-a (cena se „popela” na 123,5 dinara).
- Ugradićemo i *efekat otklanjanja dispariteta cena*. Ovde mislimo pre svega na korekciju cene električne energije. Neka je i to 5%, što daje cenu od 130 dinara.

Dakle, cena je sa 100 dinara u 2003. trebalo da naraste na 130 dinara u 2006. Stopa rasta je 30%, ili nešto više od 9% godišnje. Međutim, 130 dinara preračunato u evre u 2006. godini (prosečan kurs iznosi 84,19) i dalje vredi 1,54 evra, te je stoga cena hrane iskazana u evrima morala da ostane nepromenjena.

Kako je onda moguće da cena hrane, izražena u evrima, u međuvremenu poraste za više od 22%?

Odgovor leži u degradiranoj konkurentnosti domaćih tržišnih struktura.

Tabela 14. Najniže cene izabranih prehrambenih proizvoda krajem septembra 2007 (u dinarima)

		Hrvatska	Slovenija	Nemačka	SRBIJA
Mleko (1l)	Pasterizovano	43	46	-	53
	Dugotrajno	52	51	63	66
Ulje (1l)	Suncokretovo	101	82	71	9
Brašno (1kg)	Pšenično (T-400)	23	38	28	35
Šećer (1kg)	Šećerna repa	65	66	76	56
Meso (1kg)	Juneće, mleveno	486	473	320	369

Izvor: istraživanje autora

Narodna banka Srbije, u takvim okolnostima, nastoji da savlada inflaciju koristeći ciljano inflaciju kao model monetarne politike. Visoki rast cena u 2006. godini opredelio je monetarnu politiku da promeni usmerenost i da pređe na targetiranje inflacije kao na svoj osnovni cilj, a da kurs prepusti tržištu. U 2007. su inflatorni pritisci ojačali delom i zbog visoke javne potrošnje. Tekući izdaci budžeta su u prvih devet meseci bili realno veći nego u istom prošlogodišnjem periodu za 9,2% (prema 4,9% u prvom polугоđu). Prema tome, ti izdaci, izlaskom iz režima privremenog finansiranja, ubrzano rastu – i u celoj godini će povećati učešće u BDP-u. U tom okviru, realan rast rashoda za zaposlene iznosio je 11,5%, na šta će biti nadograđeno i dogovoreno povećanje zarada u javnom sektoru.

Ono što je već rečeno u vezi sa zaradama važi i za budžet i za javnu potrošnju u celini. Redukcija rasta budžetskih izdataka u odnosu na usvojeni budžet se delimično ostvarila, ali nužno je dalje prilagođavanje rastu produktivnosti – ekonomskom politikom, ili inflacijom.

Zbog obaveze da dosegne planiranu stopu inflacije, monetarna politika se našla u specifičnom položaju. Ona se, naime, morala sprovoditi tim restriktivnije što je rast cena izrazitiji. Pretpostavimo za trenutak da se ekspanzivni efekti javne potrošnje na cene udvostruče u odnosu na postojeće stanje. NBS bi se našla pred zadatkom da stepenuje restriktivnost svojih instrumenata da bi dosegla planirani rast cena, bez obzira na kolateralne posledice do kojih bi na drugoj strani došlo usled zaoštavanja likvidnosti (povećanje kamatne stope stimuliše priliv kredita iz inostranstva, što aprecira kurs dinara, povećava troškove poslovanja preduzeća, deluje nepovoljno na platni bilans).

Valja dodati da su dodatnu tražnju na tržištu stvorili i krediti privredi i stanovništvu koji su u prvoj polovini 2007. godine uvećani za 116 milijardi dinara, a u celoj prethodnoj godini za 107 milijardi dinara.

U stvari, bilo koji višak tražnje na tržištu ili pojavu nekih drugih činilaca inflacije, *monetarna politika mora da suzbija samostalnim delovanjem. Koordinacija sa ostalim oblicima ekonomske politike – koji su u nadležnosti vladinih resora – ne postoji.* U tom periodu restriktivnost monetarne politike u raskoraku je sa ekspanzivnom orijentacijom fiskalne politike, što je uslovljeno i činjenicom da se zemlja, u suštini, nalazila u gotovo neprekidnom izbornom procesu.

Osnovni instrument kojim operiše monetarna politika je referentna kamatna stopa (ona je tada iznosila 9,75%). Uz uprošćavanje kojem ovde pribegavamo zbog razjašnjenja funkcionalne veze u prihvaćenom sistemu delovanja politike novca,

proizlazi da što je potrošnja javnog sektora veća, viša će biti referentna kamatna stopa NBS. A, to – sa svoje strane – znači novi podsticaj bankama da uzimaju jeftinije kredite u inostranstvu i da ih replasiraju u domaćem finansijskom prostoru. Dodatna ponuda deviza: (a) obara kurs evra, (b) povećava devizne rezerve⁷⁰, (c) uvećava gubitak centralne banke po osnovu troškova sterilizacije viška likvidnosti.

Aprecijacija dinara se, dakle, javlja kao kolateralna posledica inflacije, pri postojećem modelu sprovođenja monetarne politike. Šablon je na prvi pogled paradoksalan jer inflacija u principu vodi deprecijaciji kursa nacionalne valute. Priliv deviznih sredstava po osnovu inostranih kredita (ali i izvoza, doznaka, transfernih plaćanja, itd.) povećava suficit u kapitalnom bilansu koji se jednim delom balansira rastom deviznih rezervi zemlje, a drugim delom širenjem deficita spoljnotrgovinskog bilansa. (U 2007. godini cenilo se da bi taj deficit mogao premašiti 6,5 milijardi evra). Raspoloživa devizna sredstva naprosto omogućavaju lagodno finansiranje uvoza, nezavisno od obima i dinamike izvoza. Paradoks je samo prividan. Reč je o fundamentalnoj osobini nacionalnog monetarnog sistema u kom paralelno postoje dve valute. Sve dok postoji mogućnost transfera kapitalnih stokova iz inostranstva uvećavaće se ponuda deviza. Inostrani zajmodavci će koristiti sve mogućnosti arbitraže između kamatnih stopa u Srbiji i inostranstvu. (Ovaj mehanizam je dugo delovao kroz bankarski sektor a sada se seli na prekogranične kredite, odnosno na direktno zaduživanje naših preduzeća u inostranstvu.) Prinos inostranih zajmodavaca je proizvod stope nominalnog prinosa i stope aprecijacije dinara.

Aprecijacija kursa pojeftinjuje uvoznu robu i relativno poskupljuje izvoz, te po toj osnovi deluje nepovoljno na kretanja u platnom bilansu. Jeftiniji uvoz bi, u načelu, morao doprineti smirivanju inflacije dodatnom ponudom jeftinije robe na domaćem tržištu. Međutim, veličina tog povoljnog uticaja zavisi i od visine profitne marže koju u finalnu cenu ugrađuje trgovina (koja je i u pogledu uvoza u velikoj meri kartelizovana). Što je tržište manje razvijeno i slabije branjeno od nekonkurentskog ponašanja učesnika i monopolskih struktura, pozitivan efekat jeftinijeg uvoza na kretanje domaćih cena slabije je izražen.

⁷⁰ Devizne rezerve centralne banke se plasiraju u sigurne vrednosne papire, visoke bonitetne ocene. Njihov prinos je, međutim, niži od domaćih repo kamatnih stopa, te dolazi do neto negativne razlike između troškova pridobivanja deviznih rezervi i prinosa po osnovu njihovog plasiranja. Što je ta razlika izrazitija, veći je neto „gubitak” u bilansu centralne banke.

Proizilazi da kamatne stope, podsticanjem kredita iz inostranstva, odnosno formiranjem suficita u kapitalnom bilansu, posrednim putem doprinose generisanju spoljnotrgovinskog deficita. Ovo je drugi paradoks našeg monetarnog sistema. Relativno malo povećanje referentne kamatne stope od 0,25 dovodi do aprecijacije. Razlog: povećanje referentne kamatne stope se dogodilo u uslovima visokog rasta tražnje izazvanog rastom plata. Rast plata je doveo je do povećanje tražnje za kreditima (usled povećanja kredite sposobnosti stanovništva). Finansiranje kredite ekspanzije iz deviznih izvora dovodi do rasta ponude deviza na deviznom tržištu. Rast kredita je, u drugoj iteraciji, ubrzao rast potrošnje, koja se delom prelila na uvoz. Dakle, kamatni kanal monetarne politike je bio delotvoran u stanju približnog ekvilibrijuma ponude i tražnje. Ukoliko tražnja ekscesno raste on, u opštem slučaju, postaje neefikasan, skup ili, u ekstremnom slučaju, nedelotvoran. To se dogodilo i kod nas.

Ovo jeste primer fiskalne dominacije, o kojoj je u MAT-u pisano i kada je promovisan model ciljane inflacije. Visoke plate u javnom sektoru, finansirane iz budžetskih ili kvazibudžetskih izvora, pokrenule su seriju poremećaja i smanjile efikasnost kamatne politike. Sve ovo upućuje na to da bi bilo smisleno razmotriti modifikaciju postojećeg modela monetarne politike čiji je osnovni operativni instrument referentna kamatna stopa. Po našoj oceni, u određivanju inflacionog cilja treba napustiti široke raspone i mogućnost skokovitog približavanja postavljenom cilju. Cilj treba da se postavi kao određena tačka sa definisanim mogućim odstupanjem, i sa predviđenom ravnomernom dinamikom unutar intervala (godine) na čijem je kraju cilj. Dilema u vezi sa ovim tiče se ishoda u slučaju iznenadnog povećanja rizika, na primer zbog političkih okolnosti ili eksternog šoka. Modifikacija modela treba da sadrži uspostavljanje modela koji bi omogućio da se inflacioni cilj ne određuje arbitrarno, već da se uslovi koridorima u kojima će se naći kurs i kamata (ili povezivanjem sa tolerantnim platnobilansnim rezultatom). Na kraju, udeo baznih cena u ukupnim cenama je jedva nešto veći od polovine. Da bi se povećao, što je neophodno za tržišno formiranje cena i suzbijanje inflacije, bila bi neophodna privatizacija bar dela javnih preduzeća i na republičkom i na lokalnom nivou.

Što je veće učešće javnog sektora u BDP-u, monetarna politika je manje efikasna. Razlog tome je što taj sektor nije podjednako osetljiv na promenu kamatne stope kao korporativni, odnosno privatni sektor. Otuda povećanje referentne kamatne stope centralne banke radi redukcije rasta kredita (odnosno kreiranja dodatne kupovne snage) nije uspešno kada se radi o investicijama koje finansira država iz budžetskih sredstava.

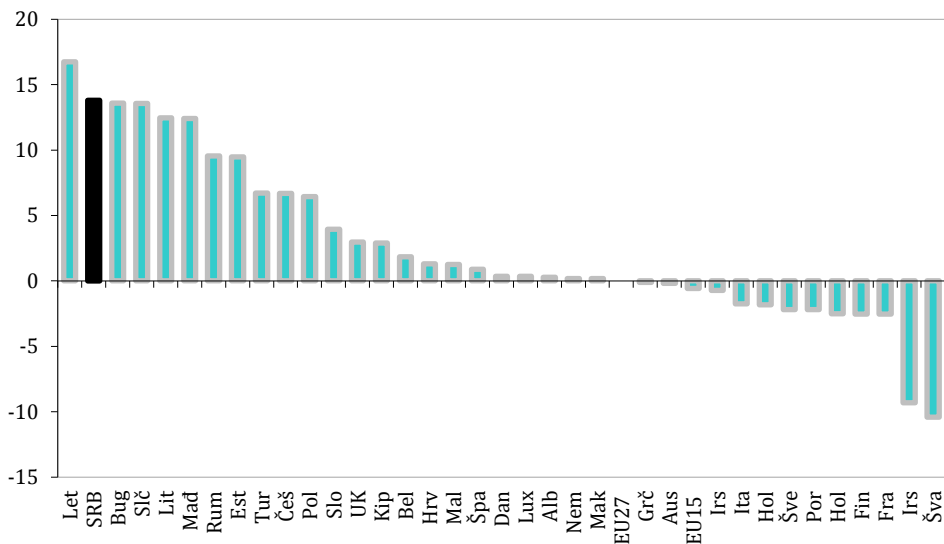
Srbija evropski rekorder po rastu cena tokom 2005-2007

U Srbiji veliki broj firmi koristi svoje tržišne pozicije da, uz izgovor o povećanim troškovima, poveća cene svojih proizvoda i više nego što je njihovo stvarno povećanje i na taj način ostvari enormne zarade. Povrh toga, mnoge firme su izgradile poziciju monopsona, koji pak, rukovodeći se sopstvenim interesima, uslovljava proizvođače, čime deformiše tržište, nanoseći veliku štetu i privredi i potrošačima.

Pomenuta hipoteza nije ništa novo i u *MAT-u* je više puta iznošena, s tim što je u broju 168 iz oktobra 2008. godine ponovljena u svetlu novih činjenica, koji će biti predstavljeni u nastavku.

Izvor podataka za analizu bio je Evrostat (Agencija za statistiku EU), koji je krajem leta te godine objavio istraživanje nivoa cena, velikog broja proizvoda. Prvi put se u bazi našla i Srbija, sa podacima za period 2005-2007. i po prvi put su pored cena razmenskog sektora dati podaci i o kretanju cena pojedinih usluga.

Slika 61. Rast nivoa cena hrane u evropskim zemljama (2007-2005, u %)

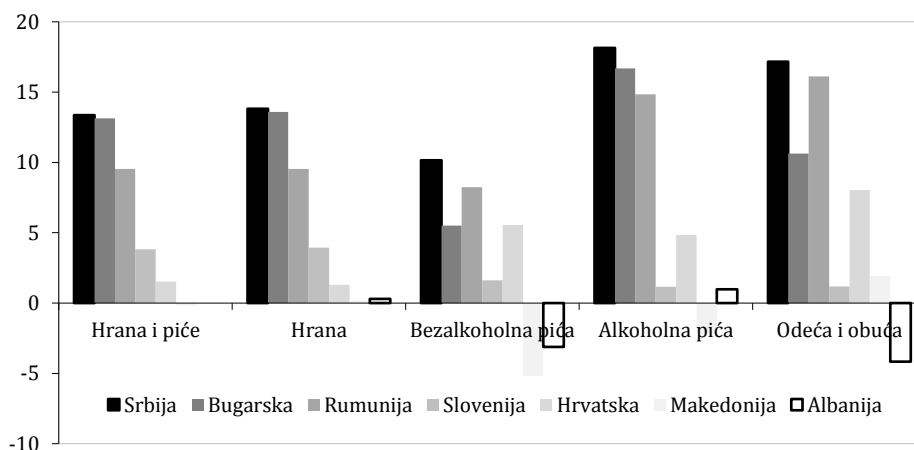


Izvor: Eurostat, kalkulacija autora

Rezime analize je:

- **Srbija je po rastu cena hrane tih godina bila rekorder u Evropi** (jedina zemlja koja je zabeležila nešto brži rast cena hrane bila je Letonija). Obeshrabrujući nalaz koji je prevazišao pesimističke prognoze u pogledu eksplozivnog rasta cena posednjih godina, koje smo iznosili prethodnih godina u MAT-u, a tiču se tvrdnje da je Srbija “samo” rekorder po rastu cena u regionu JIE;
- **U evropskom vrhu smo bili i po rastu cena robne grupe – hrana i bezalkoholna pića.** Zaposeli smo treće mesto, prva je i ovde Letonija, a ispred nas se za malo našla i Slovačka (sa rastom od 13,7%; u Srbiji je rast cena ove robne grupe iznosio 13,4%);

Slika 62. Rast nivoa cena pojedinih robnih grupa u zemljama u okruženju (2007-2005, u %)



Izvor: Eurostat, kalkulacija autora

- Gotovo da nema robne grupe, koja je obuhvaćena analizom, u kojoj Srbija nije zabeležila rekordan rast cena u poređenju sa zemljama iz neposrednog okruženja; to je slučaj sa robnom grupom hrana i piće (kako alkoholnim tako i bezalkoholnim), zatim odećom i obućom...;
- Na nivou pojedinačnih proizvoda, koji su svrstani u grupu hrana, **u regionu smo bili rekorderi po rastu cena: voća i povrća** - beleže rast od 28,5% (u Bugarskoj, koja je na drugom mestu, rast je iznosio nešto

više od 16%); **mleka i mlečnih prerađevina** (porast od 18,3%, druga je opet Bugarska sa 15,5%); **ribe**, sa stopom od 11,4%...;

- Uprkos tome, **Hrvatska je** i tada bila **najskuplja zemlja u regionu** i u njoj su podjednako visoke cene i potrošne robe i usluga. Sledi Srbija, koja je jeftinija za oko 10 do 15 procentnih poena u domenu potrošne robe (tu pre svega mislimo na hranu) i čak za više od 30 procentnih poena u sektoru usluga. Cene u Srbiji su sve bliže susedima Rumunima, dok su ostale tri zemlje regiona značajno jeftinije. Po jeftinoći je šampion Makedonija!;

Tabela 15. Nivo cena u izabranim zemljama u 2007, EU25=100

	Proizod	BUG	RUM	HRV	MAK	ALB	SRB	Prosek JIE*
101	Hrana i bezalkoholna pića	61,1	74,4	87,7	55,8	71,8	73,1	70,7
10101	Hrana	60,2	73,4	86,4	55	69,9	72,7	69,6
1010101	Hleb i cerealijske	51	61,3	86,3	55,2	61,2	63,6	63,1
1010102	Meso	49	63,3	83,9	51,6	61,6	69,7	63,2
1010103	Riba	61,4	86,6	85	63,8	85,2	84,1	77,7
1010104	Mleko, sir i jaja	93,2	102,3	88,5	62	83,3	84	85,6
1010105	Ulje i masti	113,5	107,9	109,9	87,3	98,1	106,2	103,8
1010106	Voće i povrće	53,6	72,3	77,3	43	62,1	65,4	62,3
10102	Bezalkoholna pića	75,1	87	107	65,9	96,5	77,3	84,8
10201	Alkoholna pića	72,2	97	112,7	63,8	92,2	79,6	86,3
10202	Duvan	48,4	38,4	63,7	30	35,5	32,6	41,4
103	Odeća i obuća	70,9	89,5	110,4	68,7	83,2	95,7	86,4
101	Potrošna dobra	65,7	75,3	86,6	58,6	70,1	69,4	71,0
10101	Nerazmenjiva	63,5	73	81,8	53,5	65,2	63,6	66,8
10102	Polurazmenjiva	69,7	86,6	103,2	69,4	85,5	92,1	84,4
10103	Razmenjiva	75,6	78,4	94,8	80,2	84,6	86,2	83,3

Izvor: Eurostat, kalkulacija autora, *aritmetička sredina indeksa navedenih zemalja

- Od pojedinačnih proizvoda koji su **u Srbiji** bili **skuplji čak i od proseka EU** naročito se ističe **jestivo ulje**. Njegova cena je tokom 2007. bila za oko 6,5% viša od prosečne cene u EU-25. Naročito je zanimljivo da je ulje u Srbiji u tom trenutku bilo skuplje čak i od ulja koje se može kupiti u Francuskoj (2%), Nemačkoj (10,5%), Holandiji (čak 57,5%);

- U poređenju sa standardom **u Srbiji je izuzetno skupa odeća i obuća**. Nivo cena ove robne grupe je bio samo 4,4% niži od evropskog proseka (EU25); zapanjuje podatak da je Francuska i ovde jeftinija od Srbije!?
- **Cena usluga u Srbiji je i tada bila višestruko niža od evropskog proseka**; na primer, cena usluga u sektoru komunikacija je čak trostruko niža od proseka EU25;
- Iz podataka Evrostata može se videti i da je **Srbija raj za pušače**. Naime, ako izuzememo Makedoniju, cigarete su u Srbiji bile za gotovo 70% jeftinije nego u Evropi. Ovaj podatak dovoljno govori o tome da kod duvana postoji dosta prostora za podizanje akcize⁷¹.

⁷¹ Za razliku od, primera radi, akcize na naftne derivate koja je već sada među najvišim u regionu.

Kakva je veza države s maloprodajnom cenom goriva?

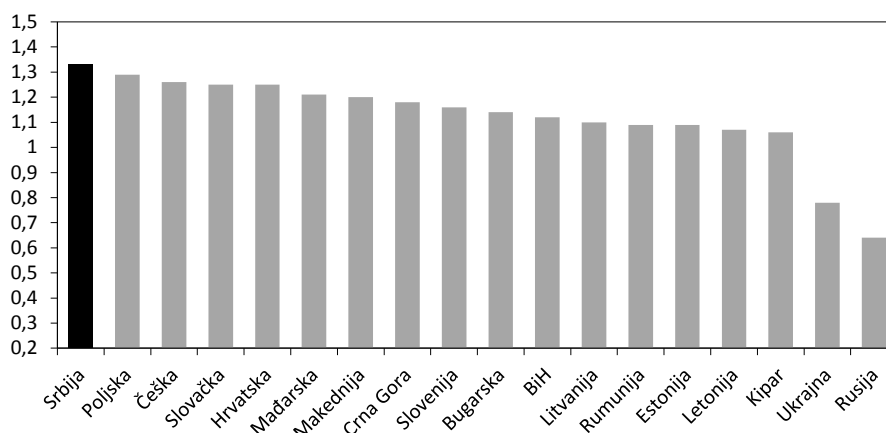
Šira javnost će se prvi put suočiti sa bizarnim otkrićem da vozači u Srbiji već dugo toče najskuplje gorivo od svih zemalja u tranziciji u MAT-u broj 160 iz februara 2008. Analiza je dopunjena novim saznanjima i u maju iste godine, ali je njen neposredan povod ipak bila najava Ministarstva finansija da bi se pomenuto stanje moglo promeniti u korist domaćih potrošača. Naime, Ministarstvo rudarstva i energetike Srbije je 22. maja 2008, prema Uredbi o formiranju cena naftnih derivata, predložilo da gorivo u proseku poskupi 12,5%⁷², ali je Ministarstvo finansija "davanje mišljenja" odložilo za sedam dana, uz obrazloženje da se radi o relativno visokom procentu. Predlog je, na žalost, usvojen uz pojašnjenje da bi se većim smanjenjem akciza umanjili prihodi budžeta koji nemaju svoju kontrastavku na rashodnoj strani. Smanjivanje akciza, kako je rečeno, je kratkoročna opcija koju Srbija ne može da ih upotrebi u situaciji kada je državna kasa prazna. Uprkos činjenici što će se javne finansije u drugoj polovini naredne decenije konsolidovati, i obuzdati kritičan nivo zaduženosti, veće akcize na motorna goriva su opstale.

Kao što se može videti sa naredne slike, Srbija ne samo da je u tom periodu bila rekorder po ceni goriva među zemalja u tranziciji nego je prestigla i mnoge zemlje EU15 – u Švajcarskoj se benzin mogao kupiti za 1,17 evra, Grčkoj za 1,18 evra, Španiji za 1,19 evra. Benzin je bio jeftiniji i u Irskoj i Luksemburgu, 1,25 evra odnosno 1,27 evra, respektivno.

Pitanje koje se logično postavlja je: Zašto nakon godine u kojoj su zabeleženi natprosečni rezultati u pogledu privredne aktivnosti (realna stopa rasta BDP-a u 2007. je iznosila 6,4%) i nastavka istih tendencija u prvom kvartalu 2008. godine, u budžetu ne postoji rezerva koja bi mogla kompenzovati smanjenje akcize? Da li je procena da državi u drugoj polovini godine sledi hlađenje konjunktura i stagnacija, ili je odluka bila motivisana, pre svega, ishodom trenutnih pregovora oko formiranja buduće vlade čija je kolateralna šteta po svemu sudeći u budžet, odnosno još veći pritisak na njegovu rashodnu stranu u vidu većih socijalnih izdvajanja.

⁷² <https://www.ekapija.com/news/173123/gorivo-u-srbiji-ipak-skuplje-za-1248-u-proseku>

Slika 63. Cena bezolovnog benzina od 95 oktana u zemljama u tranziciji (u evrima, na dan 28. maj 2008, Srbija sa usvojenom korekcijom cene goriva)



Izvor: kalkulacija autora

Sigurno je da se korekcijom akciza naniže inflacija ne može pobediti, ali bi se na taj način cena goriva, ako ništa drugo, uprosečila sa onom u okruženju. S druge strane, to bi bio jasan znak da je i Ministarstvo finansija isto tako zainteresovano za njeno obuzdavanje kao i NBS (da bi odgovorila na novi cenovni udar banka je krajem maja 2008. podigla repo stopu za dodatnih 50 baznih poena, dostigavši tako 15,75%).

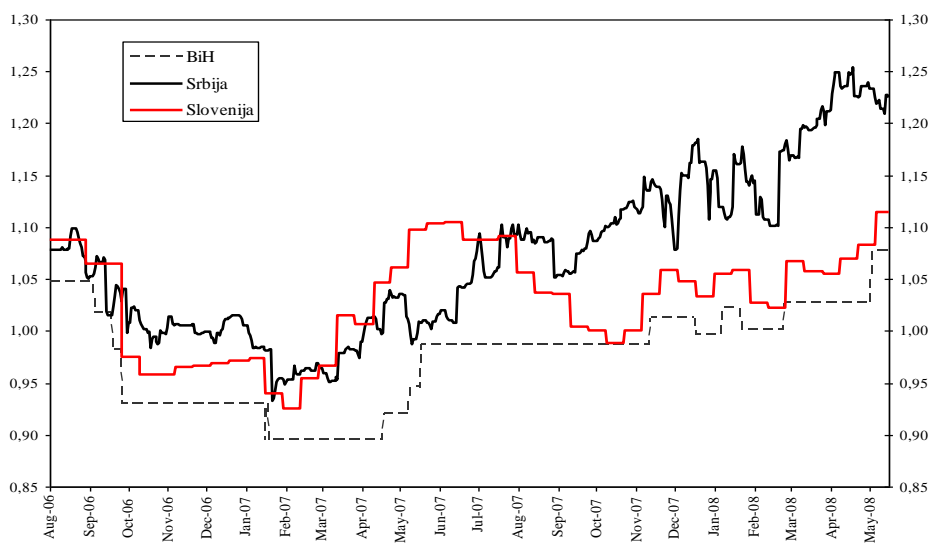
Da bismo došli do zaključka šta su osnovni uzroci ovakvog stanja treba uporediti kretanje cena u Srbiji i nama bliskih zemalja - u Sloveniji, kao reprezentu EU, odnosno BiH, kao reprezentu neposrednog okruženja. Jasno je da su se cene u Srbiji sve do poslednjeg kvartala 2007. kretale unutar koridora koji su formirale cene u Sloveniji (gornja granica) i cene u BiH (donja granica). Već od sredine septembra 2007. cene u Srbiji beleže izuzetan otklon naviše, što se poklapa sa periodom nominalne deprecijacije dinara prema evru⁷³. Iako je u ovom periodu dolar značajno oslabio u odnosu na evro, efekat deprecijacije dinara je prevagnuo te je kurs dinara prema dolaru praktično ostao neutralan. Slovenija i BiH nisu

⁷³ Podsećamo da je Uredbom kojom je propisan način korekcije cene naftnih derivata uvedena fleksibilnost budući da obuhvata više parametra koji se menjaju u skladu sa promenama na svetskom tržištu. Ovde pre svega mislimo na cenu sirove nafte i vrednost dinara u odnosu na američki dolar.

imale ovaj problem s obzirom na to da je evro domaća valuta (bosanska konvertibilna marka je vezana za evro).

Devizni kurs, odnosno deprecijacija dinara prema evru, uz nešto jači dolar, je takođe jedan od faktora koji je u tom trenutku doprinio rastu cena goriva.

Slika 64. Kretanje cene motornog bezolovnog benzina od 95 oktana, u Srbiji, Sloveniji i BiH, cene iskazane u evrima



Izvor: *ibidem*

Kakva je veza Vlade Srbije s maloprodajnom cenom goriva?

Iz cifara datih u tabeli može se videti da država od nameta na osnovnu cenu goriva ubire 49% prihoda od maloprodajne cene benzina. Od 108,1 dinar, koliko iznosi litar benzina od 95 oktana, u državni budžet se uplaćuje 35,9 dinara kroz akcizu i 16,5 dinara od PDV-a. Ukupno direktno davanje državi iznosi 52,4 dinara po litri benzina. Povrh toga, država indirektno kao stopostotni vlasnik NIS-a od proizvođačke cene koja iznosi 50,7 dinara (od troškova prometa koji se odnosi na sistem NIS-a ubere se još 5 dinara) takođe prihoduje, jer dobit NIS-a isto tako završava u budžetu.

Iskazano u evrima, samo po osnovu akcize i PDV-a država je u tom trenutku dobijala oko 65 evro centa po litri prodatog benzina što je daleko više od bilo koje zemlje u okruženju. Pri tome, imajmo u vidu da je uobičajeno usklađivanje akciza sa inflacijom iz prethodne godine samo dodatno produbilo jaz između Srbije i

posmatranih zemalja pošto je i sa 56 evro centi, koliko je tada državi pripadalo po osnovu PDV-a i akcize, Srbija čvrsto držala prvo mesto.

Jako je zanimljiv nalaz da je i proizvođačka cena NIS-ovog benzina veća od cene benzina hrvatske INA-e, odnosno slovenačkog PETROL-a! Iz toga se može zaključiti da zadržavanje monopolskog položaja osim što škodi samoj kompaniji NIS⁷⁴ (jer je njena vrednost usled konstantnog pada tržišnog učešća tokom poslednjih godina drastično smanjena⁷⁵), direktno nanosi štetu i potrošačima u Srbiji koji su prinuđeni da plaćaju skuplje i nekvalitetnije gorivo u odnosu na zemlje u okruženju.

Tabela 16. Struktura maloprodajne cene bezolovnog motornog benzina od 95 oktana (u evrima, na dan 28. maj 2008, Srbija sa usvojenom korekcijom cene goriva)

	BiH	Slovenija	Hrvatska	Makedonija	Srbija
Maloprodajna cena	1,12	1,16	1,25	1,20	1,33
Prooizvođačka cena	0,77	0,61	0,63	0,67	0,63
Akciza	0,18	0,36	0,23	0,35	0,44
PDV	0,17	0,19	0,23	0,18	0,20
Ostalo*			0,18		0,06
Akciza+PDV	0,35	0,55	0,46	0,53	0,65

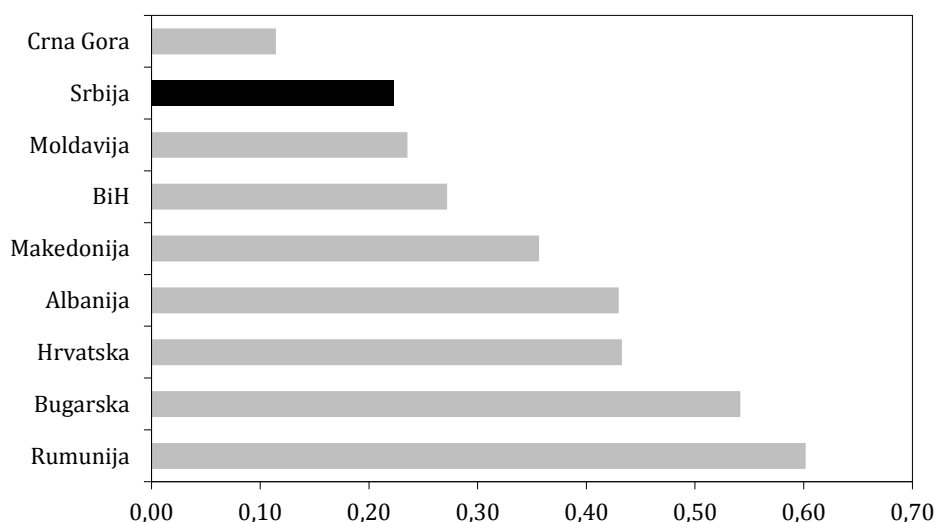
*Napomena: * U Hrvatskoj pod stavkom ostalo obuhvaćeno izdvajanje za puteve i državnu agenciju za obavezne rezerve, a u Srbiji troškovi prometa; Izvor: kalkualcija autora*

⁷⁴ Tokom 2009. godine u akcionare Kompanije NIS ulazi ruski Gasprom njeft, na osnovu međudržavnog Kupoprodajnog sporazuma između Republike Srbije i Ruske Federacije o kupovini 51 odsto akcija.

⁷⁵ U trenutku donošenja Uredbe o preradi nafte Kompanija NIS je učestvovala u ukupnoj novostvorenoj vrednosti svih javnih preduzeća u Srbiji sa blizu 35% da bi u narednim godinama njeno učešće konstantno opadalo i svelo se u 2006. na jedva 12%. NIS je u periodu 2001–2006. u poređenju sa najvećim javnim preduzećima zabeležio najmanji rast produktivnosti a samo je u 2005. produktivnost rasla brže od rasta bruto zarada po zaposlenom; u proseku produktivnost je zaostajala za rastom zarada čak za 15%. S druge strane, NIS je doprinio porastu novostvorene vrednosti svih javnih preduzeća u periodu 2001–2006. sa samo 0,6%. Primera radi, doprinos EPS-a iznosi 36,2%, a Telekomu 22,6%...

Ispada da je jedini dobitnik iz cele priče državni budžet koji se puni iz svakog poskupljenja goriva u maloprodaji, a sve na štetu građana i privrede u celini. Naravno da državi nije padalo na pamet da za dodatni prihod naplaćen od PDV-a smanji akcizu iako je ta mogućnost ostavljena i u samom Zakonu o akcizama. Na osnovu Zakona o akcizama, postoji mogućnost da se smanje ovi nameti ako se proceni da je došlo do naglog skoka cena⁷⁶.

Slika 65. Indeks energetske održivosti (ISE) u zemljama JIE Evrope



Izvor: kalkulacija autora na osnovu EBRD (2008). *Securing Sustainable Energy in Transition Economies*, European Bank for Reconstruction and Development: London

⁷⁶ Zako o akcizama ("Sl. glasnik RS", br. 22/2001, 73/2001, 80/2002, 43/2003, 72/2003, 43/2004, 55/2004, 135/2004, 46/2005, 101/2005 - dr. zakon, 61/2007, 5/2009, 31/2009, 101/2010, 43/2011, 101/2011, 6/2012 - usklađeni din. izn., 43/2012 - odluka, 76/2012 - odluka, 93/2012, 119/2012, 8/2013 - usklađeni din. izn., 47/2013, 4/2014 - usklađeni din. izn., 68/2014 - dr. zakon, 142/2014, 4/2015 - usklađeni din. izn., 5/2015 - usklađeni din. izn., 55/2015, 103/2015, 5/2016 - usklađeni din. izn., 108/2016, 7/2017 - usklađeni din. izn., 18/2018 - usklađeni din. izn., 30/2018, 4/2019 - usklađeni din. izn., 5/2020 - usklađeni din. izn., 7/2020 - izm. usklađenih din. izn., 78/2020 - izm. usklađenih din. izn., 153/2020, 11/2021 - usklađeni din. izn., 53/2021, 32/2022 - odluka, 46/2022 - odluka, 50/2022 - odluka, 62/2022 - odluka, 73/2022 - odluka, 84/2022 - odluka, 89/2022 - odluka i 97/2022 - odluka)

Primeru radi, Hrvatska i Slovenija su tokom 2007. godine iskoristile priliku da ublaže skokovit rast cena naftnih derivata. Hrvatska je to učinila u aprilu mesecu smanjenjem akcize za 25 lipa, odnosno za oko 15%, a slovinci sredinom septembra, korekcijom za 4,1 evro cent, odnosno za oko 11%. Prema računici smanjenje akcize na gorivo za 3 dinara u Srbiji, odnosno za oko 10%, značilo bi svakako manje prihode republičkog budžeta u 2008. ali taj gubitak bi bio znatno manji nego što smo računali početkom 2008. godine. Prvo, budžet je bio realizovan za 5 meseci 2008. te se moglo govoriti o negativnom efektu samo u nastavku godine. Dalje, galopirajući porast cena sirove nafte i preko njega proizvođačke cene podiže priliv od PDV-a na maloprodajnu cenu nafte i naftnih derivata (procena je da je rast u periodu I-IV 2008. u odnosu na isti period prethodne godine dostigao 23%, što je znatno više od porasta priliva od PDV-a ukupno, koji je u istom periodu povećan za samo 9%) čime se značajno kompenzuje pad priliva od akcize. Ako se to uzme u obzir, raniju procenu gubitka od 7 milijardi dinara (6 milijardi manje od akciza i 1 milijarde od PDV-a) sada bismo prepolovili.

Nema dileme da je pometuim upravljanjem glavnim energentom Vlada rušila standard građana, povećavala inflaciju i usporavala privredni rast. Opet, što je najbolje, dodatnim budžetskim prihodima koje su nameti omogućili (i koje generiše inflaciju) smanjivao se budžetski deficit, a to je jedina „mera“ koju je Vlada preduzimala u cilju obuzdavanja inflacije!

Izgleda da je na duži rok izlaz temeljna reforma javnog sektora koja za rezultat mora doneti jeftiniju i efikasniju državu. S druge strane, mora se više raditi na podizanju energetske efikasnosti koja je u Srbiji ocenjena veoma loše. Srbija je, u poređenju sa okruženjem, i tada beležila najviši nivo specifične potrošnje energije, najviši nivo karbonske intenzivnosti (emisije ugljen-dioksida *per capita* i po jedinici ostvarenog BDP-a) i najviši nivo energetske intenzivnosti (ukupna potrošnja primarne energije po jedinici BDP-a). Ova tri indikatora tada su se združeno iskazivali inovativnim indeksom energetske održivosti (ISE) koji je objavljivala Evropska banka za obnovu i razvoj. Na žalost većine analitičara, ovaj projekat EBRD ubrzo obustavlja te je u tom smislu i kvantifikacija energetske efikasnosti po zemljama zaustavljena.

- Argumenti protiv povećanja akcize na naftne derivata u 2009. godini

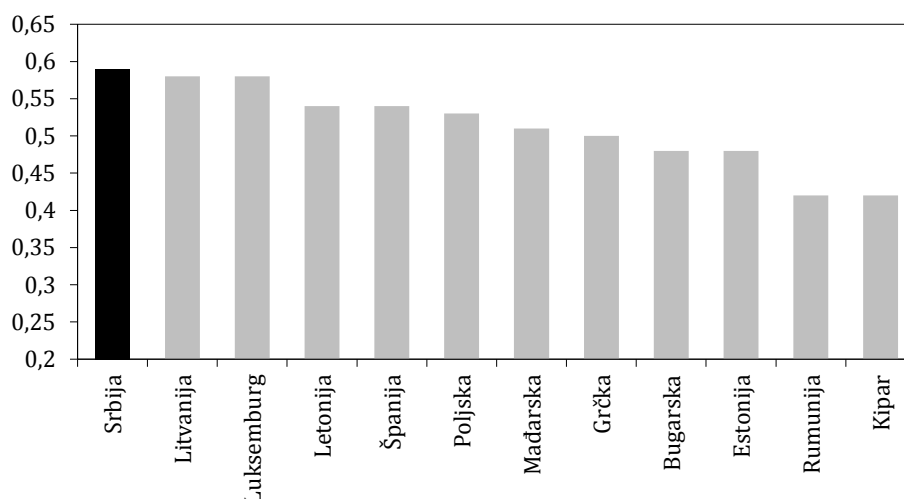
U nizu predloženih mera štednje od strane Vlade početkom 2009. našla se i ona o dodatnom povećanju akciza na naftne derivate. Akciza na benzin po litru trebala je da se uveća za 2 dinara, odnosno 4 dinara na naftu i dizel, što bi budžetu do kraja godine 2009. donelo novih 5 milijardi dinara prihoda.

Zašto sam u martovskom broju MAT-a (br. 173) napisao da je takva odluka loša?

Prvo, svaki porast državnih nameta koji je motivisan povećanjem primanja u budžetu nema veze sa štednjom. Štaviše, predstavlja akciju daljeg porasta udela države u BDP-u koji je već tada bio izvan svih prihvatljivih granica.

Drugo, procenjeni efekat naplate bio je precenjen. Akciza jeste jedan od naizdašnjih poreskih izvora za punjenje republičkog budžeta, lako se i efikasno ubira, sistem obračuna i naplate je jednostavan. Čak se u teoriji ističe da je poreska evazija kod akciza mala. Međutim, to važi za uređene zemlje i za normalne okolnosti poslovanja. U situaciji kada se privredna aktivnost i tražnja dramatično redukuju, svako dodatno povećanje akcize koje se direktno prenosi i na cenu goriva u maloprodaji, još više ubrzava pomenute tendencije i neutralno deluje na budžet.

Slika 66. Udeo indirektnih poreza (akcize i PDV) u maloprodajnoj ceni benzina u izabranim zemljama, u evrima



Izvor: European Commission, Market Observatory – Oil Bulletin, april 2009.

Da li je 5 mlrd. dinara precenjen iznos ili ne lako se moglo utvrditi poređenjem rebalansiranog budžeta za 2008, tj. iznosa od 52,7 mlrd. dinara koliko je planirano da će se prihodovati od akcize na derivate nafte, sa 61 mlrd. dinara, koliko pored ove stavke stajalo u budžetu za narednu 2009. Dakle, uz pretpostavljenu pozitivnu konjunkturu i planski sprovedenu korekciju akcize koja je određena januara od 6 dinara na motorni benzin, 7 dinara na dizel i 2 dinara na naftni gas Ministarstvo finansija je izračunalo prirast od oko 8 mlrd. dinara. Sada, uprkos survavanju tražnje (u prilog ovome ide i saopštenje pančevačke rafinerije o svođenju proizvodnje na minimum tokom 2009. s obzirom na to da je prodaja naftnih derivata u prvom tromesečju te godine redukovana za 15%), daleko manjem

povećanju akcize i samo 8 meseci u nastavku 2009. isto to ministarstvo očekuje efekat od 5 mlrd.

Treće, podizanje akciza u svakom slučaju podstiče šverc i korupciju čime će se poreska evazija dodatno proširiti. Iz prethodne tabele se vidi da je Srbija već tokom 2008. postala apsolutni rekorder među zemljama regiona po visini akcize na naftne derivate. Dodatno povećanje akcize ovaj jaz će još produbiti. U tim okolnostima samo najekstremnije patriote nastanjene u pograničnim područjima neće svakodnevno prelaziti na teritoriju susednih zemalja i tankovati gorivo sebi, svojim prijateljima i rodbini u unutrašnjosti Srbije po daleko nižim cenama nego što bi oni sami sebi mogli priuštiti.

Četvrto, novi porast akciza implicira dalji rast cena nafte i naftnih derivata i inflacije. S ozbirom na njihov visok ponder u svakodnevnoj potrošnji to neminovno dovodi do daljeg pada kupovne moći i životnog standarda stanovništva.

Na kraju, najavljeno povećanje akciza (ali i većih taksi na impulse u mobilnoj telefoniji) otvara pitanje međusobnog odnosa Vlade i pojedinih preduzeća odnosno sektora, ili još bolje države i pojedinih stranih investitora. Naime, Odbor Skupštine Srbije za finansije usvojio je 30. marta 2009. godine Vladine izmene Zakona o akcizama kojim bi trebalo da se vrati rešenje da fiksni deo akciza za cigarete bude 11 dinara, a da proporcionalni deo bude 35 odsto od cene. „Pobuna“ pojedinih proizvođača cigareta na prethodno usvojene amandmane iz januara te godine, koji ugrožavaju njihove poslovne interese, očigledno je urodila plodom.

Po čemu se akcize na cigarete razlikuju od akcize na naftne derivate?

I jedne i druge imaju gotovo podjednak efekat na budžet. Štaviše, ako za bilo kakvo povećanje akciza postoji racionalno opravdanje onda bi to mogle da budu upravo akcize na duvan. Njih bi država prvo trebalo da poveća i to višestruko.

Prvo, Srbija je raj za pušače. Cene cigareta su najniže u Evropi, a jeftinije su samo u Makedoniji. U odnosu na evropski proseka, u Srbiji je u tom trenutku cena cigareta niža čak za 70%.

Drugo, visoka akciza na duvan bi trebalo da bude razlog za destimulisanje potrošnje ovog proizvoda.

Treće, veća akciza može biti odličan izvor pokrivanja javnih troškova izazvanih potrošnjom ovog proizvoda, na primer zdravstveni troškovi zbog porasta raka pluća, troškovi u vezi sa zaštitom životne sredine i slično.

Ukupno uzevši, svako povećanje akcize na naftne derivate zbog veće cene obara njihovu potrošnju što istovremeno smanjuje prihode NIS-a. Izgleda da je neko zaboravio da to više nije državno preduzeće. Da li je država konsultovala ruskog partnera oko ovih mera kao što akciznu politiku dogovara sa proizvođačima duvana? Veće takse na impulse u mobilnoj telefoniji za 10% gotovo za isto toliko smanjuju prihode Telenora i Mobilkoma. Da li se industrija telekomunikacije razlikuje od duvanske industrije? Svakako, i to po tome što je ovo u tom periodu bila najbrže rastuća industrija u zemlji, sa prosečnom stopom rasta novostvorene vrednosti u prethodne tri godine od preko 20%? Inicijalno ulaganje ovih dveju kompanija prelazilo je 1,8 milijardi evra. Tri puta više nego što je uloženo u duvansku industriju. Da li je njih neko tada pitao kako se odnose prema Vladinom predlogu mera ili je to samo privilegija odabranih?

Sumnja da je Beograd najjeftiniji grad u regionu

Mediji su u februaru 2009. lansirali senzacionalne nalaze istraživanja dvojice domaćih ekonomista koje je pokazalo da je Beograd najjeftiniji grad u regionu⁷⁷. Upoređene su cene 28 proizvoda u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Podgorici, Sofiji, Bukureštu i Budimpešti u minimarketima, supermarketima, hipermarketima i velikim diskontima i utvrđeno je da Beograd ima, u 15 od 28 pozicija koje su date, od mleka, jogurta, pilećeg mesa, tunjevine, soka od jabuke, piva, paste za zube, do 'pampers' pelena - poziciju najjeftinijeg grada.

Nalaz je išao u prilog, pre svega, domaćim monopolistima. Jedinim delom i Vladi premda je objavljen dan pre zvaničnog saopštenja o inflaciji za januar 2009. godine.

Ukoliko i pođemo od pretpostavke da je metodološka podloga pomenutog istraživanja korektna (mada bi se na ovo svaki ozbiljan statističar samo blago nasmejavao znajući da je međunarodno poređenje cena istovetnih proizvoda jedan od nasloženijih izazova struke koji prevazilazi kapacitete bilo kog pojedinca; zanimljivo je da su do istog saznanja došli i članovi nekadašnje vladine Radne grupe za utvrđivanje visine i načina formiranja cena osnovnih životnih namirnica budući da su vrlo brzo po osnivanju batalili svaki pokušaj međunarodnog poređenja cena koji odstupa od podataka Eurostat-a) problem je upravo što se pomenuti nalazi kose sa rezultatima evropske agencije za statistiku (EUROSTAT), koja je neprikosnoveni autoritet u domenu ovakvih međunarodnih poređenja. Eurostat analize radi u saradnji sa nacionalnim statistikama, njemu se može verovati, dok su svi ostali podložni sumnji.

Evropska agencija za statistiku je sredinom jula 2009. objavila uporedni pregled nivoa cena u evropskim zemljama za 2008. godinu ([link](#)). Podaci su analizirani već u septembarskom broju MAT-a.

Kao što će se iz priloženih grafikona i tabele videti, Izveštaj je potvrdio ranije iznetu ocenu da je Srbija barem u domenu cena i tokom 2008. nastavila ubrzanu konvergenciju ka evropskom proseku (na teret standarda svojih građana).

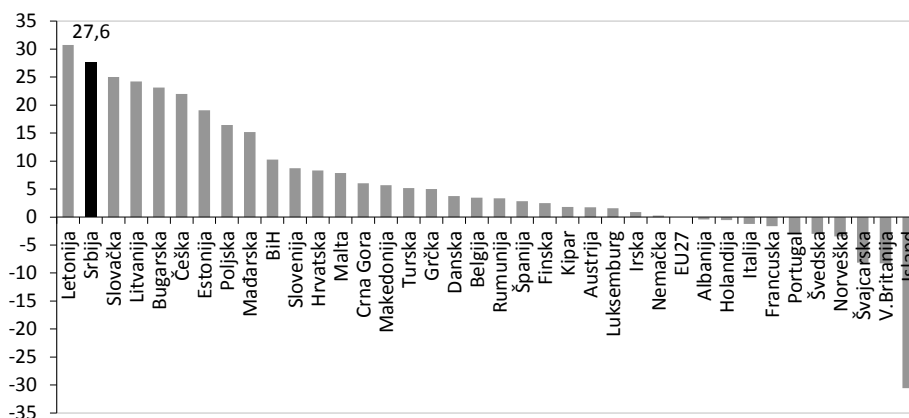
⁷⁷ "Beograd najjeftiniji grad u regionu", Politika od 09.02.2009. link: <https://www.politika.rs/sr/clanak/74486/Beograd-najjeftiniji-grad-u-regionu>

Cene osnovnih artikala iz potrošačke korpe u Srbiji ne samo da nisu bile najniže u poređenju sa okolnim zemljama, već su neki proizvodi bili skuplji i od evropskog proseka.

Sledeći zaključci koji se odnose na rast cena posmatranih robnih grupa iz Izveštaja se čine nespornim:

- Gotovo da nema robne grupe, koja je obuhvaćena analizom, u kojoj Srbija ne beleži rekordan rast cena u poređenju sa zemljama iz neposrednog okruženja. Prednjače poskupljenja: voća i povrća, jestivog ulja i robne grupe mleko, sir i jaja čije su cene u periodu 2005-2008. skočile čak za 50,8%, 39,7%, odnosno 33,7%, respektivno;
- Čak je i cena hleba u ovom periodu otišla naviše za trećinu, s tim da je samo tokom 2008. njegova cena povećana za 18,9%, što je još jedan evropski rekord;

Slika 67. Rast nivoa cena hrane i bezalkoholnih pića u evropskim zemljama (period 2008-2005, u %)



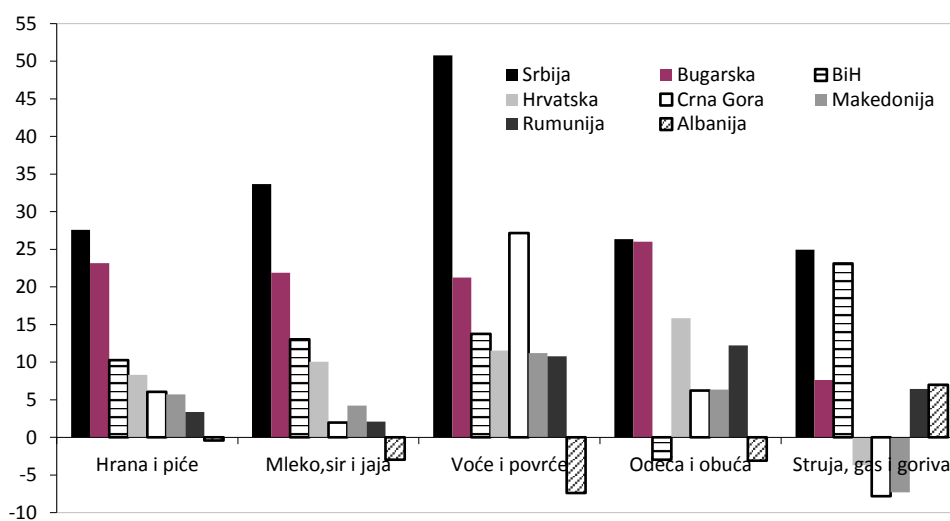
Izvor: podaci EUROSTAT-a, kalkulacija autora

- Srbija je po rastu cena hrane i pića takođe na vodećoj poziciji u Evropi (jedina zemlja koja je u periodu 2005-2008. zabeležila brži rast cena ove grupe proizvoda je Letonija). Obeshrabrujući nalaz s obzirom na to da je Srbija prethodnih godina bila rekorder po rastu cena „samo” u regionu JIE;
- U 2008. u odnosu na 2007. tempo rasta cene hrane i pića splašnja (sa 27,6% koliko je prosečno iznosio od 2005. na „svega” 12,4%), ali to nije

bilo dovoljno za gubitak vođstva jer samo Češka zabeležila brži rast, 15,2%;

- Tokom 2008. jedina grupa proizvoda čija je cena u Srbiji bila relativno niža nego 2005. su uređaji za domaćinstvo.

Slika 68. Rast nivoa cena pojedinih robnih grupa u zemljama u okruženju (period 2008-2005, u %)



Izvor: *ibidem*

U tabeli je dat pregled nivoa cena izabranih proizvoda i usluga u zemljama u regionu prema evropskom proseku (označen je sa EU27=100); indeks cena proizvoda i usluge manji od 100 označava za koliko je procenata ova grupa proizvoda jeftinija u odnosu na evropski prosek, i obratno ukoliko je indeks veći od 100).

Možemo zapaziti sledeće:

- Hrvatska je u 2008. godini bila najskuplja zemlja u regionu i u njoj su bile veoma visoke cene i potrošne robe i usluga;
- Sledi Srbija, koja je jeftinija za oko 10 do 15 procentnih poena u domenu potrošne robe (tu pre svega mislimo na hranu) i čak za više od 30 procentnih poena u sektoru usluga;

- Cene svih proizvoda iz grupe hrana u Srbiji su sve bliže susedima Hrvatima. Iz tabele se može videti da je u 2008. njihov rang 2, što znači da je Srbija postala skuplja u odnosu na okruženje. Primera radi, u 2007. cena hrane i bezalkoholnih pića je osim Hrvatske u odnosu na Srbiju bila veća i u Rumuniji, Crnoj Gori i Albaniji;
- Po jeftinoći je šampion bila Makedonija;

Tabela 17. Nivo cena u zemljama jugoistočne Evrope u 2008, EU27=100

Proizod	BUG	RUM	HRV	BiH	CG	MAK	ALB	SRB	Prosek JIE*	Rang Srbije**	
										2008	2007
Hrana i bezalkoholna pića	66,5	70,7	93,6	75,2	77,2	59,2	73,8	82,3	74,8	2	5
Hrana	65,6	69,8	92,4	74,1	77,2	58,7	72,2	82,9	74,1	2	3
Hleb i cerealijske	59,1	55,9	93,3	66,4	65,5	61,5	74,2	76,0	69,0	2	3
Meso	53,6	58,0	87,9	74,7	70,0	53,5	65,8	78,6	67,8	2	3
Riba	67,1	79,6	92,2	71,7	73	67,6	84,7	88,5	78,1	2	3
Mleko, sir i jaja	98,6	92,8	94,0	81,6	77,0	66,3	82,1	94,9	85,9	2	4
Ulje i masti	144,4	116,1	116,5	115,4	107	101,8	100,3	127,4	116,1	2	4
Voće i povrće	56,5	72,9	85	66,1	91,8	46,7	57,5	77,5	69,3	2	3
Bezalkoholna pića	81	80,8	111,6	88,6	75,3	66,9	97	78,5	85,0	6	5
Alkoholna pića	62,9	60,9	87,1	45,4	41,1	43	57,4	54,3	56,5	5	4
Duvan	51,9	38,6	67,4	29,9	22,8	30	36,5	35,4	39,1	5	4
Odeća i obuća	80,9	85,4	118,5	91,1	110,8	71,8	81,9	103,5	93,0	3	3
Struja, gas i goriva	59,3	56,1	67,6	61,8	54,3	45,8	55,1	47,6	56,0	7	8
Komunikacije	75,0	78,4	86,0	79,5	59,3	74,2	93,7	43,4	73,7	8	8
Restorani i hoteli	40	61,8	82,5	57,9	58,9	44,5	44,1	61,7	56,4	3	3

Izvor: *ibidem*

*aritmetička sredina indeksa cena posmatranih zemalja; **rangiranje po nivou cena: 1 - najskuplja, 8 - najjeftinija

- Od pojedinačnih proizvoda iz grupe hrana, koji su u Srbiji bili skuplji čak i od proseka EU, naročito bismo istakli jestivo ulje. Njegova cena je tokom 2008. bila za oko 27,4% viša od prosečne cene u EU-27. Naročito je zanimljivo da je ulje u Srbiji skuplje čak i od ulja koje se može kupiti u Francuskoj (22,8%), Nemačkoj (32,4%), Holandiji (čak 81,5%);

- U poređenju sa standardom u Srbiji u okviru hrane po skupoci se izdvajaju i mleko, sir i jaja čija je cena samo za oko 5% niža u odnosu na prosek EU27. I ovde napomena da cena mleka, sira i jaja u Nemačkoj u odnosu na Srbiju niža za više od 5%, a u Holandiji čak 15,5%;
- Čini se da najveća konkurencija na domaćem tržištu postoji u proizvodnji bezalkoholnih pića čija je cena niža jedino u Crnoj Gori i Makedoniji;
- Istraživanje Evrostata pokazuje da ogroman udar na standard građana Srbije dolazio i od visokih cena odeće i obuće. Naime, njihova cena je tokom 2008. bila za 3,5% veća od evropskog proseka, a unutar ove grupe proizvoda, cena obuće je veća od proseka EU27 čak za 10,6%. Zapanjuje podatak da je odeća i obuća u odnosu na Srbiju jeftinija u Holandiji i Španiji, a naročito Francuskoj i Velikoj Britaniji; u ove dve zemlje čak za 9%, odnosno 19%, respektivno;
- Cena usluga u Srbiji je još uvek višestruko niža od evropskog proseka; na primer, cena usluga u sektoru komunikacija je čak za 57% niža od proseka EU27;

Za kraj se opet pozivamo na prethodni zaključak. Istraživanje *Evrostata* je za 2008. potvrdilo ocenu da je Srbija u to doba bila raj za pušače. Naime, ako izuzememo Makedoniju, cigarete su u Srbiji bile za 65% jeftinije nego u Evropi. Ovaj podatak dovoljno govori o tome da kod duvana postoji dosta prostora za podizanje akcize u znatno većoj meri od onog koji je bio dogovoren sa pomenutom industrijom.

LITERATURA

1. "A New Growth Model", intervju guvernera NBS Radovana Jelašića dat WSJ 20. jula 2009. godine; izvor: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052970203946904574299990240864378>
2. "Beograd najjeftiniji grad u regionu", Politika od 09.02.2009. link: <https://www.politika.rs/sr/clanak/74486/Beograd-najjeftiniji-grad-u-regionu>
3. Analiza fiskalnih efekata Uredbe o podsticanju zapošljavanja Vlade Republike Srbije, Fiskalni savet Republike Srbije, 17. maj 2011. http://www.fiskalnisavet.rs/doc/ocene-i-misljenja/arhiva/fiskalni_efekti_uredbe_o_podsticanju_zaposljavanja.pdf
4. Bajić, V., Zdravković, M., Stojović, D., Jovanović, M. Nikolić, I. (2005). ANALITIČKO-informativne osnove za pregovore SCG sa EFTA, Ministarstvo za međunarodne ekonomske odnose SCG, projekat sa timom Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) finansijski podržan od Kraljevine Holandije, Beograd, ISBN 86-85865-00-X, COBISS.SR-ID 123166732, str. 214
5. Bayliss, Kate, (2005), Post-conflict Privatisation: A Review of Developments in Serbia and Bosnia Herzegovina, No 12, Working Papers, Economics and Statistics Analysis Unit (ESAU), Overseas Development Institute
6. Bechev, D., 2022. What Has Stopped EU Enlargement in the Western Balkans?. Carnegie Europe, <https://policycommons.net/artifacts/2476931/what-has-stopped-eu-enlargement-in-the-western-balkans/3499009/> on 12 Jul 2023. CID: 20.500.12592/h7w260.
7. Binkley, James K. and Connor, John, (1996), Market Competition, and Metropolitan-Area Grocery Prices, No 200407, Staff Papers, Purdue University, Department of Agricultural Economics
8. Caballero, Ricardo, Farhi, Emmanuel and Gourinchas, Pierre-Olivier, (2008), Financial Crash, Commodity Prices, and Global Imbalances, Brookings Papers on Economic Activity, 39, issue 2 (Fall), p. 1-68
9. Caminal-Frigerio (2009). Expedited Debt Restructuring in Latin America: a Regional Overview", IDB Working Paper 113.
10. Caruso, M., (1995), The first stage of the transition in the economies of the former USSR: asymmetric shocks, macroeconomic imbalances and seigniorage, BNL Quarterly Review, 48, issue 192, p. 85-108
11. Cesaratto, Sergio and Stirati, Antonella, (2011), Germany and the European and Global Crises, Department of Economics University of Siena, Department of Economics, University of Siena
12. Chihi, Foued and Normandin, Michel, (2008), External and Budget Deficits in Developing Countries, Cahiers de recherche, CIRPEE

13. Christiano, Lawrence, Gust, Christopher and Roldós, Jorge E., (2002), Monetary policy in a financial crisis, No WP-02-05
14. Claude, Denis, Figuières, Charles and Tidball, Mabel, (2012), Regulation of Investments in Infrastructure, Post-Print, HAL
15. Council Directive 2004/75/EC od 29. aprila 2004. godine
16. Crudu, Rodica, Sirbu, Olesea and Ignatov, Augustin, (2018), Central European Free Trade Agreement: did the initiative prove its commitments?, *Eastern Journal of European Studies*, 9(1), issue , p. 45-62, <https://EconPapers.repec.org/RePEc:jes:journl:y:2018:v:9:p:45-62>.
17. Cukierman, A. (1994). *Central Bank Strategy, Credibility and Independence*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts
18. DECISION OF THE JOINT COMMITTEE OF THE CENTRAL EUROPEAN FREE TRADE AGREEMENT, CEFTA 2006, Decision No 1/2015, izbor: <https://cefta.int/>
19. Division, U.S. Department of Justice Antitrust, (2001), *Competition Law in Central and Eastern Europe: Five Years Later*, Industrial Organization, University Library of Munich, Germany
20. Djukanović, D., Kovačević, M., Nikolić, I. (2008). *The Current Status Quo and Prospects for Serbia's European Integration – Analysis of Political and Economic Aspects*, Studies on International Issues B 07, Slovak Foreign Policy Association, Bratislava, ISBN 978-80-89356-01-0, EAN 9788089356010, p. 48
21. *Doing Business 2009*, The World Bank, doi: 10.1596/978-0-8213-7609-6
22. Domanski, Boleslaw and Lung, Yannick, (2008), *European periphery and automotive industry*, Post-Print, HAL
23. Dumitriu, Ramona and Stefanescu, Razvan, (2013), *External debt management in Romania*, MPRA Paper, University Library of Munich
24. EBRD (2008). *Securing Sustainable Energy in Transition Economies*, European Bank for Reconstruction and Development: London
25. *Economic Freedom of the World: 2008 Annual Report*, Fraser Institute, link: <https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom-of-the-world-2008-annual-report>
26. Eichengreen, Barry, (2009), *The financial crisis and global policy reforms*, *Proceedings*, issue Oct, p. 299-334
27. Endres, John, (2015), *Why Governance Matters for Investment*, Palgrave Macmillan
28. European Parliament (2006), *Committee on Foreign Affairs*, November 2006.
29. *Excise Duty Tables*, Ref 1031 rev. 1, European Commission, July 2010.
30. Fund, International Monetary, (2006), *Republic of Serbia: Selected Issues*, No 2006/382, IMF Staff Country Reports, International Monetary Fund
31. Fund, International Monetary, (2008), *Republic of Serbia: 2007 Article IV Consultation: Staff Report; Staff Statement; Public Information Notice on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for the Republic of Serbia*, No 2008/054, IMF Staff Country Reports, International Monetary Fund

32. Fund, International Monetary, (2011), Republic of Serbia: Seventh Review and Inflation Consultation Under the Stand-By Arrangement, No 2011/095, IMF Staff Country Reports, International Monetary Fund
33. Gaidar, Yegor, (2005), Recovery Growth as a Stage of Post-Socialist Transition, No 0292, CASE Network Studies and Analyses, CASE-Center for Social and Economic Research
34. Goderis, B.V.G., (2005), Financial crises and monetary policy, Other publications TiSEM, Tilburg University, School of Economics and Management
35. Governance Matters VII: Governance Indicators 1996-2007, The World Bank, jul 2008.
36. Grier, Kevin, (2014), Competition Leads to Food Price Deflation, No 289908, Miscellaneous Publications, George Morris Center
37. Griffith, G.R., (2000), Competition in the Food Marketing Chain, No 171911, 2000 Conference (44th), January 23-25, 2000
38. Gullstrand, Joakim and Christian, Jörgensen, (2012), Local Price Competition: The Case of Swedish Food Retailers, Journal of Agricultural & Food Industrial Organization, 10, issue 1, p. 1-27
39. Gup, Benton E., (2010), Global Financial Crises, ch. 1 in , The Financial and Economic Crises, Edward Elgar Publishing
40. Jeremić, Z. i ostali (2010). Top 300, izdavač: Ekonomist Media Group
41. Joyce, Joseph, (2014), The IMF and Global Financial Crises, Cambridge University Press
42. Kaminsky GL, Lizondo S, Reinhart CM. (1998). Leading indicators of currency crisis, IMF Staff Papers 45/1, International Monetary Fund, Washington, DC
43. Kanda, Daniel, (2006), Credit Flows, Fiscal Policy, and the External Deficit of Bosnia and Herzegovina, No 2006/276, IMF Working Papers, International Monetary Fund
44. Kaufmann, Daniel, Kraay, Aart and Zoido-Lobaton, Pablo, (1999), Governance matters, No 2196, Policy Research Working Paper Series, The World Bank
45. Kovač, M., Nikolić, I., Pavlović, M. (2005). Konkurentnost države kao faktor privlačenja stranih direktnih investicija, Industrija, vol. 33, br. 2-3, ISSN 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd, str. 89-101
46. Krstić, G., Schneider, F., Arandarenko, M., Arsić, M., Radulović, B., Randelović, S., & Janković, I. (2013). Siva ekonomija u Srbiji - Novi nalazi i preporuke za reforme. Beograd: USAID Srbija i Fondacija za razvoj ekonomske nauke
47. Krugman, P. (1979). A Model of Balance of Payments Crises, Journal of Money, Credit and Banking, br. 11, str. 311-325.
48. Madžar, Ljubomir, (2012), IN SEARCH FOR THE WAYS OUT OF NOWHERE: THE CRITICAL STATE OF THE SERBIAN ECONOMY AND THE ALTERNATIVES BEFORE US, Serbian Association of Economists Journal, issue 1-2, p. 1-11
49. Makin, Anthony, (2005), Feasible Limits for External Deficits and Debt, Global Economy Journal, 5, issue 1, p. 1-16

50. Mara, Eugenia, Iosif, Roiban and Felicia, Chirculescu Maria, (2010), EXCISES HARMONIZATION IN THE CONTEXT OF ECONOMIC CRISIS IN ROMANIA, Annals of Faculty of Economics, 1, issue 2, p. 589-595
51. Mark Stone (2000). Large-Scale Post-Crisis Corporate Sector Restructuring”, IMF Policy Discussion Paper 00/7, 2000
52. Makroekonomske analize i trendovi (MAT), različiti brojevi, Izdavač: Ekonomski institut a.d. i Privredna komora Srbije, ISSN 2812-8257 (online)
53. Memorandum – Aide memoire, Međunarodni monetarni fond, septembar 2009
54. Memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. godinu sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu, Republika Srbija, Ministarstvo finansija, jun 2009
55. Michal, Klaus and Slacík, Tomáš, (2006), Serbia: Country Profile and Recent Economic Developments, Focus on European Economic Integration, issue 2, p. 109-133
56. Nikolić, I. (2005). Restrukturiranje javnih preduzeća, Industrija, vol. 33, br. 4, ISSN 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd, str. 79-88
57. Nikolić, I. (2009). PRVI SIGNALI VALUTNE KRIZE U SRBIJI (orginalni naučni članak), str. 75-87, Industrija – časopis Ekonomskog instituta, godina XXXVII, br. 1, YU ISSN 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd
58. Nikolić, I. (2010). PRIVATIZACIJA U SRBIJI - OD EUFORIJE DO RAZOČARENJA, (orginalni naučni članak), str. 69-94, Industrija – časopis Ekonomskog instituta, godina XXXVIII, br. 4, YU ISSN 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd
59. Nikolić, I. (2011). NEKA OTVORENA PITANJA DOSADAŠNJEG TOKA PRIVATIZACIJE, (Orginalni naučni članak), str. 99-107, Industrija, vol. 39, br. 3, YU ISSN 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd
60. Nikolić, I. (2014). EFEKTI PRIVATIZACIJE NA PERFORMANSE INDUSTRIJSKIH PREDUZEĆA U SRBIJI, UDK: 338.246.025.88:334.716[(497.11)(043.3), Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd, 321 crp
61. Nikolić, I. (2017). Komparativna analiza uključivanja sive ekonomije u BDP - EU i Srbija, Ekonomski problemi EU, Kultura Polis - Novi Sad i Institut za evropske studije Beograd, no. posebno izdanje, pp. 101 - 114, issn: 1820-4589, udc: 338.23:339.98(364.662)
62. Nikolić, I., Brankov, T. (2018). Forces Influencing Poor Performance of Serbian Food Industry, Industrija, Vol.46, No.4, Ekonomski institut, doi:10.5937/industrija46-19286, p. 127-143
63. Nikolić, I., Filipović, S., Dragutinović, S. (2012). ELECTICITY PRICE AS A FACTOR OF THE NATIONAL ELECTRIC POWER INDUSTRY SUSTAINABILITY, (Orginalni naučni članak), str. 153-171, Industrija, god XXXIX, br. 4. 2012, YU ISSN 0350-0373
64. Nikolić, I., Kovačević, M. (2010). KRATAK OSVRT NA STRUKTURNE INDIKATORE POSLOVANJA PREDUZEĆA U SRBIJI OD 2002. DO 2007. GODINE SA POSEBNIM FOKUSOM NA PRIVATIZOVANA PREDUZEĆA, u Drašković Božo (ur). KRAJ PRIVATIZACIJE-posledice po ekonomski razvoj i nezaposlenost u Srbiji, str. 97-

- 113, Institut ekonomskih nauka, ISBN 978-86-80315-84-3; COBISS, SR-ID 175510028
65. Nikolić, I., Vučković, V., Živković, B. (2011). STANJE NELIKVIDNOSTI I ANALIZA PREDLOGA ZAKONA O SPORAZUMNOM FINANSIJSKOM RESTRUKTURIRANJU PRIVREDNIH DRUŠTAVA, (orginalni naučni članak), str. 181-193, Industrija, godina XXXIX, br. 4., YU ISSN 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd
 66. Nikolić, I., Zubović, J. (2013). STRUCTURAL CHANGES IN SERBIAN INDUSTRY DURING TRANSITION, , Industrija, Ekonomski institut god. 2013, vol. 41, no. 2, str. 67-79, ISSN 0350-0373; DOI: 10.5937/industrija41-3884
 67. Non-observed economy in national accounts – Survey of Country Practicies, UN, 2008
 68. Normandin, Michel, (2006), Fiscal Policies, External Deficits, and Budget Deficits, No 06-05, Cahiers de recherche, HEC Montréal, Institut d'économie appliquée
 69. Obstfeld, Maurice, (2012), Financial flows, financial crises, and global imbalances, Journal of International Money and Finance, 31, issue 3, p. 469-480
 70. OECD (2011), Making the Most of Public Investment in a Tight Fiscal Environment: Multi-level Governance Lessons from the Crisis, OECD Publishing.
 71. Okrugli sto hrvatskog društva ekonomista održan povodom 60 dana Vladinog Programa ekonomskog oporavka, EKONOMSKI PREGLED, vol. 61 (7-8) 487-508 (2010)
 72. Partnerstvo za biznis – uloga državne uprave u podsticanju investicija, (Januar 2004), Agencija za unapređenje državne uprave, Beograd
 73. Popović, Nenad, (2012), The New Industrialization of Serbian Economy, Serbian Association of Economists Journal, issue 1-2, p. 95-104
 74. Prices and Earnings - A global purchasing power comparison, UBS, 2009, avgust 2010, link: <https://www.scribd.com/document/37534051/UBS-study-Prices-and-Earnings#>
 75. Priorities for the IMF -- Remarks by Stanley Fischer, 28. april 2001. link: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp042701>
 76. Quadrini, Vincenzo and Mendoza, Enrique, (2010), Financial Globalization, Financial Crises and Contagion, No 841, 2010 Meeting Papers, Society for Economic Dynamics
 77. Reynolds, Sanri, (2006), The Impact of Increasing Excise Duties on the Economy, No 58069, Working Paper Series
 78. Richet, Xavier and Bourassa, Frédéric, (2000), The Reemergence of the Automotive Industry in Eastern Europe, ch. 4, p. 59-94 in , The Globalization of Industry and Innovation in Eastern Europe, Edward Elgar Publishing
 79. Rodríguez, Carlos, (1990), The External Effects of Public Sector Deficits, No 70, CEMA Working Papers: Serie Documentos de Trabajo., Universidad del CEMA
 80. Sandra Dvorsky (2004). Central Bank Independence in Southeastern Europe with a View to Future EU Accession, Oesterreichische Nationalbank, Focus 2/04.
 81. Schwartz, Anna, (2007), The Role of Monetary Policy in the Face of Crises, Cato Journal, 27, issue 2, p. 157-163

82. Serbia: Doing More with Less – Addressing the Fiscal Crisis by Increasing Public Sector Productivity, World Bank, Report No.48620-YF, jun 2009. p.99
83. Śmiechowicz, Joanna, (2004), Excise duty in Poland in 1994-2003 and its fiscal importance, *Ekonomia* journal, 13, issue , number 13
84. Sporazumi o slobodnoj trgovini, Razvojna agencija Srbije, link: <https://ras.gov.rs/podrska-izvozu/sporazumi-o-slobodnoj-trgovini>
85. Srbija: Procena tržišta rada, Dokument Svetske banke - jedinica za JIE, Izveštaj br. 36576-YU, str. 122
86. Stameković, S... Nikolić, I., et al. (2010). POSTKRIZNI model ekonomskog rasta i razvoja Srbije: 2011-2020. Beograd: USAID, SEGA projekat, ISBN 978-86-912915-3-2, COBISS.SR-ID 178989068, str. 370
87. Stamenković S., Vučković, V., Kovačević M., Nikolić I. Bušatlija M. (2009). EKONOMSKA POLITIKA 2010: KA NOVOM MODELU RAVNOTEŽE, Zbornik radova Ekonomska politika Srbije u 2010. g: Ka novom modelu makroekonomske stabilnosti, Ekonomski fakultet u Beogradu, str. 15-67, ISBN: 978-86-403-1048-2
88. Stiegert, Kyle and Sharkey, Todd, (2007), Food pricing, competition, and the emerging supercenter format, *Agribusiness*, 23, issue 3, p. 295-312
89. Strategija razvoja turizma Srbije do 2015. godine, Sl. glasnik RS br. 91/2006
90. Šonje, V., Faulend, M. i Šošić, V. (2001). Nelikvidnost: razotkrivanje tajne, Hrvatska narodna banka, ISSN 1332-190, str. 52.
91. Tan, Eu Chye, (2006), Fiscal Deficits, Inflation and Economic Growth in a Successful Open Developing Economy, *Review of Applied Economics*, 02, issue 1, number 50285
92. The gap between public and private wages: new evidence for the EU, European Commission, October 2013
93. The Transparency International Corruption Perceptions Index 2008, link: <https://www.transparency.org/en/cpi/2008>
94. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2007, World Economic Forum, p. 314.
95. Thomas Laryea (2010). Approaches to Corporate Debt Restructuring in the Wake of Financial Crises, IMF Staff Position Note 10/02, 2010
96. Thorat, Usha, (2010), Learning from crises, *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, 3, issue 2, p. 299-307
97. Timothy Donais, (2002). The Politics of Privatization in Post-Dayton Bosnia, *Southeast European Politics*, Vol. III, No. 1, pp. 3-19
98. Transition report 2004: Infrastructure, European Bank for Reconstruction and Development, ISBN 1-898802-25-4, <http://www.ebrd.com/pages/research/publications/flagships/transition/archive.shtml>
99. Truman, Edwin, (2005), Budget and external deficits: not twins but the same family, *Proceedings*, issue Feb
100. Twenty Questions on the Future of Europe: The EU after "non" and "nee". Special Report, June 2005. The Economist Intelligence Unit. p.21

101. U.S. auto sales plunge, CNN,
<https://money.cnn.com/2008/10/01/news/companies/autosales/>
102. Ugur, Mehmet and Sunderland, David, (2011), Does Economic Governance Matter?, Edward Elgar Publishing,
<https://EconPapers.repec.org/RePEc:elg:eebook:14356>.
103. Wells, Peter, (2005), The New European Automotive Industry, ifo Schnelldienst, 58, issue 03, p. 15-18
104. Williams, John, (2011), Monetary policy in an era of crises, No 93, Speech, Federal Reserve Bank of San Francisco
105. World motor vehicle production in 2022, S&P Global Mobility, link:
<https://www.spglobal.com/mobility/en/research-analysis/index.html>
106. Zakon o akcizama Republike Srbije, Sl. glasnik Republike Srbije

LISTA SLIKA I TABELA

Lista slika

<i>Slika 1. Godina pristupanja zemalja JIE Svetskoj trgovinskoj organizaciji</i>	<i>13</i>
<i>Slika 2. Prosečna carinska stopa u 2007. i udeo bescarinskog uvoza</i>	<i>15</i>
<i>Slika 3. Usporedni prikaz rangiranosti kvaliteta vladanja u Srbiji u odnosu na prosek zemalja JIE u 2007. godini.....</i>	<i>22</i>
<i>Slika 4. Realni rast BDP-a Srbije i izabраниh zemalja u tranziciji, indeksi 1989=100 ..</i>	<i>24</i>
<i>Slika 5. Dva scenarija razvoja Srbije.....</i>	<i>25</i>
<i>Slika 6. Pokrivenost uvoza izvozom i priliv SDI u region JIE.....</i>	<i>26</i>
<i>Slika 7. Prosečan rast cena i realnih bruto zarada.....</i>	<i>27</i>
<i>Slika 8. Proizvodnja putničkih automobila u svetu (broj i udeo u ukupnom)</i>	<i>33</i>
<i>Slika 9. Proizvodnja motornih vozila u EU (trend ciklus, indeksi 2005=100).....</i>	<i>35</i>
<i>Slika 10. Broj privatizovanih preduzeća u Republici Srpskoj i ukupni prihodi od privatizacije (kumulativ)</i>	<i>38</i>
<i>Slika 11. Dinamika industrijske proizvodnje Srbije (trendni indeksi fizičkog obima, 2000=100).....</i>	<i>41</i>
<i>Slika 12. Ponderi korišćeni u formiranju indeksa fizičkog obima proizvodnje.....</i>	<i>44</i>
<i>Slika 13. Prerađivačka industrija u izabranim zemljama tokom 2008. Indeksi trend-ciklusa (2007=100)</i>	<i>47</i>
<i>Slika 14. Proizvodnja osnovnih metala u izabranim zemalja, desezonirani indeksi 2007=100.....</i>	<i>49</i>
<i>Slika 15. Prilagođavanje BDP-a zbog sive ekonomije (%)</i>	<i>50</i>
<i>Slika 16. BDP, stope realnog rasta, pre i posle revizije (prema ESA 2010).....</i>	<i>54</i>
<i>Slika 17. Bilans turističkog prometa u Srbiji.....</i>	<i>55</i>
<i>Slika 18. Vrednost indeksa TTCI vs. per capita GDP</i>	<i>56</i>
<i>Slika 19. Rangiranost zemalja JIE za 2007. prema Indeksu konkurentnosti u sektoru turizma i putovanja (TTCI)</i>	<i>57</i>
<i>Slika 20. Odabrani energetska pokazatelji za 2002.</i>	<i>61</i>

<i>Slika 21. Gasovi sa efektom staklene bašte (CO2) po stanovniku.....</i>	<i>62</i>
<i>Slika 22. Cena struje u zemljama u tranziciji (USc/kWh)</i>	<i>63</i>
<i>Slika 23. Efektivni reformski kapacitet Vlada u Srbiji do 2013. godine (izražen kao odnos rasta cene električne energije i rasta inflacije, u %).....</i>	<i>69</i>
<i>Slika 24. Pokazatelji kvaliteta javnog upravljanja u JIE 1996-2008</i>	<i>79</i>
<i>Slika 25. Vrednost indikatora vladanja u Srbiji u izabranim godinama (vrednosti indikatora se kreću u rasponu od -2,5 do +2,5 poena)</i>	<i>81</i>
<i>Slika 26. Uporedni prikaz rangiranosti kvaliteta vladanja u Srbiji u odnosu na prosek JIE u 2008. godini</i>	<i>82</i>
<i>Slika 27. Uporedni prikaz vrednosti indikatora kvaliteta vladanja u Srbiji u odnosu na prosek zemalja JIE u 2008. godini</i>	<i>83</i>
<i>Slika 28. Godišnja neto plata u US\$ i broj radnih časova u nedelji nastavnika u osnovnom obrazovanju u 2009.....</i>	<i>87</i>
<i>Slika 29. Odnos godišnje neto plate u US\$ i broja radnih časova u nedelji nastavnika u osnovnom obrazovanju u 2009.....</i>	<i>88</i>
<i>Slika 30. Udeo godišnjeg utroška za plate nastavnog osoblja u osnovnom obrazovanju po radnim času u BDP-u per capita u %.....</i>	<i>89</i>
<i>Slika 31. Učešće mesečne mase zarada u BDP-u zemalja JIE (mesečni prosek u prvom kvartalu 2007. prema godišnjem BDP-u 2006.)</i>	<i>90</i>
<i>Slika 32. Nominalni godišnji rast prosečnih neto zarada u zemljama JIE</i>	<i>91</i>
<i>Slika 33. Udeo deficita tekućeg bilansa u BDP-u, u procentima</i>	<i>92</i>
<i>Slika 34. Međuzavisnost robnog uvoza i zarada izraženih u evrima u Srbiji, (2005=1)</i>	<i>93</i>
<i>Slika 35. Nominalni godišnji rast prosečnih zarada u zemljama EU</i>	<i>94</i>
<i>Slika 36. Udeo deficita tekućeg bilansa u BDP-u u zemljama EU.....</i>	<i>94</i>
<i>Slika 37. Međugodišnji rast potrošačkih cena</i>	<i>94</i>
<i>Slika 38. Bruto domaći proizvod po stanovniku u 1990. i 2009. godini (tekuće cene, EU15=100)</i>	<i>95</i>
<i>Slika 39. Standard stanovništva zemalja JIE u 2009. i promena u odnosu na 2000. (BDP po stanovniku meren paritetom kupovne snage, EU15=100)</i>	<i>96</i>
<i>Slika 40. Evro premijum - cena u EUR, na dan 1.2.2011.</i>	<i>106</i>
<i>Slika 41. Evro dizel - cena u EUR, na dan 1.2.2011.</i>	<i>107</i>

<i>Slika 42. Kretanje broja zaposlenih u administraciji u Srbiji, u hilj.</i>	108
<i>Slika 43. Udeo zaposlenih lica radnog uzrasta u sektoru državne uprave i odbrane u aktivnom stanovništvu, u 2011.</i>	110
<i>Slika 44. Udeo zaposlenih lica radnog uzrasta u sektoru obrazovanja u ukupnom stanovništvu, u 2011. godini.</i>	111
<i>Slika 45. Udeo zaposlenih lica radnog uzrasta u sektoru zdravstva u ukupnom stanovništvu, u 2011. godini.</i>	111
<i>Slika 46. Udeo prihoda od PDV-a u BDP-u evropskih zemalja u 2011. u %.</i>	112
<i>Slika 47. Odnos prosečne plate zaposlenih u javnom i privatnom sektoru*.</i>	113
<i>Slika 48. Međugodišnji realni rast BDP-a, u %.</i>	114
<i>Slika 49. Transforni podsticaji posmatrano po proizvodima u EU u 2010.</i>	120
<i>Slika 50. Ocenjena međuzavisnost kretanja subvencija u poljoprivredi i bruto dodate vrednosti poljoprivrede Srbije u periodu 2003-2010.</i>	120
<i>Slika 51. Subvencije u poljoprivredi Srbije, republički budžet.</i>	122
<i>Slika 52. Inflacija kao funkcija stope promene guvernera (teorijski model)</i>	128
<i>Slika 53. Odnos stope promene guvernera i prosečne inflacije u zemljama jugoistočne Evrope.</i>	129
<i>Slika 54. Stanje ukupnih deviznih rezervi Srbije na kraju meseca u periodu 2001-2005. (u milionima dolara)</i>	130
<i>Slika 55. Vrednost standardne devijacije dnevnih promena kursa dinara u posmatranim vredenskim intervalima.</i>	137
<i>Slika 56. Vrednost standardne devijacije dnevnih promena kursa valuta zemalja u tranziciji (u odnosu na evro)</i>	139
<i>Slika 57. Iznos nominalne depresijacije izabranih valuta u 2008. prema evru (u %, negativna vrednost označava aprecijaciju)</i>	139
<i>Slika 58. Promene ukupnih deviznih rezervi izraženih u evrima tokom 2008, u %.</i>	140
<i>Slika 59. Indeks pritiska na devizno tržište (IPDT).</i>	145
<i>Slika 60. Rast cena hrane izraženih u evrima u odnosu na Sloveniju 2003-2006.</i>	149
<i>Slika 61. Rast nivoa cena hrane u evropskim zemljama (2007-2005, u %).</i>	154
<i>Slika 62. Rast nivoa cena pojedinih robnih grupa u zemljama u okruženju (2007-2005, u %).</i>	155

<i>Slika 63. Cena bezolovnog benzina od 95 oktana u zemljama u tranziciji (u evrima, na dan 28. maj 2008, Srbija sa usvojenom korekcijom cene goriva)</i>	<i>159</i>
<i>Slika 64. Kretanje cene motornog bezolovnog benzina od 95 oktana, u Srbiji, Sloveniji i BiH, cene iskazane u evrima.....</i>	<i>160</i>
<i>Slika 65. Indeks energetske održivosti (ISE) u zemljama JIE Evrope</i>	<i>162</i>
<i>Slika 66. Udeo indirektnih poreza (akcize i PDV) u maloprodajnoj ceni benzina u izabranim zemljama, u evrima</i>	<i>164</i>
<i>Slika 67. Rast nivoa cena hrane i bezalkoholnih pića u evropskim zemljama (period 2008-2005, u %).....</i>	<i>168</i>
<i>Slika 68. Rast nivoa cena pojedinih robnih grupa u zemljama u okruženju (period 2008-2005, u %).....</i>	<i>169</i>

Lista tabela

<i>Tabela 1. Neki indikatori veličine i ekonomskog razvoja zemalja JIE.....</i>	<i>6</i>
<i>Tabela 2. Spoljnotrgovinska razmena poljoprivrednih proizvoda.....</i>	<i>11</i>
<i>Tabela 3. Rang lista zemalja JIE prema izveštaju Svetske banke: Poslovanje u 2009.</i>	<i>19</i>
<i>Tabela 4. Neki od pokazatelja poslovanja u zemljama JIE u 2009.</i>	<i>20</i>
<i>Tabela 5. Broj novoregistrovanih vozila u zapadnoj Evropi u periodu januar–februar</i>	<i>36</i>
<i>Tabela 6. Dinamika aktivnosti odabranih oblasti prerađivačkog sektora Srbije (indeksi fizičkog obima).....</i>	<i>42</i>
<i>Tabela 7. Procena efekata uključivanja sive ekonomije</i>	<i>52</i>
<i>Tabela 8. Rang zemalja JIE u odnosu na tri osnovna podindeksa TTCl</i>	<i>58</i>
<i>Tabela 9. Detaljan pregled konkurentskih prednosti i konkurentskih nedostataka T&T industrije Srbije i Crne Gore</i>	<i>59</i>
<i>Tabela 10. Zemlje EU sa dvojnomo akcizom na bezolovni benzin</i>	<i>104</i>
<i>Tabela 11. Ukupna podrška poljoprivredi u zemljama članicama OECD</i>	<i>119</i>
<i>Tabela 12. Stopa promene guvernera u regionu JIE</i>	<i>125</i>
<i>Tabela 13. Devizne rezerve u zemljama jugoistočne Evrope (na dan 31.12.2006. godine) kojima upravlja centralna banka.....</i>	<i>135</i>
<i>Tabela 14. Najniže cene izabranih prehrambenih proizvoda krajem septembra 2007 (u dinarima)</i>	<i>150</i>
<i>Tabela 15. Nivo cena u izabranim zemljama u 2007, EU25=100.....</i>	<i>156</i>
<i>Tabela 16. Struktura maloprodajne cene bezolovnog motornog benzina od 95 oktana (u evrima, na dan 28. maj 2008, Srbija sa usvojenom korekcijom cene goriva)</i>	<i>161</i>
<i>Tabela 17. Nivo cena u zemljama jugoistočne Evrope u 2008, EU27=100</i>	<i>170</i>

Objavlјivanje ove knjige podrжalo je Ministarstvo nauke, tehnooškog razvoja i
inovacija na Konkursu za sufinansiranje izdavanja monografija

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

338.246.025.88(497.11)"2000/2012"
338.2(497.11)"2000/2012"
339.9(497.11)"2000/2012"

НИКОЛИЋ, Иван, 1975-

Економја Србије праћена оптиком МАТ-а у периоду 2000-2012 / Иван Николић. -
Београд : Економски институт, 2023 (Београд : Ћигоја штампа). - 184 стр. : граф. прикази,
табеле ; 23 см

Ауторова слика. - Тираж 300. - О аутору: стр. [185]. - Напомене и библиографске
reference уз текст. - Библиографија: стр. 172-178.

ISBN 978-86-7329-117-8

а) Привреда -- Транзиција -- Србија -- 2000-2012 б) Међународни економски
односи -- Србија -- 2000-2012 в) Србија -- Економска политика -- 2000-2012

COBISS.SR-ID 122912009

O AUTORU



Ivan Nikolić je direktor za naučnoistraživački razvoj Ekonomskog instituta u Beogradu, član Saveta guvernera Narodne banke Srbije, urednik i koautor mesečnog biltena "Makroekonomske analize i trendovi - MAT", najuticajnijeg domaćeg stručnog časopisa iz oblasti makroekonomskih istraživanja.

Rođen je 1975. godine. Na Ekonomskom fakultetu u Beogradu je diplomirao, magistrirao i doktorirao. Na stručnom usavršavanju je boravio u SAD i NR Kini, u više navrata.

Njegovo polje ekspertize je markoekonomsko kretanje u Republici Srbiji i okruženju.

U dosadašnjoj karijeri bio je angažovan na izradi brojnih domaćih i međunarodnih studija, projekata i strateških nacionalnih dokumenata za potrebe Vlade Republike Srbije i Republike Srpske. Objavio je veći broj naučnih i stručnih radova, te učestvovao u radu više naučnih skupova nacionalnog i međunarodnog značaja.

Oženjen je i otac dvoje dece.

ISBN-978-86-7329-117-8